لە پەرۆشەکانی ژیان

له پەرۆشەکانی ژیان

مەسعوود محەمەد

دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس

هەولێر – هەرێمی کوردستانی عێراق

هەموو مافێك هاتووەتە پاراستن ©
دەزگای چاپ و بڵاوكردنەوەی ئاراس
شەقامی گوڵان – هەولێر
هەرێمی كوردستانی عێراق
هەگبەی ئەلیكترۆنی aras@araspress.com
وارگەی ئینتەرنێت www.araspress.com
تەلەفۆن: 35 49 224 66 (0) 00964
دەزگای ئاراس لە ٢٨ تشرین (٢) ١٩٩٨ هاتووەتە دامەزران

مەسعوود محەمەد
لەپەرۆشەكانی ژیان
كتێبی ئاراس ژمارە: ١٠٩٢
چاپی دووەم ٢٠١١
تیرێژ: ١٦٠٠ دانە
چاپخانەی ئاراس – هەولێر
ژمارەی سپاردن لە بەڕێوەبەرایەتیی گشتیی كتێبخانە گشتییەكان ٦٧ – ٢٠١١
نەخشاندنی ناوەوە: كارزان عەبدولحەمید
رازاندنەوەی بەرگ: مریەم موتەقییان
رێنووسی یەكگرتوو: بەدران ئەحمەد حەبیب

پەرۆش دەستی پێ کرد لەو ڕۆژەوە کە بە جۆرێکی فام تێیدا وڕە، هێزی ژیوەری بە بەر مادەی مردوودا گەڕا ئیتر لە زیندەوەردا پەرۆشی بەردەوامبوون بە بژێو و بە بەرتەك دانەوەی مەرگ و بەزاوزێ ڕسکا، چەندێکیش مادەی زیندوو بە پلیکانەی سەرەژووردا هەڵکشا بازنەی پەرۆش بە هەموو لایەکدا بەرینتر بووەوە و قووڵتر ڕۆچوو بە هۆی پتربوونی ئەو لایەنانەی کە دەبوو هێزی ژیوەرییان بداتێ و بە فرەبوونی ئەو پەنامانەی کە هەڕەشەی فۆتانیان لێ دەکرد و بە ناچاری لە فرەچەشنکردنی فێڵی خۆپاراستن و ڕاوکردن، ئەوسا مادەی زیندەڵ، کەوتە باری گۆڕانکاری و هەمەڕەنگبوون چ لە بنەڕەتەکانی و چ لەو لکانەی لێی دەبوونەوە بەوەدا هەستە سەرەتاییەکانی فراژیبوون بەرەو پلەی «غريزة» کە بێ مەبەست و بە دڵخوازیش ڕەتکردنەوە و سەلماندنی بەکاردەهێنا، غەریزە خۆیشی دابەش بوو بەسەر جۆرەها زیندەوەری بەرەوپێشچووی بۆ کرانەوەی هەست بە دەوروبەرکردن و فرەتربوونی فێڵەکانی بۆ ڕەواندنەوەی تەنگوچەڵەمەکانی بە دەم ملیۆنەها ساڵەوە کە قڕانی هەزاران جۆری دیت کە حاڵوبار بۆیان نەهاتێ یان هۆی خۆپاریزیان کورتی هێنا یان لەبەر نەگونجان بە دەوروبەرەوە یان کەموکوڕیی بژێوگیری.

وەختێك هات مرۆ پەیدابوو بەو تایبەتمەندانەی کە لە هەموو بوونەوەری جودا کردەوە، بە مردوو و زیندوویەوە. ئینجا پەیدابوونی ئەم مرۆیە چ بدرێتەوە بە بارێکی بەرینی فراژووتنی لەسەرەخۆ کە هەڵاواردەی کرد لە هەموو زیندەوەری پێش خۆی و ئەو نەسلەی بەوەلەدیشی هێنا، یاخود بدرێتەوە بە توانستێکی تێی فروسما[١] کە لە

پشتاوپشتی بەسەرچوویدا هەرگیز نەڕسکابوو، لە هەردوو حاڵدا ئاکامەکە هەر ئەوەیە کە مرۆ هەست و هۆشە نوێیەکەی کرایەوە لە جۆری کردار و تێرامان و مەیل و مجێز کە بەدەم زەمانەوە بەرەو فرەبابەتییەوە بوونەوە و خوار و ژوور چوون بە سەر هەڵسوکەوتی تەجرەبە و هەڵەدا، بەوەشدا پێ بە پێ هەرچی مەزموونی کۆمەڵایەتی و مێژوو هەیە دەرکەوت، ڕەنگە یەکەم شتی لە تروسکەی هۆش گەشابێتەوە «ئاخاوتن» بووبێت چونکە ئەو دەنگە نامەفهوومانەی لە گەرووی زیندەوەرەوە دەردێن کە رستەی دەربڕینی هەستی غەریزی بوون کە ڕاگەیەن نین (وەك ئاخاوتن) بەشێکی بەرچاویش لەو دەنگانە بۆ مرۆ ماوەتەوە وەك کە لە دەمی تووڕەیی و ڕەزامەندی و گومان و یەقین و ترس و هێمنیدا دەنگی وەها دەردەپەڕێنێ ئەو هەستانە بەدەر دەداتەوە و نزیکە لە میاوەی پشیلە و نەرمە حیلەی وڵاغەبەرزەوە بەپێی حاڵوباری جودادا، ئینجا کە هەستی غەریزە گۆڕا بە فامی ئاگاداری ئەو دەنگانە کورتیان هێنا لە ڕاگەیاندنی وێنە و واتای هۆشکرد ئیتر «وێژە» بە زەرووری بووە تەرجومانی هۆش.

هەر لەم گۆشەیەوە بوو بە بیرمدا هات ئاخاوتن یەکەم داهێنانەکانی هۆشە چونکە مانیعێك نییە لەوەدا مرۆ بۆ ماوەیەکی کورت یان درێژ بەردەوام بووبێ لەسەر شێوازی کۆنی لایەنەکانی دیکەی ژیانی تا وای لێ هات، دوواتر، جلك لەبەر بکات و بە قیتی بڕوات، کە هات نوتق نەیتوانی بە وشەی تاك و تێك هەڵکێش لەگەڵ عەقڵدا جووت بڕوات بەرەو لێکدانەوەی بێ قەید و سنوورەوە زەکای هەڵکەوتووەکانی مرۆ– وێڕای تەجرەبە– بە هانای هات لە داهێنانی هێما و نیشانە و ئاماژە بۆ پڕکردنەوەی ماوەی نێوانیان، ئەویش بە پێی ئیمکان. مەیلەو سەیرە کە سەرەتای نووسین بەر لە پەنجا و ئەوەندە سەدەیە لەگەڵ ئاخرین مۆدێلی تێگەیاندنی سەردەم بگەنەوە یەك لە بەکارهێنانی وێنە و ڕەمز لە بری دەنگەکانی هیجا بەوەشدا ئاسانیی سەرەتا و زەحمەتی ئەنجامی وەسیلەی تێگەیاندن لە زۆر باردا پێکەڵپێك بوون.

پەرۆشەکانی ڕۆژگاری شکەفت کە بریتی بوون لە خۆپارێزی و بژێو و جۆرێك داکردن و خەفتیانی ئاگر، لە قۆناغی شوانیدا و دوواتریش لە کشتوکێڵ لە قووڵایی و مەودای زیاد کرد وەك بڵێین پەرۆشی پارێزگاری گەیشتە پاراستنی کەلوپەل و دەوروبەر کە دەبوو ئەویش فەراحتر بێت بەپێی فرەبوونی کەرستەی گوزەران، هۆشیش بەرەو قووڵیەکەوە بووەوە کە تەجرەبە و لێکدانەوە و میرات(٢) ڕەخساندنیان، شەبەنگە وەهمکردەکانی دیاردەی سروشتیش تەنکە ترنجۆکێکیان لە ئەفسانە تەنی، هێندێکیان

بۆیان لووا زۆر بژین. چەندێکی بروسکە بڵا چاندبێتی یان فرتەنە هەڵی کردبێت یان بوومەلەرزە دنیای هەژاندبێت یان ئەستێرە و ڕۆژ و مانگ ئاوابووبێتن و گەشکەدارانە هەڵاتبێتنەوە دەروونی پشتاوپشتی مرۆی کۆنینەیان وروژاندووە بە شەبەنگی هێزی پەنام کە زەبر دەوەشێنن و دەڕمێنن یان بزەیان دێتێ و ئاوەدان دەکەنەوە.

قسە لە کرانەوەی فام و کرانەوەی گومڕایی و کرانەوەی ئومێد و کرانەوەی ترس و پتربوونی تێك ئاڵقان بە دەم زەمانەوە تا ئەو ڕۆژەی دواین مۆدێلی ترسی نەوەوی، ئەویش چیرۆکێکە ئەگەر دەریا مەرەکەب بێت بە نووسینی وشەکانیەوە وشکایی دێت. جا ئەگەر دەفتەری هەموو ترس و شادی و تاڵی و تەمایەکی کە لەگەڵ ڕۆژگاریان بەسەرچوون، بسڕینەوە و خەریکی ئەو بابەتانە بین کە لە شارێکی ئەم سەردەمانەماندا پەیدان هۆش پێیانەوە دەحەپەسێت و لە ئەژماریان فل دەبێ، فل بوونەکەشی زیاد دەکات کە بمانەوێ سەرەدەری لە بنەمای هێندێکیان بکەین چونکە دۆزینەوەی بنەما وەك هەستکردن بە شتی زەقەوە نییە، نێوانیشیان هێندەی نێوان «جوهر و عرض– گەوهەر و بەڵغ» لێکتر دوورە. هەرچی دانیشتووی سەر زەوی هەیە کۆببنەوە بۆ دۆزینەوەی ئەو ناوەڕۆکە نەفسییەی عەرەب و ئەورووپایی بەرەو پێشخستنی ئامرازی ناساندن (أدارة التعريف) لە ناو ڕواند کوردیشی بەرەو دواخستنیەوە برد ناگەن بە هیچ ئاکامێك مەگەر خەیاڵکێشەکێ (تداعي الاخيلة)یەکی پڕ لە گریمانە (فرضية) کە بە چەپ و ڕاست و هەموو لایەکدا پەرت دەبێت و سەر بە هیچ ڕاستییەکەوە نانێت، هەتا دوارۆژێکی دوور بە دەم پێشکەوتنێکی زانستیی درێژخایێن کە ئەوساش لەوانەیە هەتا هەتایێ تێگەیشتنی خۆ بە دەست هیچ عەقڵ و زانستێکەوە نەدات.

پەرۆشەکانی ڕۆژگار وەك ناوەڕۆکی ڕۆژگارە لە چڕی و پڕی و گرێ و گاڵ، کە تێشیەوە ڕادەمێنن حیسابی خۆشی و هەلی بەختیاری گوم دەبێت کە ئەویش «پەرۆش»ێکە زێدە دەگمەن و بە نۆرەی خۆی، دابەش دەبێت بەسەر جۆری وەهادا بە دواکەوتنی ئاسان نییە، هێندێکیشیان دەچنە ژێر گوتەی «مصائب قوم عند قوم فوائد» – واش دەبێ سوودی هەندێکیان بۆ هەندێکیان مسیبەتە – ڕەنگە سوودیش بێت.

پەرۆشەکانی سەردەم دابەش دەبن بەسەر وڵاتاندا بە پێی پشکی هەر وڵاتە لە دواکەوتوویی و کاڵی و کرچیی بیروڕا و پووچەڵیی تەجرەبەکانی تا ئەوەی نەمدیت نیسبەتی نێوان دوو لایەنی موعادەلەیەکی کۆمەڵایەتی جووت و ڕێك هاتبێت وەك

نیسبەتی نێوان خەفەت و دواکەوتوویی، ئینجا هەر وەك پارە لە دەست گێلەپیاودا دەبێتە هەڵدێری ملشکاندن و ورد بوونی پەلاسووان، تا ئەمڕۆ تێ نەگەیشتین، هەڵڕژانی نەوت بە سەر جیهانی فەقیراندا چەندی خۆشی بوو چەندیشی پەژارە، چونکە باشترین سوودمەندبوون بە نەوت ئەوە بوو کە دەوڵەمەندانی غەیری جیهانی ئێمە چاك و ئەسبابی کەیف و تێرییان پێ دەفرۆشت. ئەوەی لە قەوارەی خەفەتی سەر سینەی جیهانی سێیەم و چوارەم بەولاترەوە زیاد دەکات لەوەوەیە کە دەبینین خەفەت و پەرۆشی لەوە گەورەتر لە جیهانی پێشکەوتوودا پوایەوە و ڕەویەوە، هەموو چاوەکی کرایەوە و بێلایەنیش بە ڕوونی دەرك دەکات کە بەشێکی زۆر بەرچاوی هۆی ماڵ کاولیی جیهانی ئێمە لەوانە نییە هیچ گرفتێك پەیدا بکات لە نێوان بنیادەمی نەختێك دروستبین و هەناو پاکدا چونکە خەفەتی هەر زلی کە خەفەتی بچووك و گەورە و ناوەنجی هەڵدێنێت ئەو کرمە جوولەی دەروونییە بۆ تامەزرۆیی ستەم و دەست وەشاندن کە وەك دروشم دەشەکێتەوە بە سەر ئامانجی موقەدەس و ڕازاوەیەوەدا و دەبێتە پەلکەزێڕینەی قەشەنگ ئیتر بە دەم هەلهەلە و قەشمەرجاڕی و زوڕنا ئەنگێوییەوە گیان دەئەنجنێت و ڕووەك و شیردەر لە ناو دەبات، وەی لە بەرەکاتی کرمە جوولەی گەشوگۆڵ.

ئینجا کە بۆ چاوێکی بینای چەشمەندازیی لێ لێڵ نەبووبێ بە چاویلکەی ڕەنگاوڕەنگی ئایدۆلۆجیا و گونجاندن، کە ئەو بەڵایە ناگەهانەی وەك هەوری ڕەش جیهانی سێیەممانی تەنیوەتەوە قەزا و قەدەرێك نییە ڕەت نەکرێتەوە شیمانە (احتمال)یەکیش نییە کە هاتنەدیی یەکجار لە گوین بێت، ئەو بەڵایەش نییە ڕوودان و نەدانی لە تەرازوودا هاوکێش بن بەڵکو لە مەنتیقی هۆشێکی دروستدا کە گێژ نەبووبێ بە دڵکرمێیی و شەهوەت، شیمانە هەرە سست و بە دوور حیساب کراوەکە بێت... کە بۆ ئەو چاوە بینایە دەرکەوت، وشکبوونی شەلەگەکان و بووربوونەوەی زەوییەکان و ڕاڤەنانی مێوەدارەکان و چۆڵبوونی خانەکان، ئا ئەم مسیبەتانە خەمساردییان بۆ بەس بێت بێ ئەوەی پەکی کەوتبێ لەسەر بەلاغەتی ڕستەسازیی فەلسەفی و هیممەتی تیژکردنەوە لە هەڵنانی ڕێکخراو و حیزبان و بەهانەی تێك هەڵقژان و بەو جۆرەی دەیان ساڵە لە عالەمی سێیەمدا خوومان پێوە گرتووە... کە ئەمە و ئەوە و هۆوە لە جیهانی سێیەم و دەیەم و بیستەم بە سەخاوەتەوە دەبارێتە سەر ملیارەها بێچارەی گەلەکانی، شتێکی ئەوتۆ نافرەجاو شووم و دزێو دێتە بەرچاو هەر تەنیا

دەرکەوتنەوەی زێدە بەدبەختییەك بۆ هەست و هۆش ڕادەکێشێت کە ڕزگاربوون لە بەدایەتییەکەی مومکین نەبێت چونکە دڵنیابوون لەوەدا ئەو مسیبەتە مرۆهاڕانە و ئەو فەلاکەتە داهێزکارانە دەبوو لە بنەڕەتەوە ڕوو نەدەن و بەدیلیشیان لە سەلامەتی و هێمنایی گوم و قەدەغە بوون بەپێی هەوەسی ئەو نەفسانەی تۆغیانیان کرد و زوڵمیان گرتەبەر و خۆیانیان کردە عیفریت لە ئاپۆڕەی ئەو بێچارانەی لە دێرزەمانەوە مرۆڤایەتیی خۆیانیان لە دەست داوە، ئەو دڵنیابوونە و یەقینە بەلاکە بە پۆزی حەقیقی و سەرشێوێنی خۆیەوە دەردەخات کە هیچ سێبووریی پێوە نییە نەك هەر چونکە بەلاکە بێ زەروورەت باری بەڵکو چونکە دەتوانێ لە خۆڕایی و بێ سەبەب تا چەندێکی حەز بکات بەردەوام و لە زیادکردندا بێت ئینجا لەبەر ئەو هیچایەتییەی لێی دێت مانگ لە دوا مانگ بەدایەتییەکەی فراژیتر بێت و لە بێروت ڕۆژ لە دوا ڕۆژ تێ هەڵکشێت و لە نێوان خەڵقی دیکەدا ڕۆژ لە دوا شەو و لە نێوان شێتوویێتیی خەباتیشدا سات لە دوای سات، بە پێی فەلاکەتی بێڕەزای یەکتر کوشتنیشیان پڕوشکی وێرانی و مەرگ و نەگبەتی بە سەر خەڵقەندەی نیوە نوستووی دەوریانەوە ببارێنێت، ئا لێرەدا حەشارگەیەکی پەرۆش هەیە وەك کانی تازەزاو چەندێکی لێی هەڵکەنیت پترت پەرۆش پێ دەبەخشێت و بایی پێویست نەبوونیشی پترت قێز هەڵدەستێنێت دەشتخاتە سەر حەسرەتی تاڵ و تفت بەوەدا دەرگەی گوتەی حەقت لێ داخراوە دژی هەڵوەستی هەرە پووچەڵ و ڕووداوی هەرە ستەمکار. کەسێکی لە ڕەشداگەڕانی جیهانی سێیەمی دەیەمان وردبێتەوە خەریکە بە پەنجەی دەستان هەست بە خەستبوونەوەی بەلا بکات و شعور بە تێخزانی پەژارەیی لە میشکۆڵەی ناو ئێسقانی بکات وەك کە دووپشك لە بن کەوشی بجووڵێت. من گەلەکانی دەبینم وەك کەسێکی ئاگر لە شاقەلی جلکی بەربوویێت و دەشبینێت پێدا بڵاو دەبێتەوە ناشتوانێ ڕاسێت پەنجەیەك لە کوژاندنەوەی ببزوێت... خەڵقیش لە پەرۆشداری و خەفەت لێخواردنی پشکی خوار و ژووریان هەیە وەك کە شاعیری کورد «نالی» گوتوویەتی:

تەرزە ئینسانێ هەیە غەم قووتییە

من خەمی خۆم و هەمی عالەم دەخۆم

خوای لێ خۆش بێت.

سەرگوزشتەیەکی گەپ ئامێزیش هەیە دەڵێ، کابرایەك تەبیاتی لەگەڵ خەفەت ڕێك بوو تا ئەوەی شتێك نەبوو لەبەرچاوی ئەو بێ خەفەت بێ، خەڵقەکە ناویان لێ نامامە

خەمە. بەیانییەك زێدە دەگمەن خەبەری بووەوە بیری لەو چەند و چۆنانە کردەوە کە خەفەتی بۆ ساز دەدەن هیچی نەدۆزیەوە خەریك بوو خەفەت لە بێ خەفەتی بخوات، ژنەکەی بە ژوور کەوت گوتی: ماکەری جیرانمان جاشکێکی هێناوە کلك و گوێی نین، مامە خەمە دوو دەستی لێکدان و گوتی: لا حول ولا، جا ئەگەر جاشك گەیشتە تەمەنی بارلێنان و لە قوڕی لنج چەقی خۆ نە کلك و نە گوێی هەن تێی نووسێن و دەری بهێنن، ڕاستییەکەی خاوەنی ئەم دێرانە خۆی نەکردووەتە سەربازی خەفەت دۆزی، ڕەشبینیش لە تەبیاتیدا نییە، لەوانەیشە ڕاست بێ بڵێم، یەکێکە لەو کەمتاکورتەی گیانیان جیهاندۆستییان بە فەلسەفەوە هەڵمشتووە و باوەڕ بە حەتمیبوونی دەرچوونی مرۆ لە کاری خۆڕیلە، لە ویژدانیان ڕۆچووە، یەقینیشیان چەسپاوە ڕۆژێك دێت کەم ئاگاترین کەس گاڵتە بکات بەو وڕێنانەی لەم ڕۆژگارەدا لەمپەر دەخاتە بەر هەنگاوی بلیمەتان.

من هێندە هەستیار نەدەبووم لە ئاست ئازاری گێل و وێڵی خۆترنجێن ئەگەر زێدە عاشقی گەشایی مومکین و بەرتەما[٣] نەبوومایە کە بیری پووچەڵ و تەنکاییی هۆش و بێ وزەییی عەزم و گێلیی ڕووانین و گومڕاییی ئامانج بە تێکڕایی و هی پێشەنگەکان و سەرۆکەکان و بەڵەدەکان بە تایبەتی دەیان کاتە خەیاڵ و شێتی و زیان و وێرانی و مەرگی تاڵوژاڵ، ئینجا ئەگەر بێ ئومیدی وەیا کەم ئومێدی پەیدا بوو لە ڕوونبینیی ئەوانەی جڵەوی کارانیان لە دەست گرتووە خۆ پێشتر ئومێد بە تەواوی گووم بوو بوو لەوەدا ئاپۆڕەی خەڵك ڕەفزی ئەو بەڵایانە بکات کە زۆرینەی سەرپەرشتان و پێشەنگەکان بە پیتۆڵی و بە گێلی دەیهۆننەوە. بەمجۆرە دوو سەری بازنەی میحنەت بە یەکدی دەگەنەوە بە دەوری واقیعێکەوە وا لە برەوی گرژی و تەنگەتاویی ئەوتۆدایە قێز و بێز دەبزێوێت.

من کە گوڵێك دەبینم بە سەر چڵەکەیەوە لەبەر بێ ئاوی وشك بووەتەوە ئازارم ڕێکم دەگوشێت و پەرۆش دەخۆم بۆ ئەو گوڵانەی کە دەبوو بە جوانی و گەشایی و هەناسەی عەترەوە بکرێنەوە چونکە من ئەو گێژە نیم خەفەت بۆ سوود بخوات و سەرمایەی لە بیر بچێتەوە، وشکاییی سەرچاوەی هەر ئاوێك بریتییە لە بێبەشبوونی کۆمەڵێکی زەیندەوەران لە خواردنەوەی و بێبەشبوونی کۆمەڵێك مرۆڤ لە داشتنی شیناوردەکەیان، کەسێکی بە جحێڵیش مرد بڕانەوەی زنجیرەیەکی مرۆیانە کە دەژیان و زاوزێیان دەکرد چونکە نەمانی زیندوویەك نەمانی خۆی و وەچەکانیەتی (کە جارێ

نـه زاوون). گـرژیـی ڕووی ئـادەمـیـیـەك بـەداهـەتـەن نیشانـدەری هـەڵوەستێکی نیـەتـی نـەزۆکـە، بـە کـەمـە حیسابـێکیش کوشندەی بزەیـەك و زینـدەبـەچـاڵکردنـی سلاوێك و داخستنـی دەرگـەیـەکـە بـۆ ئـاشنـایـی و برادەری بکرێتـەوە، ئـینـجـا گرژی و گـەشایـیش دەمـاری هــەستـیـار دەگــەزێت و وێنـەی خـۆی تـێدا دەفریسمـێ چـەند ڕۆژێك لـەگـەڵیدا دەژیــت، و «مـثـل كـلـمـة طـبـيـة كشجرة طـبـيـة أصلـهـا ثـابـت»(٤) وشەی چـڵکنیش وەك درەختێکی چڵکنە خۆزی لە زەوی بنەکێش کرابایە.

چ زۆرن خەفەت و جۆرەکانی و پلەکانی، لەعنەت لە زۆر و لە کەمی و لە پلەکانی و جۆرەکانی، وای لە بەختی وەرگەڕاو کە پەندیاران و بیریاران و خاوەن فەلسەفان ڕادەسێنە وێنەکێشکردنی خەفەت و هۆیەکانی حەشارگەکانی کە گۆیا شتی سروشتین و بە ملەوەن و لێ دەربازبوونیان مومکین نییە و «... کالليل الذی هو مدرکی– وەك ئەو شەوەی کە هەر دەمگاتێ» ئاخۆ چی مەنعی کردن لەوەدا کە گەشایی و بەختیاری و شتە چاکەکان بدەنەوە بە سروشتی شتان و داخوازیی نەفسان؟ بۆچی ئەمیان هی بە ملەوە بوون و بڕیاری حەتمییەت و زەنەی بەدیهە نەبێ؟ چییە وا ئیرادەی عاقڵەکان و قەریحەی بلیمەتەکان و پیتۆڵیی زیرەکانی بەرەی ئاخێوەر و کارامە و نووسەر و تەشکیلییان ناچار دەکات لەجیاتی هەموو ئادەمیزاد ئالای تەسلیمبوون هەڵبکەن بۆ چاوەچاویی هەرە شووم و قەزاوقەدەری هەرە قورس و حەتمیبوونی هەرە سەخت و ناحەز؟ چییانە وا بە نامەی پەرۆشیان بۆ حەق چی زێدە بەدی دڵدزێوە و کوشندەتری چـاکـەیـە و بـەهـێزتـرە بـۆ تـەسلـیـمـبـوونـمـان، ئـەومـان لـە گـوێ دەچـرپـێنـن؟ بـۆ لـە بەخشندەییەوە نەختێك درۆی شیرن و ساختەی لە مجێز تێکەڵ بە شیمانەکان ناکەن بەڵکو سەوزایی و گەشاییەکیان پێوە دەبێ؟ تۆ بڵێی لە دەرەوەی ناوەڕۆکی «تناقض» و «وحدة الأضداد»(٥). پلیکانەیەکی سەرەژوورچوون دەست نەکەوێ؟

من دڵم تێك هەڵدێت کە بزانم بوونم لە نەبوونی تۆوەیە و سەلامەتیم لە فۆتانی تۆ دێتە دی و داهاتم بەندە بە ئیفلاسی تۆوە. جیهانم بە ورد و درشتییەوە دەدزێت ئەگەر بە بەڵگە چەسپا کە بنەمای لەسەر یەکتربڕینەوە و دزکاری و قڕکردن هەڵستابێت، تف لەو ژینەی لە مەرگ دەدزێت و بە وێرانی ئاووس دەبێت... من ڕقم لە مەرگ و نەبوون و بـەسەرچـوون و پـووچـانـەوە پـەنجەگـیـرتـرم دەکـات لـە ژیـن و لـە بـەزانـدنـی هەڵوەشێنەکانی و لە فێڵدۆزی بۆ دەوامە پێدەرەکانی تا ئەوەی باوەڕێکم گرتەبەر پێچەوانەی لێك هەڵوەشاندن و پوواندنەوە بێت، ئەگەر بێگومان لێم سوور بوو مانەوەم

بەندە بە نەمانی فلانێك، هێندەی لزوومی ژین لێم دەبێتە پێویست فێڵێك لەو حەتمیبوونە بکەم بە دۆزینەوەی موعادەلەیەك فاکتەری ناچارییەکە تێ ببات و ڕێ خۆش بکات بۆ پێکەوە گوزەراندن و برادەری، دەقەکەشم لەوەدا دێتەوە کە من واز بهێنم لە بەشێکی پێوەندبوونی مانم بە نەمانی فلانەوە ئەویش واز لە بەشێکی ئەوتۆیی بهێنێت ئیتر ئەو سێ چواریەکەی بۆ هەر یەکەمان دەمێنێتەوە سوودبەخشترە بۆ ئەو و من و تێکڕای خەڵق لە مانەوەی چوار بەشی تەنیا یەکێکمان (بە تێچوونی لایەکەی تر). دوواتریش دەشێ هۆیەکی پێکەوە هەڵکردن بدۆزینەوە بۆ تێهێنانەوەی چواریەکی کە بۆ ئاشتی لە دەستمان دابوو کە لە ئاکامدا دەبینەوە بە هەشت چواریەکی خشت، خۆ ئەگەر گەیشتن بەو تەرزە موعادەلەی وەها نەرم و نیان لە واقیعدا بەو ئاسانییە بەرچاوەی سەر کاغەز پێك نەیەت هەر نەبێ شەرەفی نیازەکە و ئاکامێکی لێی بکەوێتەوە ئەوە دەهێنێ ئەرکی ئەو موژدەیە و بانگەواز بۆ کردنی و ترساندن لە پشتگوێخستنی و سڕینەوەی لە هەموو حیسابانی بۆ هەڵبگیرێت، ئینجا سەر دانەواندن بۆ بڕیاری ئەو تەناقوزەی کە هەمیشە، بە لای کەمەوە، لایەنێکیان هەڵدەوەشێنێ لە بنەڕەتدا بنباربوونی قورساییەکی مرۆپلیشێنی ئەوتۆیە کەمترین سەرەنجامی لەوپەڕی سنووری ئەو خەسارەیە تێپەڕ دەکات کە لە دروشمێکی نەشمیلانەی تێکەڵ بە خەیاڵ دەکەوێتەوە. ڕەنگە بگوترێ موژدەدان بەو تەرزە موعادەلەی دۆستانەی برایانە دەکێشێتەوە بۆ خەوی مەغناتیسی لە نێوان کەسانێك هێز و بێ هێزییان خوار و ژوورە لە ئاکامدا دەبێتە دەوامەی ئەو حاڵوبارەی دەوڵەمەندی دەوڵەمەند کرد و هەژاری هەژار کرد، منیش دەست بە دامەنی ئەو سەبرەوە دەگرم کە پوواوەتە دوای دوو سەد ساڵ لە تیژکردنەوەی لێك هەڵوەشاندن و ڕەفزی مەسڵەتی و دەڵێم: وێنەکێشکردنی ئەم موژدەیە بەو دزێوییە، خۆی لە خۆیدا پەرۆشێکە گیرخواردن بەدەستیەوە دووری کێشا و دەرگای بەرەو جیهانی وێرانی و نەهاتەوە کردەوە. خۆ ئەو بانگەوازەم بۆ بەر هۆشی هۆشداران یەك تاکە وایەری نییە تەنیا بۆ بەرگوێی هەژارانیەوە ببات مەسڵەتییان پێ بسەلمێنێت بەڵکو بانگەوازم لە کۆتاییی سەدەی بیستەمدا زیلی دەنگدەرەوەی مەینەت و ترساندن لە تێدا چوونە، ڕووی وەلای دەسەلاتداری کەم ئەژماری پتر بەربەلابووی تێشکانە لە سوونەوەی دوژمنایەتی و دەمەزەنکردنەوەی ڕقوکین، ئینجا «بانگەوازەکە» پاداشیش هەڵناگرێ بۆ قیامەت، بگرە یەك ڕۆژیشی دوا نایەخێت لە ژووانی هەرە نزیکی، لەمەش بترازێین، ئەو

بانگەوازە لە هۆش و گۆشی ئەو سەرۆکانەی پێشەنگی خەبات و تەقەلا دەچرپێنێت کە هەزاران ملیۆن دەستوپاوەندە سافیلکەکانیان پەلکێش دەکەن بۆ سەختترین رێگای چارەسەری بنەرەتی و دروشمی برپەیی کە پووچەڵییان دەردەکەوێ بۆ هەموو نیگایەکی قیاسی بکات لەگەڵ چارەسەری نابنەرەتی کە میللەتانی دیکەی بە سەر تۆقەڵەی ژیاری و ئاسودەییەوە گەیاندووەتە باوەشی بەختیاری. بە هەمە حاڵ بانگەوازەکە رەوتی لەگەڵ رەوتی ئەو گۆرانکارییە ئاساییە کە بە سەر لەنگەری پێکەوەژیان و هاریکاری و ئاڵوویر و رەزامەندی لە بەرژەوەندی دوولایییەوە مرۆی لە ژیانی شکفتەوە گەیاندە سەر رووی مانگ(٦). ئینجا ئەگەر بانگەوازەکە بۆی بلوێ پشت ببەستێ بە شێوازی رەفتاری ژیاری و ئامرازە زانستییە لەمپەر بەزێنەکان لێی دەوەشایەوە، بەرەو ئومێدی دڵپەسەندەوە شەقڵە ئاوی گەش و شەقامی گوڵ و باغ رەیحانچن بکات و تەلاری حەسانەوەش بۆ زەماوەندی بووکێنی بسازێنێت.

چی لێرەدا گوترا ناکێشێتەوە بۆ نەسەلماندنی وێنەی ستەم و دزێوی و رەنجاندن لە رابووردووی مرۆڤدا کە بە داخەوە بەشێکی تەواوکەر و ترسێنەر بووە لە ناوەرۆکی کۆمەڵایەتی، تا ئیمرۆکەش بەردەوام و لە پەرەسەندنیشدایە لە بەشی هەرە پان و بەرینی رووی زەمینە غەمگینەکەماندا. بەڵام مەبەست بەیانی سێ حەقیقەتی گرینگە لە بیر دەچنەوە و بێ رووەت دەکرێن وەك کە هەرگیز نەرسکابن. حەقیقەتی یەکەم ئەوەیە، ئەم لایەنەی تاریك و وێرانکەر و سووتێنەری دوژمنایەتی و یەکتر پوواندنەوە و هەڵوەشاندنەوە لە ئەزەلەوە بەرهەڵستی چاکە و وەخرێنەری گۆرانکاری و روخێنەری خانە و کوژەری ژین بووە، هەم حەقی خۆمانە بە سەر خۆمانەوە و هەم فەرمانی دادخوازییە لە ئەستۆمان کە تاوانباری بکەین و بیدەینە بەر لەعنەت و ریشەی بکێشین و رێی کەوین بە فکر و بە کردەوەی بەربابوونی(٧) ئەدەبیمان. ئەم کارەش بە پەراوێزی ژیانمانەوە نییە تا بە سەهلی تێیدا زاڵ بین و لێی بە کۆتایی بگەین. ئەم سادەیەش نییە بە چەند دێرێك شەرح بدرێت کە دەزانین فەلسەفەی زلە زلە خۆی هەڵناوە بەوەدا کە «تناقض» بزوێنەری جیهان و هاندەری پێشکەوتن و راڤەکەری نەمانی چینانە، زۆربەی خوێنەرانیش لە درێژەی باسەکە بەڵەدن و لێرەشدا جێی نابێتەوە. «تناقض»یش واتەکەی وەها لەبەر یەك کێشرایەوە تا گەیاندیانە حاڵەتی ئەوتۆ تەناقوز تێیدا وەك تەناقوزی نێوان سیپەلاك و جەرگە لەسەر خۆراکی ناو خوێن کەچی لە حەقیقەتدا هەردوویان لە هاریکاریدان بۆ دەوامەی ژین تا ئەگەر یەکێکیان

مرد بەشە خۆراکی ناچێتەوە بۆ ئەوی دیکە بەڵکو خۆی و لەشیش پێکەوە لە چەند دەقیقەیەکدا دەمرن. جا ئەگەر لە خۆمان سەلماند هەموو جوداوازییەك بە تەناقوز دابنێین دەبێ بڵێین هەموویان لەمپەر و فۆتێنەرن نەك یاریدەدەری پێشکەوتنن چونکە ناچێتە عەقڵەوە شەڕ و فرۆفێڵ و ڕامالدانی نەفس و ماڵ هاندەری پێشکەوتن و داڵدەی گۆڕانکاری بن، خۆ ئەگەر بە دوا ئەوەدا بڵێین برایەتیی نێوان خەڵق ئاکامی ئەو یەکتر براندنەوە و تەناقوزەیە شتێکمان گوتووە لە هەموو پووچەڵان پووچەڵتر بێت.

ڕاستیی دووەم ئەوەیە، گۆڕانی بەرەوپێش بەرهەمی هاریکارییە تا ئەوەی لە هەر کوێیەك جوداوازی گوم بوو حاڵوبار هێمن و تێك گەیشتن زاڵ بوو خەرمان بە پیتتر و بەرهەم لە هەر کێڵگەیەك چ کشتوکاڵی چ تیجارەتی چ زانستی و هونەری و کەیفچییەتی بێت گەشتر و بە تامتر و نزیکتر لە زاری هەژار دەبێت. بەڵێ خیلاف لەسەر سوود لە سوودیش بەولاوە «تەماع» لایەنە جوداکان هان دەدات بۆ کۆششی زیاد، بەڵام بەرژەوەندیی ڕاستینە ئەوەیە بێ کێشە لەسەری ڕێك بکەون، وەك میکرۆبێك دەچێتە خوێنەوە کەرەستەی خۆپاریزی چالاکتر دەبێت بەڵام لەشەکە پەکی لەسەر ئەو چالاکییە نەکەوتبوو کە لە ڕەدی هجوومی خەرج بکات، چاکتر بوو بۆی بیکاتە بژێو و خۆراکی فراژیبوونی بێ میکرۆب. زۆری و کەمیی پشکی خەڵقیش لە دارایی و جوانی و زیرەکیی کەسایەتی و تەنسازیی هەمیشە، لەوپەڕی ڕاستەوە هەتا ئەوپەڕی چەپ، شتێکی بەرچاو بووە چ لزووم ناکات خەڵك بە شەڕ بهێنێت لەسەر هەر شتێکی پشکیان تێیدا کەم و زۆری عادەتی بێت. چەندێکی ڕیاکارانە بگوترێ خەڵکی فلانە ڕێژیم هاوچوونن قەت عەقڵ ناسەلمێنێ سەرۆکی دەوڵەت و پاسەوانی لێرەوار لە یەك پلەدا بن ئیمکانیش نابێ زانست و هونەر بگەشێتەوە ئەگەر زانای ئاتۆم و کەشتی هەوایی لەگەڵ سەپان و جووتیار و دارکەر وەکو یەکتر بن. گۆڕانیبێژی ئۆپەرا و سەماکەری بالێ دەنگی خۆش و سەمای قەشەنگیان نامێنێ ئەگەر یەك ڕۆژ ببن بە زبڵڕێژ لە ماوەی سێ مانگدا. بۆ ئەوەی هاوچوونی پەیدابێت دەبێ کاری هەمووان یەکچوون بێت ئیتر سەرلەبەریان سەرۆك دەوڵەت یاخود خێرابەز یان وەرزێر یان دارکەر... بن. ڕاستییەکەی ئەم قسەیە بێ لزووم بوو ئەگەر قسەی سەیر و عەنتیکە لەبارەی هاوچوونی و جوداوازییەوە نەکرابایە کە دەزانین واقیعی زەقی دوور لە نەخش و نیگاری فەلسەفی پێمان دەڵێ وڵاتێکی وەکو دانیمارك گەیشتووەتە پلەیەکی ژیاری وەها بەرز، بێ دۆڵ و زورنا و کۆسەبەبیەتی و خوێن ڕشتن و سووتاندن و

هەلاهەلاکردن بەولای هەموو خەون و خەیاڵی خاوەن بیردۆزیی گردەبڕی و بنەڕتی و تەناقوزیەوە تیٚ هەڵکشیوە، بەوەشدا تەرازووی گوزەران و ڕەفتار و لەنگەری ڕاستی ڕاگرتووە تا ئەوەی پیشەی ئوتێلچییەتی گەیشتە ڕێکارێك دەڵێی خاوەن ئوتێل خەریکە بەرتیل بە مێوان بدات لە ڕێی ئەو هەموو خزمەتی بیٚ قسوور و جۆری حەسانەوە و خافڵاندنی پێشکەشیان دەکات، کەچی کارگێڕی ئوتێلی وڵاتی شۆڕشاوی کە گیروگرفتی لەبەر تیشکی بیردۆزی «تناقض» ڕەواندووەتەوە لەگەڵ مێوانانداا وەڕس و بەد ڕەفتارە مەگەر بەخشیشی تێروتەسەلی بدەنیٚ لەبری حەسانەوە و خزمەت و دڵڕاگرتن. ئەمەیە مەنتیقی بەرژەوەندی دوور لە بیردۆزی و فەلسەفان تا ئەو ڕۆژەی نیهادی مەردم لە ڕێی پەروەردەکردن و بیٚ نازی لە فرتوفێڵ و لە دەست نەهاتنی فرتوفێڵیشەوە ئارام دەبێت ئەوسا خاوەنی ئوتێل و کارگێڕی ئوتێل لە لایەن ڕەفتارەوە چوونیەك دەبن، ئەو ڕۆژەش جاریٚ لە جیهانی سێیەمی ئێمەوە دوورە، دوورتریش دەکەوێتەوە بە تێنووسان لە دامەن و شاقەڵی «تناقضات» گۆیا کلیلی بەهەشتی سەر ئەرزە و بە پێشخستنی چارەی بنەڕەتی لە چارەی فەرعی بۆ گیروگرفتی ژین، ئەمەیش خەفەتێکە لە دەیان ساڵەوە بە سەر دڵاندا گامەڵاس بووە.

حەقیقەتی سێیەم ئەوەیە، لێبوونەوە لە تەناقوز و جوداوازی و خوار و ژووری بە قەمچی ناولەپی خاوەن چارەسەریی بنەڕەتییەوە جگە لەوەی کە پڕە لە گریمانە (فرضی)ی بیردۆزیی بیٚ بنەما و بیٚ سوود، هەر چونکە لە پێشەکییە فەلسەفییەکانیاندا یەکجار دوورن لە حەقیقەت، دەشکێشێتەوە بۆ ئاکامی پێچەوانەی مەبەست، یەکەمیان و هەرە زلیان ئەوەیە کە خاوەن ئەمر و نەهی دوای سەپاندنی ئەو چارەسەرکردنە پتر دەتوانیٚ ئازاربەخش و تەنگەتاوکەر و خۆسەپێن بێت بە جۆرەها وێنە و ڕەنگ، کە دەزانین توجارەکانی شۆرجەی بەغدا و قەیسەرییەکانی مۆسکۆ لە هەموو مێژوودا نەیانتوانیوە دەیەکی پۆلیس و کادری حیزبی بە خۆی و حەیزەرانی چارەی بنەڕەتی ئاسنینەوە زراوڕژێن بن. زێدە بەلاش لەوەدایە کەوا بەقەدەر پاشکەوتوییی وڵاتێکی بەردەستی «بنەڕەتییەکان» ناز و فیزی فەرمانبەدەست ئاشکراتر و هێمنایی کوژتر دەبێت چونکە وڵاتی پاشکەوتوو پێوانەی داد و ڕەفتاری لەباری چەسپاوی نییە کە کابرای قەمچی لەدەست پێی بسەنگرێتەوە. من کە دێم و دەڵێم «چارەسەرە بنەڕەتییەکان» لە ڕێژەی کۆ نەك تاك قسەکەم ڕاست دەردەچێت بەوەدا کە ئەو تەعبیرنامە بەرزانەی هیچ کەسی ریزی نزم ناتوانیٚ ڕەخنەیان لیٚ

بگرێت وێنەی چارەسەری نەوباوی ئەوتۆیان دۆزیوەتەوە و هەریەکەیان لەگەڵ مجێزی خاوەنەکەیدا ڕێك هاتووە تا ئەوەی دیتمان سەرۆکی یەك لە وڵاتەکانی عەرەبی شۆڕشاوی ڕۆڵی بانگ ڕاهێڵ (منادی)ی وەرگرت بەڵکو خێرەومەندێك لە سەرۆکەکانی عەرەب ڕازی بێت لە ڕێی دنەدانی مەبدەء و پارەی نەتەوە وڵاتەکەی یەکگرتوو بکات لەگەڵ وڵاتی بانگ ڕاهێڵەکەدا. لاحول ولا...

بیروباوەڕی ڕەها (مطلق) لە هەر لایەکەوە بێت جۆرێك هەمەگیریی پێوەیە وەك ئێوارە و بەیانی بە سەر چەشمەندازدا دەکشێت و باوەش بە ورد و درشتدا دەگرێت لەوەشدا خەفەتێك و دووەم و دەیەم بە دەم ڕۆژگارەوە دەردەکەوێت چونکە حەقیقەتی ڕەق و زەق و سەرسەخت بە ڕەهایی دەردەکەون بێ ئەوەی هەست بکەن کە لەگەڵ هەندێ گوتەی ئەو بیروباوەڕانە تێك هەڵدەئەنگوون وەك کە زەوی نەیدەزانی خوولانەوەی بە دەوری ڕۆژدا حەقیقەتێکە ئەو فکرە غەیبیانە دەشێوێنێت کە وەهایان دانابوو زەوی لەمەرکەزی دنیادا چەقیوە ئیتر بەدزیەوە دەخولایەوە هەتا زیرەکێکی فەلەکناس نهێنییەکەی دۆزیەوە بە خەڵکی ڕاگەیاند ئیتر پێویست بوو بەرهەڵستی بکرێت لەو بۆچوونەی ئەو نرخانەی دەهەژێنێت کە بەندن بە داوەستانی زەوییەوە. ئیتر فەلەکناسەکان ناچار کران پاشگەز ببنەوە لە گوتەی سووڕانەوەی زەوی تا هێندێکیان لە ترسی ڕۆح پاشگەز بوونەوە هێندێکیشیان مجێزی نەیهێنا ملکەچ بێت بۆ دەسەڵاتداران و سووتێندرا... ئێمەش بەرلەوە چەند سەدەیەك کێشەی ئافراندن و قەدیمیی قورئانمان حکوومەت و میللەتی خەریکاند و کەسانێکی هاڕی و چەندانێکی خستە زیندانەوە. هێندێکیشیان بۆی هەڵاتن و دەرچوون بە خۆ و ئیمانیانەوە، دواتریش زۆرەملێی تاکڕایی شریتەی بەست، سەرەژێر بە ڕۆژگاردا، تا دەمی ئێستاکەمان، لەو دوو سەدەی دوایشدا پەژارە زیادی کرد و بەڵا زلتر بوو بەپێی زیادکردنی کەسانێکی خەریکی دەمەتەقە دەبن لەسەر بیروباوەڕ و لێی خەرج دەکەن و فێرگە و فەلسەفەی جۆرجۆر کەوتنە مەیدانی کێشە و بەرپەچدانەوە بە پێی زۆربوونی مەردم و لێشاوکەی بەرهەم و تێك ئاڵقانی بەرژەوەندە زلەکان و مامناوەنجییەکان (لە لایەکی دیکەوە) بەرفرەوانبوونی سەرچاوەی ڕاگەیاندن (اعلام) و خێراییی پەیامەکانیشیان ڕۆڵێکی برپەداری بوو لە کورتکردنەوەی کاتی پێویست بۆ ڕەسینی هۆی تەقینەوە. ئەمانەش وەك دیارە شتی زانراوی ئەوتۆن حۆجەمان پێیان نەدەبوو ئەگەر زەرووڕەتێکی ڕچەی قسان داخوازی نەکردبایە پێیاندا تێ پەڕم بۆ

ئەوەی قسەیەکی خۆمیان تێدا بکەم لە گۆشەی تێوەرامان لە هۆی هەژەندەکان(٨) نەك هەژەندەکان خۆیانەوە. پەرۆشی من لە چاو پەرۆشی خەڵق بەوەدا زیادی کرد کە دەبینم فرەبەرەکی(٩) و یەکتر پواندنەوە لە سروشتی نەفسانەوە نەك سروشتی شتانەوە پەیدایە کە نەفس بە دوا هەوەس و بەدایەتی و بەرەڵلایی یاخود کوێری و سەرسەریەتی و نوقومبوون لە کەودەنی و گومڕایی دەکەوێت، فەرقیش گەلێ زۆرە لە نێوان ڕاڤەکردنی کارەسات بە سروشتی نەفس و سروشتی شتان چونکە ئەگەر «سروشتی شت» داوای ئەو کارەساتە بکات قسەکردن لەبارەی بەزاندن و پووچاندنەوەی فەرمانی دەبێتە هیچ چونکە وەك باسی مەنعی ساردیی زستان و قورسایی ئاسن و تالاّیی گوژاڵ دەبێت، خەفەت لێخواردنیشی هەر دەچێتەوە هیچە. وا پێ دەچێ زۆربەی ڕۆشنبیرانیش خۆشباوەڕترن بۆ هۆی سروشتی لە تەعلیلی تەنگوچەڵەمەی کۆمەلاّیەتی، بە لایانەوە لزوم نییە بۆ خەفەت خواردن لە شتێکی چارەی نەبێت(١٠).

هەندێ بیرپیار وردبوونەتەوە و چوونەتە ژێر ڕواڵەتی کۆمەلاّیەتییەوە و هۆی گیروگرفتیان لە سادە وێنەی سروشتیەوە ڕاگوێستووە بۆ وێنەی کۆمەلاّیەتی کە بە لایانەوە جوداوازیی بەرژەوەندە. بەوەشدا هێزی سەبەبی سروشتییان پێ دراوە لە ڕاڤەکردنی کاروباری مرۆڤ ئینجا بە ڕواڵەت هۆی تەناقوزیان خستووەتە ژێر چارەسەریەکی کە گۆیا لەو تەناقوزە پارێزراوە و بەلایانەوە زانین سەبەبە پێناسەی نەخۆشی ئاشکرا دەکات ئیتر ڕزگاربوون لە بەدایەتی بە ڕزگاربوون لەو سەبەبەی مادی بەرژەوەندییەوە دەبێت. چی لەو جۆرە فکرەوە تێبینی دەکرێت دوو شتی زێدە گرینگن: یەکەمیان ئەوەیە حەتمیبوونی بەدایەتی بە پێی ئەم بیردۆزییەش بە ملەوە دەبێت وەك کە لە ڕێی سەبەبی سروشتییەوە بە ملەوە بوو، تەنیا فەرقێك هەبێ ئەوەیە کە دەڵێن چارەی بەدایەتی مومکینە لە ڕێی نەهێڵانی سەبەبەکەی، لەوەشدا بە جۆرێکی کوشندە کۆمەلاّیەتی تەنك دەبێتەوە هیچ چارەیەکی بە کەڵك نەیەت، تەنانەت ئەو چارە بەرژەوەندییەش کورت دەهێنێ لەبەر نوێبوونەوەی بەرژەوەندان و فرە جۆریان و زیادکردنیان و گۆڕانی مەیلی خەڵق و مۆدێلی شتان و کەمبوونی توانای کڕین لە تەك نرخی بابەتدا ئیتر مومکین نابێ شێوەی کۆمەڵگەی سەد ساڵ دواتر وێنەکێش بکرێت تاکو بشێ خەیاڵ بڕوا بۆ چارەی ئەو بەرژەوەندانەی کە لە دواڕۆژدا خەڵك لەسەری ڕێك ناکەون، بەڵکو پێویست نییە پشکنینەوە لە نوێبوونەوە و

زیـادبـوونـی بـەرژەوەنـدەکـانـی دوارۆژ بـکـەیـن. ئـەوەنـدە بـەسە مـومـکین نـەبـوونـی ڕەزامەندیی خەڵق لەسەر دابەشکردنی ئەرك و پایە و بەرپرسایەتی و پاداش بە بیردا بهێنین هەر تا ئەگەر بە تەرازوویەکی سەرجەم داد وەیا بە تیروپشکێ وەیا بە پێی کارامەیی متمانەبەخش، ئەو دابەشکردنە ئەنجام بدرێ، چی گوتیشمان قسەی سەر کاغەزە کە ملکەچی قەڵەمی ناو پەنجەکانمە ئینجا ڕێك نایەت لەگەڵ واقیعێکی بە خەیاڵمانیدا دەهێنین کەوا تا بڵێی جودایە لەو واقیعەی هەناسە هەڵدەهێنێت و دەگۆڕێت و نوێ دەبێتەوە و تێك دەهاوێژێت و نەفس و دڵ دەبزێوێت بە ئارەزۆ و کپ دەکرێتەوە بە نەلووانی دابینکردن، ئیتر لەگەڵ بێ ئۆقرەییدا دەژیت و ئەگەر ترسی قەمچی نەبێت بێ ئۆقرەیی بەردەوام دەگاتە تەقینەوە.

دووەمیان ئەوەیە کە مرۆ هۆی یەکسەرەیە بۆ خراپە و چاکە. لێرەشدا بە بەر قسانەوە نانیشم کەوا چۆن تەبیات و توانای خەڵك دابەش دەبێ بەسەر چەندین پلە و جۆر لە هێز و سستی و چاکە و بەدایەتی و ناڕەزایی و ڕازیبوون و فرەبابەتبوونی نرخاندنیان بۆ چاکی و خراپی و چی دەشێ و چی ناشێ لە کەرستەی کارگوزاری و بەلاگێڕانەوە، بـەڵـێ لـەوانـە دەگـەڕێم و جـووت دەڕۆم لـەگـەڵ مـەنتـیقـی ئـەو بـڕیـارانـە کـە چـارە (ی گـیـروگـرفت) لـە تـەسەڵـکـردنـی لایـەنـی مـادیدا دەدۆزنـەوە، تـا ئـەوپـەڕی مـەیدانـیش لەگەڵیاندا هەنگاو هەڵدێنم ئینجا دەیانبینم ڕووبەڕووی ئاکامی ئەوتۆ دەبن نە بیری لـێ کـراوەتـەوە نـە مـەبـەستیش بـووە لـە سەرەتـای داڕشتـنـی فـەلسەفـەیـانـەوە، چونکە بێگومان بێچارە دەمێنن لە هێنانەدیی بەڵێنەکانی کە بە قسە نووسین داویانە و سەر بە ئەنجامێکەوە دەنێن کە بریتی بێ لە تەسککردنەوەی ئارەزۆ و پێداویستەکانی خەڵك بە پێی تەسکایی توانای فەلسەفەکەیان لە تەبیعەتدا، تا ئەگەر گەڕۆکێك بۆ خێزانێك لە ئیمکاندا نەبوو یەك گەڕۆك بەسەر دوو خێزان و سێ خێزان و دە خێزاندا دەسەپێنن و بەپێی کورتهێنانی گەڕۆکی بەردەست، ئەوساش مەدح و سەنای پاس و درێوکردنی «تاك و یەك گەڕۆك» بەرەو دەستێنێت لە ئەدەبیاتی ڕەسمیدا بەو پێیەش فشەفشی «پەیداکردنی پێداویست» دەکشێتەوە بۆ «قتووپەستکردنی ئارەزوو» بەرەو بەهەشتی بەڵێن پێدراوی ئادەمیزاد.

لێرەدا ناچمەوە بۆ باسی دەوری هاندەر لە گەشەکردنی پڕۆژە و چۆناوچۆنی بە بەهانەی چەسپاندنی «گیانی کۆمەڵ» لە چارەسەری بنەڕەتیدا گیانی «ابداع» و پیت وێکڕا دەکوژێت و دەگەڕێمەوە بۆ ئەوەی خەریکی بووم و لە گۆشەی فرەچەشنکردنی

قسەوە نوکتەی پیاوێکی زیرەك دەگێڕمەوە کە بەر لە پانزدە ساڵێك دەیگوت، ئەو فەلسەفانەی زۆرڕۆیی دەکەن لە فکرەی «میللیکردن» دێن لە پێشەوە مرۆ میللی (تأمیم) دەکەن بە یەکخستنی ڕەخنە و ڕەفز و خوایشتی بەوەدا ماڵ و حەز و دڵخوازیش لە خۆوە بە «تحصیل حاصل» دەبنە میللی. من لەمەدا حەقیقەتێکی دیکەش هەڵێنجم کە فەلسەفەکانی سەر بە تەناقوز و پوواندنەوە و ڕاڤەی بەرژەوەندی بە زۆری دەیلێنەوە کە کۆمەڵگەی «چارەسەری بنەڕەتی– جذری» ئەزمەی ئابووریی تێدا دەرناکەوێت، ئەمەش دەکەن بە بەڵگەی دروستیی ئەو فەلسەفەیەی پێڕەوی لێ دەکەن بۆ ڕەواندنەوەی تەناقوز. ڕاستییەکەی دەرنەکەوتنی ئەزمە دەگەڕێتەوە بۆ بێ ئیرادەیی و بێ دەسەڵاتیی ویستن و نەویستن لەو کۆمەڵگانەدا چونکە دەربڕینی دڵخوازێکی نەگونجێت لەگەڵ یاسا و نیزامی ڕەسمی لە بنەڕەتەوە حەرام بووە بە نامەی ئەوەی کە گەلێکی تەناقوزی تێدا نەمابێت کەمایەتییەك نابینێت تێیدا نارازی بێت ئیتر چۆن بەگژ خۆیدا دێتەوە.

کشتبوون(١١) لە کۆمەڵگەیەکدا ڕوو دەدات کە دەتوانێ تەعبیر لە زاتی خۆی و ئارەزووەکانی بداتەوە و ئامرازی دەربڕینی لەدەستدا بێت. لێرەدا حاڵەتی ڕەگەز و ئاین چپاندن و داگیرکران لە لایەن بێگانەوە نایەتە ناو حیسابمانەوە کە ئەویان هۆیەکەی بەولای فاکتەری ئابوورییەوەیە و هێزە زلەکان و دەستوپاوەندیان زەرفی وەها دەخوڵقێنن و یارمەتی و ڕێنموونیی وەهای تێدا دەکەنە دیاری کە بەرهەڵستی و ڕاپەڕینی بە دەمەوە بێت ئیتر چ بە بەهانەی ڕاست بێ یان ساختە. بە تەماش نین گلەیی و پیرۆزبایی ببەشینەوە هەتا ناچارین دەوری هەموو حاڵەتەکان هەڵێین و شیتەڵیان بکەینەوە. بە هەمەحاڵ ئابووری، وەك سەبەبێکی ئەزمە، هەر دەمێنێتەوە بە شەقڵی ئەو کۆمەڵگە پێشکەوتووانەی توانای ڕەفز و ڕازیبوونیان هەبێت و خاوەن مافی داواکردن بن.

پشکی من لە پەرۆشی ئەو تەرزە حاڵوبارەدا زیاد دەکات سەبارەت(١٢) بە قەناعەتێکی لە ویژدانمدا چەسپاوە، کە ئەگەر سەرهەڵدانی وەیشوومە بدرێتەوە بە هۆی سروشتی– بەرژەوەندی وەك ئەوە دەبێ کە پزیشك بە دوا دەرماندا بگەڕێت و نەشیگاتێ چونکە نوختەیەکی کردووەتە مەرکەز کە حەشارگەی دەرمانەکە نییە، ئینجا هەر وەك بەرزکردنەوەی دیواری بەندیخانە چارەسەری هۆی بەدکاری ناکات، هەروەهاش دەستگرتن بە کلکی کوتاڵ و بەرژەوەندەوە سینە پاك ناکاتەوە لە خراپە.

چارەسەرکردنی خراپە هەر لە چارەسەرکردنی مرۆ خۆیەوە دەبێت. دەمەوێ بڵێم، هۆی خراپە و چاکە دەبێ ببرێتەوە بۆ مرۆکە خۆی کە هەر خۆی سەبەبی هەموو سەروبەرێکی کۆمەڵایەتییە، ئاخر هەر خۆی کەلوپەلێك دروست دەکات کە هەوڵدەران خەریکن بیکەن بە ڕاڤەکەری ڕەفتاری، ئەگەر ئەو کەلوپەلانە، حازر بە دەست، لە ئاسمانەوە بە خۆیان و دنەدانی ڕێنموونی و گومڕاییانەوە بە سەر مرۆدا باریبانایە جێی متمانە بوو بێین لەبەر تیشکی هێمای ئەو کەلوپەلانە ڕەفتاری مرۆ ڕاڤە بکەین بە جۆرێکی پێی بڵێین ڕاڤەی سروشتی– مادی سەبەب ڕوون، بەڵام لە فەلەکەوە دانابەزن، لە مێشکی مرۆڤەوە زەنەدەکەن پێشتریش کەلوپەلەکە لە شێوەی مادیی سەرەتاییدا لەگەڵی ژیاوە و لەبەرچاوی بە پلەکانی «تصنیع»دا ڕەت بووە و بۆ بازاڕ چووە ئیتر خێرەومەند یان بەدکار دەیفرۆشێت و هێندێك دەیکڕن و هێندێکیش نا. ئینجا مەیلی مرۆ بە لای شتومەکەکە یاخود لێسەنگرانەوەی کارێکی ئالەتیی حەتمی نییە کە دەزانین مرۆ خۆی بە چەند پلەی جوداجودای تەمەندا تێ دەپەڕێت و هەر تەمەنە جۆرە کەلوپەلێکی لە مجێز دێت یان سوودی دەبێ بۆی، لەوانەیشە هەندێ کەس جەنە بگرێت و ڕەفزی شتەکە بکات با لەباریش بێت، باوکیش بۆ منداڵەکەی شت دەکڕێت نەك منداڵەکە خۆی، حیکایەتی باوك و دایکیش کە لە بری منداڵان بەرژەوەندیان بۆ هەڵدەسەنگێنن و شوێنی ئەو دیاردەیەش لە بیردۆزی «بەرژەوەند و تەناقوز» حیکایەتێکی ئاسان و کورت نییە هەر ئەوەندەی بە کورتی تێدا دەڵێم: تەنیا ڕاڤەی بەشەری دەتوانێ ئەو پرسیارە لە شوێنی ڕەوای خۆیدا، بێ لەقەلەق و چاپوکدەستی، دابنێت تا بزانین بۆچی هەندێ باوك منداڵی خۆی بێ لزووم دەفرۆشێت و هەندێکیش خۆی بە فیدای سەلامەتیی منداڵەکەی دەکات. دەچمەوە بۆ شریتەی قسان و دەڵێم کارێکی گێلانە دەردەچێت بێین سەرلەبەری مەسەلەی کەلوپەل و پیشەسازی بدەینە بەر یەك بڕیاری گشتییەوە چونکە ناشێ بە سادەیی بڵێین مرۆ شتان دروست دەکات و بابەتی نوێ دادەهێنێت چونکە کەمێکی زێدە کەمی مرۆڤ دادەهێنێت و دەسازێنێت لەو ڕووە کە توانای «ابداع» کارامەیییەکی زێدە دەگمەنە و دەبێ بۆشی بلوێت هەتا دەتوانێ دەوری ژیاریی خۆی ببینێت. وا دەبێ داهێنەر جارێ پێداویستەکانی داهێنانی دەردەست نەکردووە دەمرێت یاخود بەدمجێزێك یان دەسەڵاتدارێك یان تەماعکارێك یان بەدکارێك لە ناوی دەبات.

دەسەڵاتی پیشەسازیش مەرجی ئەوتۆی هەیە بۆ هەموو کەسێك ناڕەخسێ تا

دەبینین وەرزێر لە نزیکەی شەش هەزار ساڵەوە بەدوا گاسندا هەنگاوی شەکەت هەڵدێنێ و فکریشی نەکردەوە بایی موویەك لە کاریگەرایەتیی گاسنەکە زیاد بکات. ئەو گوتەیەی دەڵێ: کردەوە (عمل) خالقی مرۆیە و بنەمای پێشکەوتنیەتی گوتەیەکی سافیلکەی زێدە ڕۆچووە لە بەرەوپاشبوونەوە. هەر تازە گوتمان وەرزێر لە کاریگەرایەتیی گاسنەکەی زیاد نەکرد، بگرە لە ماوەی پێنج هەزار ساڵدا گاسنەکەشی پێ دروست نەکرا و لە شار دەیکڕێت. مرۆی هاوتەمەن و هاوچین و هاوپیشەش هاوچوون نین لە ئارەزوو و لە ڕەفتاریاندا، دەبینی عومەری عەبدولعەزیز و غاندی حەزیان نەچووە کەڵەگایی و نازوفیز و لەشکرکەشی کەچی نیرۆن بە دیار مەشخەڵی ئاگری ڕۆماوە هەڵبەستی دەهۆنیەوە و مۆسیقاژەنیی دەکرد. پاشخانی سەقافی، دینیشی لەگەڵدا بێت ئارەزوویەك دەکوژێت یەکێکیش تیژ دەکاتەوە هەر بەو پێیەش نەخشەی پیشەسازی لە وڵاتێکەوە بۆ وڵاتێك بە گۆڕانی پاشخان و ڕاهێنان و دەرسدان دەگۆڕێ. دەبینی بلیمەتێك لە دەستوورەکانی کیمیا و فیزیاوە بنەمای داهێنانێکی نایاب دەدۆزێتەوە تا ئەگەر کردی بە بەرهەم شەریکەت و حکوومەتان دەیقۆزنەوە بۆ قازانجی خۆیانی لە کاردەهێنن لە ڕووکارە پەسەندەکەی وەردەگێڕنە لایەك کە ویژدانی داهێنەرەکەی لەعنەتی لێ دەکات. مادە چەندێکی گرینگ بێت و بە هەند هەڵبگیرێت دنەی ئیرادەی مرۆ نادات مادەم تێی نەگەیشتبێت بۆشی ناکەوێتە تەقەڵا ئەگەر دەستی بە سەریدا ڕانەکێشێت، وەك کە ڕاناکێشێت بە سەر نەوتی ژێر دەریادا.

لەوانەیە کوتاڵێکی پەسەند لەبەر کەمشارەزایی لە بازاڕ برەو نەستێنێ یان لەبەر ڕکەبەری ستەمکار یاخود نالەباریی دەس خستنە بازاڕیەوە... مەعلانیی مرۆ و توانای داهێنانی و ڕەفتاری ژیرانەی لەگەڵ دەستووراتی ئاڵووێرکردن و شارەزایی لە مجێزی خەڵك و هەوەسی دەمدەمی کاری خۆیان دەکەن، لە بەرانبەردا ئارەزوو و پێداویستی یاساکانی نەریت و ئاین و دەوروبەر و سەرجەمی پاشخانی سەقافیی خەڵك و چی بە خەیاڵیشمدا نایەت لەو جۆرە فاکتەرانە ڕووبەڕوویان دەبن، لەو ڕووبەڕووبوونەوەشدا فەندی بێ ئەژماری وەك مونافەسە و قرغ کردن و داکردن و مۆدێلگۆڕی هەر لە هی گەرم و نەرمەوە هەتا مام ناوەنجییەکەی و لە مەیلەو شراوەیەوە تا بێ پەردەی کاری خۆیان دەکەن بەرلەوەی لێو ببزێوین و بڵێین زەرفی مادی و بەرژەوەندی وەها و وەهایان ویست، دەشزانین ئەو زەرفەش هەمووی کردەی مرۆڤ و قرساندنی و ملکەچی ئیرادەی گێل و زیرەکییەتی، چ چاك چ خراپ، ئینجا چۆن بوێرین خێرا ڕاکەین

بۆ «بەرژەوەند» یان تێکڕای مادە هەتا چی هاندەر و پەکخەر و جۆرەها کاریگەری حەرام و حەڵاڵکەر و ڕێزلێنان و سووککردن و ڕەفز و قبووڵ هەیە وەپاڵ مادەی بدەین مرۆڤیش لە تەکیا بە مەخلوقێکی بێ ئیرادە وەیا بە کەلەپچەی نادیاری کێشەر و دوورخەری ئەو بەرژەوەند و مادەیە لە قەڵەم بدەین، بەر لە هەموو شتێکیش دەزانین نە سوود نە دروستکراو و نە یاسا و نیزام و دەستوور وجوودیان هەیە بێ وجوودی بەشەر بە خۆی و سیفەتی بەرز و نزمیەوە. چۆن دەشێ قەساب بە ڕاکێشراو و کوشتەش بە ڕاکێش دابنێین؟ شیتەڵکردنی مادی و هۆکاری بەرژەوەندی لە هەر کەسێکەوە بێت، لە ڕاوە ڕێویەکی بە تەڵە بکرێت داوا دەکات مرۆکە دوو جاران بە عەبد بزانین. جارێکیان دیلی ڕێوی بە تەمای گۆشت و کەوڵی، جارێکیشیان دیلی تەڵەکە بۆ ڕاوەکەی بەکارهێناوە. لە دروستکردنی ئاوریشم مرۆ ئەسیری کرم و پەلکەدار و ئەو مەکینانەیە بەکاردێن لە ڕستن و چنین و گواستنەوە و فرۆشتن و چەندەها شتی دیکەش، هەرچی کرم و دار و بۆیاغ و چەرخ و بازاڕیش هەیە قیت ببنەوە وەك پێشتر ڕێوی و تەڵە قیت بوونەوە بە حاکمی سەر ئیرادەی مرۆ، سەیریش لەوەدایە کە زاناکانی کۆمەڵایەتی گورگ بە ئەسیری ڕێوی و چوێلکەش بە ئەسیری کرم دانانێن لەو ڕاوە خۆراکەی دەیکەن، تاکە سەبەبێکیش بە بیردا بێت لەو هەڵوەستە سەرەو بنەیاندا ئەوەیە لە گورگ و چوێلکەدا کۆمەڵایەتی و مێژوو و گۆڕانکاریی ژیاری نادۆزنەوە هەتا بیاندەنەوە بە هۆی مادی بەرژەوەندی ئیتر با گورگ بە کەیفی خۆی ڕێوی بخوات... با هەر خۆی کێشەر و کارا بێت بە دافیعی برسیەتیی و وزەی نێچیر گرتن. ئینجا ئاوڕیش لە فاکتەری تەناقوز نادەنەوە لە کێشەی نێوان گورگ و ڕێویدا هەر چونکە تەناقوزەکە نابێتە هۆی گۆڕانی گورگەکە وەك کە دەڵێن هۆی گۆڕانی بەشەرە. هەروەها بێ دەنگیش لە سەلبییەتی لەکلەك و گورگ و بەستەزمانی تر بەرانبەر دیاردەکانی حەوا و تریفەکانی ئاسمان کە نایەن «بەستەزمانەکان» چیرۆکی ئەفسانەیی و دێرە شیعر و جۆرەها خەیاڵ و سکاڵا و ڕوکنەکانی پەرستنیان بۆ ساز بدەن وەك کە مرۆڤ دەیکات بەڵام هەر ئەو زانایانە کە دەبینن مرۆ دیاردەکانی سروشتی پەرستووە و قوربانیی بۆ بوڕکان بردووە و تەوتەم و تەلیسمی دروست کردووە بۆ دەفعی گەزەندی پەنام بە پێویستیان زانی کە هۆش و ئیرادەی لغاو بکەن بە داوی ملەچەرخێی وەلایانەوە و ملکەچبوونی بۆ دەسەڵاتیان، ئەو زانایانە خوای میهرەبان لێیان خۆش بێت، دێن مرۆ دەکەنە دەستبەستەی هەر شتێکی جوان کە خۆی دروستی دەکات بەوەدا

کە ڕەفتاری دەکەنە نەتیجەی حەزکردنی لەو شتانەی دروستی کردوون ئیتر کردیانە دیلی ئابووری کە خۆی ئافراندوویەتی و دیلی ڕامیاری و دەوروبەر و تاناقوز و هاندەر... ئیتر لە تەعلیلیاندا دەبێتە جاڵجاڵۆکەیەکی کەوتبێتە داوی ڕیسی خۆیەوە، ئینجا لە ڕێی مەفهوومی عەکسییەوە ئاژەڵ لە کۆتی ئەوتۆیی ئازاد بووە چونکە جیهانەکەی ئەو بێ کۆتە.

زاناکان لێیان دەوەشایەوە لەو قوربانییەی، مرۆ بە نیازی خۆپارێزی بە بورکان و تۆفانی دەبەخشێت دەلالەتێکی تایبەتی بۆ حورمەتی مرۆ بدۆزنەوە بەوەدا کە کارەکەی لە چاو گیانلەبەری دیکە زێدە فامێکی تێدایە کە هات لەو قوربانییەدا توورەیی سروشت و دابینکردنەوەی لە ڕێی دیارییەوە تێك بەست بە قیاسکردن لە هێوربوونەوەی غەزەبی دەسەڵاتداران لە ڕێی دیاری و پاڕانەوە. خۆ کە هات بەر لە دەیان هەزار ساڵ دیاری و ڕەزامەندیی بۆ دەفعی بەڵایەکی بێ دەرمان تێك بەست هەر ئەو ئیدراکە بوو فراژی و بەرز بوو تا گەیشت بە سووپەری بروسکە و سیسمۆگراف.

وەختی خۆی مرۆڤ و گاجووت توانای فرینیان نەبوو هەردووکیشیان دیلی دەوروبەر و یاساکانی سروشت بوون بەڵام هۆشی مرۆڤ کە فەیلەسووفەکان دەیکەن بە بەندەی مادەی مردوو، ئەو هۆشە خستییە سەر ڕێبازی کێشانە و پێوانە ئیتر کە دیتی پووش و لۆکە و تۆز بە هۆی باوە ڕەهەوا دەکەون کەوتە بیرکردنەوە لە فێڵێکی ئەوتۆ کە ئەو قورساییی لەشی مانیع لە فرینی، بە هۆی ئامرازێکی هەوای پێ ملزەم بکرێت، سووك هەڵسێتەوە. من بە پێچەوانەی خاوەن تەفسیری مادیی بەرژەوەندی، وەها دەبینم کە مرۆڤ قوربانیی پێشکەش بە بورکان کرد دوو جاران خۆی هەڵاورد لە جانەوەران و دوو جاران لە شتایەتی (الشيئيە) دەرچوو بەوەدا کە دڵدانەوە (ترضيە) و دیارییەکەی بە نیازی سەلامەتی تێك بەست دوای ئەوەی کە دیاردەی تەقینەوەی بورکانی لە ئیرادەیەکی پەنامەکی بەست. بەڵێ، دەزانین لە هەردوو بۆچوونەکانی سەهووی کردبوو کە مەعلوومە بورکانی مردوو ئارەزوویەکی نییە دابین بکرێت بە دیاری، چ ئیرادەیەکی دەستنیشانیش لە تەقینەوەدا پەیدا نییە کە ئەوسا مرۆ توانای نەبوو ئەو فاکتەرانەی فیزیایی بزانێت هۆی تەقینەوە بوون، لەگەڵ ئەمەشدا تێبینییەك دەکرێ کە تەنیا مرۆ لە نێوان هەموو بوونەوەراندا بیری کردەوە خۆ بپارێزێت لەو گەزەندەی خۆ لێ پاراستنی بە هەڵاتن و خۆشاردنەوە و شتی ئەوتۆیی مومکین نییە. هەرچی سەلبییەت و وشکهەڵاتن و بێ موبالاتی بێت شایەنی بەرد و دار

و ئاژەڵە، هەتا هەتایش هەروەها دەبن.

من پەرۆشم لەوەوە نایەت کەلوپەلەکان و شتە بژاردەکان بایی لێوەشانەوە بە هەند هەڵبگیرێن لە لایەن مجێز و ئومێد و تەمای مرۆڤەوە چونکە ئەو شتانە خۆیان لە خۆیاندا ڕاگەیەنی دەسەڵاتی بنیادەمن بە سەر مادەدا و نیشانەی کاریگەربوونیەتی لەم جیهانەدا، لە سەرەتاوەش کە دروستی کردن بە نیازی کەلین گرتنی پێداویست و تەسەلکردنی ئارەزووەکانی بووە، چەندێکیش کارامەیی بەرەوپێش بچێت ئەوانیش بەرەو چاکتریەوە دەڕۆن، جۆرەکانیشیان بە پێی دابەشبوونی ئارەزووی خەڵك بە سەر جۆرەها وێنە و تام و ڕەنگدا، فرەچەشن دەبن:

خەفەتی من لەوەوە دێت کە بیروڕای قوتیلە و ئەنتیکە دێن مەیدانی بەرینی سەنعەت و بەرهەم دادەنێن بە تەختەی ئیعلان بۆ ڕاگەیاندنی نۆکەرایەتیی مرۆڤ و ئاغایەتیی ئەو کەلوپەلانە. ئینجا جمینی خەڵکیش بە لای شڕوشیتاڵەکاندا دەکەن بە بەڵگەی ڕاستبوونی ئەو بیروڕایانە کە ڕەفتاری خەڵکەکەی داوە بە هۆی مادیی بەرژەوەندی و ڕۆڵـی خـەڵـقـی ئـەو شتـانـەی پووچاندووەتـەوە بـەوەدا کـە کردووەتـی بـە نـۆکـەر نـەك پیاوماقووڵ... پیلکێشراو نەك کێشەر... تۆبزی لێکراو نەك ئیرادە ئازاد... ئاوێنەی تیشکدەرەوە نەك هۆشیار، واقیعیش ئەوەیە ئەگەر لە کەلوپەل و کوتاڵێکی بخرێتە ڕوو، چ هێزی دڵکێش و ئیرادە مرێن هەبێ هی دروستکەر وەیا نیشاندەر وەیا برەوبەخش وەیا قرغکەر وەیا مامەڵەچی ئەوانە نەك هی کوتاڵەکە کە زووتر وجوودی نەبووە لە دواڕۆژیشدا نەدەبوو ئەگەر مەهارەتی مرۆڤ نەبوایە و لە هەزاران میل ڕێگەشەوە نەدەگوێزرایەوە بۆ بازاڕی حیللە و بێروت ئەگەر مەبەست ڕاکێشانی حەزی مرۆی ئەو دوو شارە نەبوایە. ئا لێرەدا ئیرادە و حەزی مرۆ لە ڕووی ئالۆوێرەوە بازاڕەکان تەسەڵ دەکەن بە کالای سوودبەخش و زیانبەخش، هەر ئەو ئیرادە و حەزانەی لایەنی فرۆشتن و کڕینیش دێننە ناو گەپی ئیقناع و سەر نەرمکردنی دوولایی وەك کە لە گەپی شەترەنج و شەڕە شمشێردا هەر لایەنە هەوڵ دەدات لایەنەکەی دیکە مل ڕاکێشێت بۆ مەرجەکانی. لەوانەیشە دەوڵەت بە سیفەتی لایەنی سێیەم، یان دز و جەردە داخڵی مامڵەت ببن یان ئەوە ڕووبدات لە کردەوەی مرۆ کە بە بیردا نایەت بۆ ڕەواجی کوتاڵەکە یان بێ ڕەواجکردنی یان لە ناوبردنی. تۆ ئەگەر داوێکی گوریسکێشەکێی نێوان مامەلەچییانی کەلوپەلەکە هەڵگریتەوە دەبینی بەرەو قولایی ڕۆدەچێت تا تەختی بنیاتی کۆمەڵ و ویژدانی تاك دەشبینی کەلوپەلەکە دەشلێتەوە لەگەڵ داوا کەوا

بە پێی ڕاکشانی ئیرادەی خەڵك بۆ داواکە و تێنووسانیان لێی، کەلوپەلەکەش هێندەی بڵێی بێ ئیرادەیە و بێ دەسەڵاتە لە ڕەفز و ڕازیبوون و ملنان. ئینجا ئەگەر تەقدیر وابووە تەعلیلی مادی و نامادی بتوانێ ڕاڤەی ڕەفتاری مرۆ بکات پێویستە دەست توند بکات لەو حەقیقەتانەی کاریگەرن لە جیهانی بەرینی مرۆدا و دەڵێن: مرۆ کاتێك ویستی حەز و مجێزی خەڵك ببزێوێ وەیا ئیرادەیان بمرێنێ چ دەسەڵات و مەهارەتێکی هەیەتی بەکاری دەهێنێت بۆ ئیقناع وەیا ناچارکردن بە پێی ئەو کەرستەیەی لە دەستیدایە کە یەك لەوان دڵکێشانە بە جوانیی کوتاڵەکە و یەکیشیان بە زەبری کوتەك... مەنتیق... ئەخلاقیات و شەعبەدە و مێشك سڕینەوە و باوەڕی دینی و ئایدۆلۆژی و شیرنکردن و قێز لێ هەڵستاندن... و چی دیکە و چی دیکەی ئەوتۆ کە هەرگیز لە پەراوێزی جۆرەها بیدعەتی مرۆ دەرناچێت کە هەر خۆی فێڵباز و هەڵخەڵەتاوە و نۆکەر و پێشەوایە و حەبسکەر و بەندییە و کوژرا و چاك و بەدە و زانا و هێڕە و... و... هەر یەکێکیشیان شێوازی خۆی هەیە– یان نییە– لە ئیقناعکردن و ئیقناعبووندا لە چپاندن و سەرشۆڕکردندا. ئینجا ئەگەر یەکێك بڵێ: خەڵق کە حاڵوباریان یەکچوون بوو ڕەفتاریشیان یەکچوون دەبێ بەوەشدا نزیك دەبنەوە لە داهێزانی ئیرادەی زاتی و فشانەوەی حاڵەتی پەنجە نیشانی تاکایەتی. ئا ئەو قسەیە تامەزرۆیی خاوەنەکەی نیشان دەدا بۆ چپاندنی شەخسییەتی مرۆ وەك بڵێی لە دادگەی فەلسەفەدا خۆی قەرزدار کردووە بە ئیسپاتکردنی هێزی «حاڵوبار» و خوێڕیەتیی «ئیرادە و هەڵاواردن». ئاشکرایە ئەم تەرزە بیروباوەڕە بە ئەسڵ لە چەسپاندنی تەفسیری مادییەوە بە عەقڵاندا دێت دەنا بەڵگە لەسەر نەبوونی ئیرادە و ئیختیار لای غەیری مرۆ گەلێك ئاسانترە لە ڕاسان بۆ کوژاندنەوەی ئیرادەی زێدە بەرچاوی مرۆڤ لە حاڵی ئاسایی و بێ کوتەککاری. بۆ تۆ ئاسانترە بڵێی کراس بێ ئیرادەیە نەك کڕیارەکەی بە ملکەچی کراسەکە حیساب بکرێت، گوڵەگەنمی حەز بزوێنی سەپانەکە بەردەستی سەپان بێت نەك سەپان ئاڵقە بەگوێی گوڵەگەنم بێت، پتر بە عەقڵدا دەچێت. تەفسیری مادی چالاك و خەریکە دەیەوێت ئیقناعت بکات کە فڕۆکە لە موعادەلەی گۆڕانکاریدا لایەنە بەهێزەکە بێت بە هانای ئەوەی، فڕۆکە پێداویستێکی مادیی کۆمەڵە لەوەشدا هەوڵی پەنجا هەزار ساڵەیی مرۆ دەشارێتەوە و زەینت بە سەهوو دەبات لە ئاست بازێکی مرۆ هاویشتوویەتی لە ژیانی شکەفتەوە بۆ فڕین بە فڕۆکە و هەموو لێهاتوویی و زیرەکییەکەی دەکوژێنێتەوە هەر هەتا فڕۆکە ببێتە حاجەتێکی مادیی

ڕۆژگاری کارەبا دنەی مرۆی دابێت و لێی خوڕیبێت و تێی هەڵپێچابێت بەرەو فڕین و قاچەکانی بە قەنارەی مەزهەبی تەناقوزەوە هەڵواسیبێت.

زەرەرێك شك نابەم لەوەدا بگەڕێمەوە بۆ ئەو گوتەیەی کە دەڵێ ڕەفتاری مرۆ بە تێکڕایی لە حاڵی وەك یەکتردا لێك نزیك دەبێتەوە. ڕاستییەکەی هەموو خەڵك لە یەکتر ناچن چونکە مادەی ڕەقوتەق نین کە دەستووراتی ئەزەلی و ئەبەدی بیانسووڕێنێت تا ئەوەی دوو برا لە ڕەفتاردا لێکترجودان هەرچەند زەرفیان لە یەك خێزاندا وەك یەکە. ئینجا ئەگەر بە مەحاڵ ڕازی بین لەوەدا خەڵق لە هەموو ڕوویەکەوە هەمووی چونیەك بن ئەوسا یەکجار سەیر دەبێ ئەگەر هەموو خەڵق وەك یەك نەبن چونکە ڕووبەڕووی موعادەلەیەکی ساکار دەبین وەك ١+١= ٨–٦=٢–٠=... بەڵام کە لە قەوارەی ورگدا جودا بوون مجێز و میقداری خۆراك و پێوانەی فانیلەو پێداویستی مادەی هەزمکەر لێکتر جودا دەبن، تەناقوز و لێکترچوونیش با بە کەیفی خۆیان بجووڵێنەوە هەر دەبێ لەگەڵ قەوارەی ورگی خەڵکدا بگونجێن. خۆ ئەگەر جودایی هێزی چاوتیژی خرایە سەر مەسەلەی ورگ گیروگرفتی تەناقوز بە نیسبەتێکی هەندەسی هەڵدەکێشێت. خۆ ئەگەر جوداوازیی باڵاشیان بە دوادا هات تەناقوز دەشێوێت چ بکات لەگەڵ ئەو خەڵقەی هێندە ڕاحەت بوون هەتا یەکچوون بوون.

بە ڕاستی سەرم سووڕ دەمێنێ لەوەدا چۆناوچۆنی بتوانم کاریگەرایەتیی مرۆ و کارتێکراویی هەرچی مەوجوودە لە ئەرز و ئاو و ئاسمان و مردە و زیندە ڕوون بکەمەوە لەو ڕۆژەڕا مێشکی مرۆ بە فاکتەری «هۆش» پڕا و جودای کردەوە، گردەبڕ، لە غەیری خۆی چونکە تێك ئاڵقانێکی لە کۆمەڵدا و ڕفتاری تاکە مرۆ هێندە حەپەسێنە و ژمارەی ئەوتۆی دەداتێ لە کردەوەی بەرز و نزم حیکایەتی بابای داهێنەری شەترەنجم بە بیر دەهێنێتەوە کە پاشای شارەکە ویستی پاداشی بداتێ داهێنەرەکەش داوای کرد خانەکانی شەترەنجی بۆ پڕ بکەنەوە بە جۆ، لە خانەی یەکەم دەنکە جۆیەك و لە هی دووەم دوو هێندە و لە هی سێیەم دوو هێندەی دووەم دابنێن و پێ بە پێ دوو چەندانی بکەن هەتا ٦٤ خانەکەی تەختە شەترەنج پڕدەکرێتەوە... دیتیان جۆی دنیاش بەشی ناکات. لێرەدا قسەیەك لە سەرۆکانی ئەکادیمی بەریتانیا دەگێڕمەوە کە لە دیاریی سالآنەی گۆڤاری «المقطم»ی میسردا بڵاوکرابووەوە بەو قسەیەش دەمەوێ تێك ئاڵقانی باسکراو ڕوونتر بکەمەوە کە گوتبووی لەبارەی مەتەڵی ژیانەوە. ئەگەر زانای فەلەك بتوانێ بە وردی پێشبینی بکات لە ژمارەی ئەو مانگ گیران و ڕۆژگیرانەی لە

یەك ملیۆن ساڵدا ڕوو دەدات، هەرچی زانای سەر ئەرز هەیە بە گردی و بە هاریکاری ناتوانن پێشبینی بکەن لە ڕەفتاری مێشێکی بەرەڵلا بکرێت لە ژوورێکدا، منیش پەنجا ساڵ پاش ئەو گوتەیە دەڵێم: تۆ بڵێ چۆناوچۆنی دەشێ پێشبینی بکرێ لە ڕەفتاری ئەو شارەهەنگە بەشەرییانەی یەك ملیۆنی و دە ملیۆنیی ئاخناو بە گرێ و گاڵ و تێك ئاڵقانی کرداری کۆمەڵ و تاك، چ میراتی بێت و چ تازەی زانستی.. ئەفسانەیی... سەر بە ئابووری... کارەبایی... گوێزانەوەیی... شیناوردی... کوتاڵی... حکوومەتی... ئەهلی... ناوچەیی... جیهانی... مەردانە... ژنانە... حیزبی... دەسەڵاتی پەنام و ئاشکرا کە وەکو سێبەر یاخود خەتی «طول وعرض» دەکشێن و تەختەی ترس پڕ دەکەنەوە کە لە سەرەتاوە دەست پێ دەکات بە ترس لە مودیری مەکتەب ئینجا لە عەنتەری گەڕەك و ئینجا هەڕەشەکەرانی ڕوتبە و نیشان بە سەر سینە و قۆڵیانەوە کە خەڵق دەتۆقێنن هەتا بە ملی کەچەوە جزیە دەدەن(١٣). ئیتر لەو مەنجەڵەی وەها بە کوڵ هەموو هۆشپەسەندییەکانی(١٤) دەستووری تەناقوز و بەرژەوەند و حیسابی بیردۆزان بە سەر کاغەزی لووسەوە دەبنە هەڵم... مێشێك ڕەها دەبێ لە کۆتی بیردۆزی و پێشبینی و چاوەڕوانی ئینجا پێنج هەزار ملیۆن ئادەمیزادی دابەشبووی بە سەر هەزاران ڕەگەز و باوەڕ، تێکئالاو و بە گرێ و گاڵی بێ ئەژمار و چەندایەتی و چۆنایەتیی تاقانەیی و نیشتمانی و قەومی و نێودەوڵەتی و جیهانیی بێ سنوور و چی بێ نیهایەتە لە مۆدێل و مجێز و جۆرەهای تەسلیە و وێنەهای حەرام و حەڵاڵ، ئا ئەو پێنج هەزار ملیۆنە چ پێشبینییەکی لەبارەوە دەکرێت؟ دەشزانین هەر تاکێك لەو ملیارانە دەشێ جودا بێ لە برا و برادەری بە خۆی و ئارەزووەکان و قەناعەتەکانی و هۆشی ون و ئاگاداری و تەجرەبەی لە ژیاندا و چی دەیچەسێنێتەوە و سەغڵەتی دەکات. بگرە، لەوانەیە هەر ئەو تاکە خۆی لەم ڕۆژەدا جودا بێ لە دوێنێی بە پێی میزاج و جوداوازیی کاریگەران و جۆرەهای پەککەر و هاندەر.

هەر یەکێکی لەوانەی ڕاستیش ڕۆیشتوون دەشیا بە لایەکی تردا ڕۆیشتبایە بە مەرجێك تەجرەبەی جودا بایە لە تەجرەبەی هەوەڵجار قەناعەتی پێ قاڵب بەستوو بووە. داوە موویەك بەسە بۆ ئەوەی ڕووکاری بەرەو باوەڕی غەیبەوە بۆ لای بێ باوەڕییەوە گۆڕابایە ئەگەر لە گەنجایەتیدا بە بێ ئیمکانێکەوە گیرسابایەوە. لە لایەن بەرەو چەپبوون و بەرەو ڕاستبوونیەوە لەوانەیە بە ڕێکەوت ڕێنموونێکی سەر بە ڕاست یاخود سەر بە چەپی بۆ ڕەخسابێت. زۆریش وەها بوو کەسێك لە دەروونداا ئیمانی

هەژاوە یاخود ڕماوە بەڵام شەرمی دێتەوە بە دیمەنێکیەوە ببینن کە بە لایانەوە نا ئاشنایە هی وەهاشی هەن ئیمان بە چەند درهەمێك دەفرۆشن، هەیشە خوێنی خۆی دەدات و ئیمان ناگۆڕێت. تۆ ئەگەر کنە بکەیت لە حاڵی کەسێکی شەیدای قومار وەیا فروفێڵ وەیا کۆترەبازی وەیا کەیف وەیا درۆ وەیا هەوا و هەوەس وەیا سەرکزەڵەیی وەیا لووتبەرزی وەیا هەرچی ناوی «متناقض»ی لێ دەنێیت سەیرت دێتەوە لە دۆزینەوەی ئەوتۆ بە بیری فەیلەسووفدا نەیەت وەك یەکێك لێی زەحمەت بێ درهەمێك لە پێناو نیشتمانەکەی خەرج بکات کەچی گیانی لە دەست بدات بۆ دامرکاندنی مەراقێکی کەودەنانەی وەك دزیەتی هی ئەوتۆش پەیدان هەستیان کول دەبێت ئیتر مسیبەتی ئەرز و ئاسمان نایبزوێت و کەیف و شادیی هەوەڵ و ئاخریش نایکێشێت. کەسێکی لە بەنگکێشی ڕابێت خۆی و دایك و باوکیشی دەفرۆشێت بۆ دوو نەفەسی «کەیف...» یان یەکێکی سەر بە لایەن فکرێکی سیاسییەوە ئەو خوێڕیەتییە بکات کە بەنگکێش دەیکات، دڵنیاش بە لەوەدا کە ئاشتیخوازی ئەوتۆ دەبینێت هێندە تیژڕۆیە فەتوای کوشتنی هەموو ئەو کەسانە دەدا کە نەهاتوون ئیمان بە ئاشتی و بەزەیی بهێنن... ملیۆنەها شێتی باوەڕی پەرگیری هەن دوودڵی ناکەن لە تەقاندنەوەی ئەرز و هەرچی و هەرکەسی تێدایە بە نیازی پاککردنەوە لە گوناحان... درێژەدان بە گەشتی ناو ئەم دەرووە سەر بە کۆتایی ناگەیەنێت لە هەر کولانەیەکەوە تێ بڕوانێت موتالای سەیر و سەمەرە دەکەیت لە کەینوبەینی ئەم مەخلووقەی کە فەلسەفە و بیردۆزی تۆڕی تەفسیر و تەعلیلی بە دەورەدا دەتەننەوە تا بتوانن خواز و ئومێد و «تصور»ی بکەن بە بەڵگەی ڕاستبوونی ئەو شتانەی تەمایان لێ ناوە هیچیشیان لێی بە ئاوات ناگەن مەگەر ئەوەی بە قەمچی یان ئیقناع یان گومڕاکردن مەیسەر بێت، جۆری ئەو تەرزە و وەسیلانەش بێ ئەژمارن. ئەو گوتەیەی دەڵێ مرۆ هاوچوونن هێندە سادە و بەستەزمانە وەك ئەوەیە بگوترێ ئەستێرەکانی ئاسمان وەك بە چاو دیارن لێك نزیکن. بەڵام ئەوانەی بە ڕواڵەتی گوتەدا دەڵێن مرۆ هاوچوونن لێی ناگەڕێن بچێتەوە ژێر ئەو دەستوورانەی، بە پێی ڕانواندنیان، لە پێداویستییەکانی سروشت و مجێز بۆیان دادەڕێژن. بگرە ئەو کەسانەی لە هەموو سیاسییەك و دەسەڵاتدارێك سوورترن لەسەر زنجیرکردنی ئیرادە بە مانیع و بەپەرچدانەوە چونکە بێ گومانن لەوەدا گوتەیێکی بە مەهارەتەوە دەینەخشێنن بابەتی سیاسین بەکاری دەهێنن لە ڕەواکردنی مەنع و پەستاوتن و لووت شکاندن و لێخوڕینێکی بە دوایاندا دێت. لەوپەڕی ئەوبەریشدا

(بەری ڕاستەی بە لای چەپڕۆیانەوە) دەبینیت ئەوانەی کە ڕاست دەکەن و دەڵێن جوداوازی لە مجێزی تەبیاتی بەشەردا هەیە ڕێ دەدەن بەو جوداوازییە خوازی خۆی هەڵبژێرێت، یاسای وەهاش دادەنێن کە لەگەڵ ئارەزووی خەڵق بڕوات تا ئەگەر ئارەزووی زۆرینە گۆڕا یاساش بەو پێیە بگۆڕێت، هۆی بیر و خۆ ڕوونکردنەوەش لە دڵخوازی هەموو کەسدایە و بووە. ئاشکرایشە، بەر لەوەی حورمەتی بیرورا قسەی لێوە بکرێت ئەو حاڵوبارە کۆمەڵایەتییەی کە دڵخواز و مجێزی تێدا بە دەنگ دێن هەرگیز بڕیار نادات کرپاچ و هەرەشەی مسیبەتان بەکاربێت چونکە یەکەم خشت لە هەڵنانی بنیاتی کۆمەڵایەتیی سەر بە ڕێزنان لە «ادارە» بریتییە لە نوختە سەرەتای ڕێزلێنان لە زاتی تاك کە لە پێشەوە داوا دەکات دان بنرێ بە جوداوازیی بیرورا و خواز و نیگای بەرەو دواڕۆژ، ئەمەش لە سێبەری بارێکی کۆمەڵایەتیی ئۆگرگرتووی فەلسەفەی live and let live «بژی و با خەڵقیش بژین» مومکین دەبێت بە جۆرێکی وەها کەمترین لێکخشاندنی ئیرادان ڕوو بدات، ئەوسا نازکردنی هەر کەسێك بە بیرورای خۆی نازی خەڵقیشی سەلماندووە، هەر جۆرە مەیلێکیش بۆ خەفەکردنی مافی خەڵك لە بەکارهێنانی خوازیان دەکێشێتەوە بۆ بەرەڵڵاکردنی بیردۆزی تەناقوز لەو هەوڵەیدا کە سەرەنجام یارمەتیی لایەنێکی بەهێز دەدات بۆ تێبردنی هەموو لایەنێکی دیکە. سەیر دەبوو ئەمما سەیر ئەگەر شیابا لە سەردەمی سۆمەر و فیرعەونەکانەوە مەبدەئی تەناقوز لە شکڵێکی بەرنامەی فەلسەفیدا خرابایە گەڕ و بەردەوام بوایە لە پالاوتەکردن و تێبردنی پشتاوپشت بکوتێت و ببڕێت و نەهێڵێت بە دەستی کرایەوە و بێ لەمپەر. بەڵێ دەزانین تێبردن (اختزال) نە کەم بووە نە سووك بە درێژاییی ڕابردووی پڕ لە کارەسات بەڵام ئەو تێبردنە و خەفەکردن و هەڵکەندنەی لە مێژوودا ڕووی داوە شتێك بوو چ فەلسەفەیەك بە ڕەوای نەزانیوە و داوای نەکردووە دەستنیشانی ئەو تیرێژانە بکرێت کە نەهێڵانیان بە عەمدی بە ئیسراری پێشەکی بڕیاری لەسەر درابێت مەگەر لە حاڵەتی بە سفتوسۆی وەهادا کە وشکەباوەڕی بە خۆوەگلاو سووربوو بێ لەسەری. ئینجا ئەگەر پیرۆزی و ڕەوایی تێبردن لە ڕێی حەتمی بوونی ئەو شتانەی تەناقوز داوای دەکات بوو بە بەرنامە، دەرفەت نامێنێ خەڵك لە سێبەری لێك بووردن و پێکەوە هەڵکردن و ئاڵوگۆڕیی بەرژەوەندیدا هەناسەی ڕاحەت هەڵێنێت ئیتر هەر خانەیەکی گەڕەك لەوانەیە خۆ ئامادە بکات بۆ تێبردنی دراوسێکەی بە بەهانەی نەگونجانی بەرژەوەند. هەر لە بواری ئەوتۆوە بووە، کەسانێکی لە عومریاندا مریشکێکیان

سەرنەبڕیوە لە هەرای خوێناوی دیندا کەوتوونەتە چالاکی. گوێ نەدانە گیان و ناموسی خەڵك بە لای دەستدرێژکەرەوە ئاسان نابێت تا ئەو دەمەی حورمەتی کۆنینەی تازە نێچیرەکەی بەلاوە سووك دەبێت، مرۆی بەساڵداچوو دەست بۆ ناموسی بنیادەم درێژ ناکات ئەگەر لە ویژانیدا تۆسکاڵێك حورمەتی ناموسەکەی لا مابێت، بەڵکو ستەمکاریش خۆ ماندوو ناکات بە ڕماندنی خانە و پڕکردنەوەی بیر و بڕینی درەخت ئەگەر ئەو شتانە لەبەرچاویدا لە ڕێکاری بێ نرخی و بێ ئیعتیبارییش نزمتر نەبووبێتەوە دەنا بە کوشتنی خاوەنەکەیان دڵی دادەمەزرا و ئەرکی پڕکردنەوە و بڕین و ڕماندنی لە کیسەدا دەمایەوە، توومەز ئەو شتانە بوون بە «نرخی گڵاو» دەبێ لەناوبچن. بە کۆتایی گەیشتن لە وێنەی ئەو ستەمانەی سوودی مادییان پێوە نییە کارێکە لە توانا بەدەر، هی وەهاشیان تێدایە تا نەقەومێ خەیاڵ بۆی ناچێت. ژماردن و مومکین نەبوونی ژماردنی ئەو وێنە ستەمانە وەها ڕاناگەیەنێت جیهان یەکسەر خراپەیە، کە بمانەوێت وێنەی ئەوتۆییی چاکە و ناموس باس دەکەین وا بزانین جیهان یەکسەر چاکەیە، بەڵام مەبەستم لە جووتکردنی وێنەی لە یەکتر جودا، پتر، هەموارکردنی ڕێی سەلماندنی ئەو قسەیەمە کە دەڵێم سەرچاوەی پەسەندکاری و دزێوکاری مرۆڤەکەیە و هەر هۆکارییەکی بهێنینەوە لە ڕێی تەناقوز و بەرژەوەند یاخود هەر فاکتەرێکی دیکەوە بێ بۆ ڕاڤەی ڕەفتار (ی مرۆ) هیچی نیشانە ناپێکێت ئەگەر مرۆ بە کارای یەکەم و لایەنەکانی دیکە لە موعادەلەدا بە کارتێکراو دانەنێت. تۆ ناتوانیت ئیشتیهای مرۆڤ ببزێویت بە خۆراکی بەهەشت ئەگەر نەخۆش یان بە ڕۆژوو بوو یان مجێزی لە خۆراکی دیکە بوو یان لێی حەرام بوو، نازدارترین کیژی جووانیش دڵی نابزێوێت ئەگەر منداڵ بوو یان پیری ئیفتادە بوو یان زێدە بە تەقیە بوو یان ئیشتیهای نەبوو یان دەربەستی سلوکی ناموسکارانە بوو، هەروەها هەرچی دنەدەر هەیە یەك یەك بیانگرە دەبینیت هەمووی بێ تەئسیرە ئەگەر بابای دنەدراو حەزی لێ نەکردن. کە ئەمە دەڵێم هەرگیز گرینگیی دنەدەران و دنەکوژان نەفی ناکەم کە دەزانم جیهان بە دەوری مرۆڤەوە سێ جۆرە: یار و نەیار و بێ لایەن، بەڵام یاری و نەیاریی شتان لە پلەی بەڵگەنەویستدا نین چونکە یار و نەیار و بێ لایەن بە پێی چەژ و نەرێت و یاسا و ئاین و بە پێی حاڵوبار و لە ساڵێکەوە بۆ ساڵێك دەگۆڕێن، هۆی گۆڕانیش گۆڕانی ئارەزووی مرۆ یان حاڵەتی یان بۆلوانی دەبێ، ئینجا هەر گۆڕانێکی بە سەر بابەتی فرۆشەمەنیدا[١٥] بێت. لە لایەن فرەچەشنی و زۆری و کەمیی ئەو بابەتانە لە

فرۆشگایاندا هەمووی کردەی مرۆیە تا ئەگەر لەواندا مجێزبزێوییەك هەبوو ئەویش هەر سازشی مرۆیە مەگەر لە حاڵوبارێکدا کە بە دەگمەن پێستی سمۆرە و گەزۆ و گۆشتی نەهەنگ و چشتی سروشتکرد لەخۆوە نایاب بن ئەوساش مرۆ ڕاوی دەکات وەیا کۆی دەکاتەوە و جۆرەها فەندی دنەدان خەریکی دەبێت.

نووسەر و بێژەر لە کۆن و نوێدا هەبوون پایەی تاکیان لە بنیاتی کۆمەڵدا دەبردە پایەی ئەندام لە لەشی زیندوودا، وێکچوواندنەکەش شاعیرانە و جوان و هاندەرە بۆ هاریکاری و بەرژەوەند تێکبەستن بەڵام جوداوازییەکی زل هەیە لە نێوان هەردوو حاڵدا چونکە کەرەستەکانی لەشی زیندوو لە سەرەتاوە تەرخان کراوە بۆ بەردەوامبوونی ژیان، زۆر بەرێکیی کۆمپیوتەرانە لە هاریکاریدان و ژیانی هەر یەکەیان بەندە بە هی ئەوانی دیکەوە کەچی تاکی مرۆ لە نێوان تۆڕێکی گرێیاویی کۆمەڵایەتی دەخەبتێت کە پڕە لە هاریکاری و جوداوازی و شەڕەچەپەڵۆك و جۆرەها سازشت کە هەزاران تاکی تێدا دەفۆتێت بێ ئەوەی بکێشێتەوە بۆ مەرگی تاکەکانی دیکە چونکە پێوەندیی کۆمەڵایەتی زۆر داوی پێ بەستی مەعنەوی چاوەدێرانەی تێدایە دەشێ خۆ لێدزینەوەی تێدا بکرێت یان ڕووکاری بگۆڕێت کەچی پێوەندیی ئەندامانی لەش زیندەڵی (عضوی) و جۆشخواردووە.

حەقیقەتێکی گرینگ لایق بە تێبینیش ماوە بگوترێ، باییی پێوەندیی سەلامەتی تاك بە سەلامەتیی کۆمەڵەوە پلەی ژیاری(١٦) و پێشکەوتن خۆدەنوێنێ و هەستی بەرپرسیاری و ڕێز لە یاسانان و شیرازەپارێزی دەزێتەوە بەوەشدا پێویستی بە خەفەکردن و چپاندنی کەسایەتی کەم دەبێتەوە. ناشێ لە بیر بکەین، خوار و ژووریی کۆمەڵگان لە لایەن ژیارییەوە دەچێتەوە بۆ خوار و ژووریی مرۆیەکانی نەك ساختمان و ڤەترینەکانی، خۆ ئەو شتانە نەڕوان وەك گیا لە کناران دەڕوێ بەڵکو بلیمەتیی کەسانێکی تێ هەڵکشیبوون لە زانست و هونەر و تەکنیك و بە مەلۆتکە خستیە سەر کۆشی کۆمەڵەوە بەوەشدا ڕێکاری(١٧) شەقام و فێرگە و چێشتخانەکانیان بەرزکردەوە. تۆ بێنە عیمارەتێکی کۆندیشندار لە هۆڕ دروست بکە و ببینە هۆڕنشینەکان چۆن سەریان لێی سوڕ دەمێنێ. خۆ خانە و مصنوعات مامۆستا نین خەڵك فێر بکەن چۆن ڕەفتار دەکەن و پێش دەکەون. ئەگەر سەرنج بگریت لە ڕەفتاری تاکانی سەر بە ژیاریی و پێشکەوتنی نزم و بەرز، لە خەبەربوونیانەوە تا نووستنیان، حیرەت دەتگرێ کە چەند لێك جودا و فرەچەشن و دژ بە یەکترن، تاکێکی بگرە لە تەنبەڵیی موشندەیەوە

و برِۆ بەرەو نوێژ و ڕۆژوویەوە هەتا خنکانی لە سەما و مۆسیقا و فووتبۆڵی... مرۆ هەرگیز ئەو خەڵقەندەیە نییە لە کتێبان سەری پێدا دەگریت وەك بوونەوەرکی پووڕەهەنگ و شارەمێروو هەر خەریکی دانەوێڵە داکردن و شەمێ و هەنگوین تێکەڵکردن بێت. مرۆ دروستکەر و ڕمێنەرە، چالاك و تەنبەڵە، پەرستگار[١٨] و بێ خوایە، فریشتە و ئەهریمەنە... بە پانایی نێوان ئەمپەڕ و ئەوپەڕی پەسەندی و گەنین و دزێوی و جوانی بە سەر جۆرەهای جۆری خەریکبووندا دابەش دەبن. خۆ ئەگەر مرۆڤ خەڵقەندەیەکی بەرژەوەند ئاکار بوایە بە پێی پێوانەی بیردۆزی و فەلسەفانەوە کەس نەیدەزانی بە کام پلەی پێشکەوتن و پاشکەوتن دەگەیشت، جا ئەگەر بەدوا سوودی خولاسە کەوتبایە بە ناچاری دەبوو بە کۆمپیتەر لە لایەن عەقڵەوە، تێکەڵ بە جانەوەر (ی بەرز) لە لایەن غەریزەوە، ئیتر بیر بکەنەوە لە «کۆمپیتەری غەریزەدار» ئایا پاش لێ دارنینی ئەو پەڕاوێزە بەرینەی تەبیات و خووی بە دەوری مرۆڤایەتییەوەی بوو چی دەکرد چونکە دەورێکی زێدە گرینگی هەیە لە چارەنووس و ڕاڕەوی وەك تاکێکی دابڕاو لە کۆمەڵ تا تاکێکی بەند بە کۆمەڵگەوە. تۆ داوێك لە داوەکانی ڕەفتاری مرۆ هەڵبگرە و با بڵێین داوی حەزی یاری یا مەیلی زایەند (جنس Sex) یان مادەویستی یان ژوانپارێزی، سەیر و سەمەرە دەبینێت لە هەڵگرتنی ئەرکی ئەو خووەی چۆن گیانبازیی بۆ دەکات و بە قەدەر توانا لێی خەرج دەکات. وەی چارەڕەش خۆی، ئەو کۆمەڵگەی دەسەڵاتدارە بەهێزەکەی گیرۆدەی دنەیەکی هەڵەشە یان هەوەسێکی شێتانە یان حەزێکی گەمژەڵ بێت. مێژوو بۆمان دەگێڕێتەوە، یەك لە شاهەکان، لە پێناوی شتێکی لێی خۆش نەهاتبوو فەرمانی دا بە یەك لە بەردەستەکانی هێندە هەزار چاوی بنیادەمی بۆ بکۆڵێت، کە چاوەکانیان ژمارد دەرکەوت جووتە چاوێك لە مەبەست کەمترە، شا ئەمری کرد جووتە چاوی ئەو بەردەستە بکۆڵن لە بری نوقسانییەکە. دەشێ تاکی عادەتی بگرین بە تاکێکی دەسەڵاتدار کە ئەویش بە پێی دەسەڵاتە کەمەکەی و لە گوێرەی گەمژەڵیی خۆیەوە خۆی و خەڵکیش ببەتڵێنێ. ماوە تێبینییەکی لە لایەنی «هۆشکرانەوە و بەرژەوەندبینی»یەوە بکرێت: وەك ئاشکرایە سەرەتاکانی تەمەن هەتا پلەی گەنجایەتیی ژیر و بەبڕشت قۆناغێکە بەر لە پلەی هۆشیاری و بەرژەوەندبینییەوە بریتییە لە ساوایی و فەراقەیی و دەمڕووتی و دوور لە فکری بەرهەم و لێ زیادکردن و قازانجەوەیە. بە دوا ئەودا قۆناغی گەنجایەتی دێت کە هێز و کارامەیی تێدا کۆ دەبێتەوە کە دەوری سی ساڵێکە

دەگرێتەوە ئیتر تەمەنی داهێزان دادێت کە پیتۆڵی لەگەڵیدایە بەڵام لە رووی هێزەوە زۆر داشکاوە. لەمەوە دیارە تەمەنی «توانا و هۆشکرانەوە» ئەوەیە دەکەوێتە نێوان سەرەتای کاڵی و ئەنجامی پووانەوە. ئەویش بە مەرجێك، ئەو هێندە تەمەنە، گرێ و گاڵ و هێڕی و کشتیی تێدا نەبێت و مەزاق و ورێنەی لێ سڕابێتەوە کە هیچ تەمەنێك لێیان ڕەها نییە.

تێبینییەکی دیکەش دێتە حیسابەوە لەوەدا کە ئافرەت لە زۆر وڵاتاندا دەوری ئەو موعادەلانە دەژیا کە فەیلەسووف بڕیارە مێژووییەکانی لەسەر هەڵدەنێت تا ئێستاش لە زۆر وڵاتدا حاڵی ئافرەت هەروەهایە ئینجا چۆناوچۆنی سەرجەمی کاران ڕاست هاتووە لەو دەرفەتە تەسکەدا کە هێز و پیتۆڵیی «پیاو» تێیدا دەگەنەوە یەکتر؟ وەڵامی یەکەم و بەر لە هەمووان ئەوەیە کە ئەو سەرجەمە هەرگیز ڕاست نەهاتووە بە پێی ئەوەی کە فەلسەفە چاوەڕوانە پیاو هەمیشە داڵدەی بەرژەوەندی گرتبێتەبەر. نە هەموو کەس بە داڵدەکەوە چووە و نە هەموو پێوەچوونێکیش بەرژەوەند ئامێز بووە، لە ڕابردووشدا کە کار بە جۆرێك لە جۆران ڕاست هاتووە لەوەوە بووە باری ژیان لە خۆوە، ڕۆژ بە ڕۆژ گلۆر بووەتەوە بێ ئەوەی ئاوڕ بداتەوە لە خەفەتی فەیلەسووفان کە ناچارن ژیان و گوزەران هەڵنێن لەسەر بەرژەوەندبینی و هۆشمەندایەتی هەر هەتا بتوانن هۆکارییەکی هۆشگرانەی لێ داڕێژن بۆ ئەوەی ماجەرای مێژووی تێ بهاوێژن، جیهانەکەش لەخۆوە دەگەڕا بێ تەگبیری ڕێکوپێك، حکوومەتانیش چەرخیان دەسوڕاند بە پێی لێهاتوویی خۆیان بە داد بێت یان بە ستەم، خەڵکیش مامەڵەی لەگەڵ بوونەوەردا دەکرد بەو کەرستەی گوزەرانی کە هەیبوو، دابونەریتیش بە دەم ڕۆژگارەوە دەچەسپا و خەتێکی دەکێشا بە دەوری ڕەفتاری پەسەندەوە، ڕۆژگارەهاش بە سەر دەچوون بەر لەوەی شتێکی تازە بابەت سەر هەڵدات یان خراپە وەهای کەڵەکە دەکرد تەمای گۆڕانێکی لێ بکرێت هەرچەند ڕاهاتن لەگەڵ حاڵوباری ناخۆش توانای ڕەتکردنەوەی کەم دەکاتەوە، فیتنە وەیا ڕاپەڕینێکیش لێرە و لەوێ سەری هەڵدەدا لەبەر زێدە ستەمی سوڵتان یان بەهێزبوونی بابایەکی خۆش تەما یاخود کرانەوەی هەستێکی گشتی وەیا چینایەتی (لە حاڵوباری دەگمەندا) بە زوڵم و زۆر، فیتنە و ڕاپەڕینیش، هەرچۆنێك بێت، دادەمرکایەوە یاخود دەسەڵاتی دەگرتە دەست بێ ئەوەی گوێ بداتە بیروڕای وەرزێر و کاسبکار و خەڵکی گەڕەك و ناگەڕەك. ئینجا کە حاڵ ئەمە بوو مادە و بەرژەوەند نازانێ چۆن بسووڕێ تاکو فەیلەسووفەکانی سەر بە تەفسیری

سوودگیری لێی ڕازی بن. ناشبێ بگوترێ خەریکبوونی سوڵتان و بەرهەڵستەکەی بە مەسڵەحەتەوە لەوەی دەیکرد و نەیکرد، بە پیتۆڵی وەیا بە گەمژەڵی لە حەق و ناحەقدا بەخۆی و تەفسیری سوودپەرستییەوەی بدرێتەوە بە حیسابی ئاپۆڕەی ئەو خەڵکەی ملی ڕاکێشا بۆ فیتەکە چونکە کە ئیرادە لە بەیندا نەما جووتیار و گاڕەش و گاسن کە بە بەرژەوەندی دەسەڵاتدار کاریان دکرد وەکو یەکیان لێ دێت، لەوانەیشە دەسەڵاتدار پتر لە پەرۆشی گاڕەشدا بێت تا جووتیارەکەی چونکە گاجووت بێ کڕینەوە کەلێنی پڕنابێتەوە کەچی بەکرێگیراوێکی تازە لە بری هی کۆن لە مەسرەف زیاد ناکات.

پەرۆش و خەفەتم بۆ سووربوونی فەیلەسووفان لە دانەوەی «هۆ–ی ڕووداو» بۆ حاڵوبار و سوود و مادە، یەکەو هەل، لە نادروستیی فکرەکەوە دێت کە من هەموو دەم گوتوومە، نە حاڵوبار و نە بەرژەوەند و نە مادیات لە کۆمەڵایەتی و مێژوودا وجوودی دەبێت بێ مرۆ، ئاساریشیان هەر ئەو ڕەنگە دەگرێ کە لە مامڵەتدا بە مرۆی مامەڵەچییەوەیە، نە شێلمی فاسق و نە پێڵاوی منافق هەیە تا ئەو دەمەی بەدایەتیی فرۆشیارەکەیان بە سوودگیریی ناپەسەندەوە لە شێلم و پێڵاوەکە بەدەر دەداتەوە، هەرچی بەدایەتی هەیە لەو مامڵەتەدا هی فرۆشیارە، هەر بەو پێیە لە زۆرحاڵدا بەدایەتیی یاسا لەو کەسەوە دێت کە تەنفیزی دەکا، قانوونی بەدیش ئاوێنەی یاسا سازەکەیە، هەروەها خراپە لە قاتڵەوەیە نەك لە تفەنگ، لە ئاژێڕی هەڵەشەوەیە نەك لە گەڕۆك. حاڵوباری گەندەڵیش لە کۆمەڵدا بەچکەی خەڵقەکەیە هەرچەند هۆیەکیشی ستەمکارەکە بێت کە ئەویش مرۆیەکە مرۆی وەك خۆی بەکاردەهێنێ بۆ لێخوڕینی ئەو خەڵکەی سەریان بۆ دانەواندووە. کە دێین بێ گرفت دەڵێین نەزانی هۆیەکی زلی دواکەوتووییییە لە بیر دەکەین نەزانی وەك دووپشك و گورگ نییە خۆی لێمان دانووساندبێ بەڵکو بریتییە لە کەمزانی و کەمفامیی بەشەر، ناشکرێ مرۆ نەزانییەکە لێك جودا بکەینەوە هەتا نەزانی سەربەخۆ بێت هەروەك بەفر و ساردی و ئاوی کوڵاو گەرمی لێك جودا ناکرێنەوە ئیتر ڕێگە نییە بۆ چارەیی نەزانی مەگەر خوێندن ناپەسەندیش لە مامەڵەی شتومەکدا ناسڕێتەوە مەگەر بە پەروەردەی ئەهلی بازاڕ و زبڵوزاری کۆڵانانیش بنەبڕ ناکرێت مادەم خەڵقەکە چەپەڵ بن.

هیچ شتێك لە پێکهێنەرانی حاڵوبار و بەرژەوەند و ئەو دەوروبەرەی سووریان لە مرۆ داوە ناتوانێ لە خۆوە کاریگەر بێت. ڕەقاییی بەردیش، دوور لە بەرد ناتوانێ کاریگەر بێت. پێویستە مرۆ هەبێت و بەرد هەبێت هەتا حاڵوبار و بەرژەوەند و زەرفی سروشت

و ڕەقـایی هـەبێت و کـاریگەر بێت بە چاك یـان بە خراپ. قسەش لێرەدا لەگەڵ کۆمەڵە نـەك سروشت بـە ڕۆژ و بـا و بـرووسکـەیـەوە کـە ئـەمـانـە جـودان لـە مـرۆ و ملـکـەچـی دەستوورەکـانـیـانـن و گـەیشتنـی مـرۆ پـێیـانـەوە دوای هـەبـوونـیـان دێت نـەك خـەڵقیـان دەکات، لووانی مرۆ لەگەڵیاندا و کەویکردنیان و بێ دەسەڵات وەستانی لە ئاستیاندا شتی بەشەرین، ئیشارەتیش بۆ ئەم لایەنە نەکراوە.

پەرۆشم پتر سەردەکات لە هۆیەکی ترەوە کە هێندەی مێژوو و کۆمەڵایەتی لێرە بە دواوە بێ ڕەزایە. ئەم سووربوونە لە سەر هۆی مادی– بەرژەوەندی و چی بە دوایدا دێت یـان لـە بـەراییـیـەوە هـاتـووە لـە بـەستـنـەوەی ڕووداو بـە تـەنـاقـوزەوە، زەرەرەکـەی لەوەندەدا ناوەستێ کە ڕووداو دەدرێتەوە بە غەیری هۆی ڕاستینە، کە بەشەرە، بەڵکو کـاوێژکـردنـەوەی ئـەم هـەڵـەیـەی وەهـا زل لـە لایـەن خـەڵقـەوە وەك ئـەوەیـە چـۆڕێکـی بەردەوامی بەنگ لەگەڵ بژێودا بچێتە لەشەوە بێ ئەوەی هەستی پێ بکات ئیتر پێی پڕ دەبێت و قەناعەتی پێ دەهێنێت و بۆی دەکەوێتە هەڵپە و لە ئاخردا تەسلیمی دەبێ بە سەلماندنی نەتیجە ناچارییەکەی کە بریتییە لە بەخشینی گرینگی و یەکەمینایەتی بەوەی پێی گوترا بەرژەوەندی مادی لە تەفسیری ڕەفتار و ڕووداودا تا ئاخروئۆخری لە بیری دەچێتەوە کە خاڵقی بەرژەوەند، مرۆڤ، لە پایەی ڕەوای خۆی نزم بووەوە بۆ تـەپـڵـی بـنـی فـەرامـۆشی و بـوو بـەو ئـەسپـەی بـە پـاشەڵـی عـەرەبـانـەوە بـەسترابێتـەوە. تیژکردنەوەی زەینی مرۆ بە فکرێکی تاکە فکر بە دەم زەمانەوە و بێ دەمەتەقە و ڕەخنە و بەرهەڵستی بە بەریەوە هەیە شەقڵی خۆی لێ چەسپ بکات و بۆ دڵخوازی خۆی ڕای بـهـێـنـێت و گـوێ و چـاوی لـە ئـاست غـەیری خۆی ببـەستێتـەوە، ئـەم بـەدیـهیـەش بـە قووڵاییی مێژوو و بەریناییی کۆمەڵگەن شایەدی هەن، وا لێرەدا تەجرەبەیەکی خۆمت بۆ دەهێنمەوە تۆیش لە تەجرەبەی خۆت وێنەی ئەوت هەیە. وا ڕێك کەوت مێوان بووم لە ماقووڵێکی پژدەر، بابەکراغای سەلیماغا و شەوێك لە شەوانی شوباتی ١٩٤٠ لای مامەوە و لێمی پرسی چۆناوچۆنی ئیرادەی بەشەر بووز دەخوا لەگەڵ ئەوەی مەلاکان پێی دەڵێن «جوزئی ئیختیار» و بۆ دەبێ «کل» تابیع بە «جزأ» بێت؟ منیش وەڵامێکم دایەوە(١٩) بـە دڵـیـەوە نـووسا، ئـیـنجـا پـرسی: بـۆچـی شتـی تـازە بـابـەت دەخـوێنـن لـە خواپەرستی دوور دەکەونەوە؟ هەر خۆی بە دەم پرسیارەکەوە کەوتە سەر شێوەی وەڵامـدانـەوە و گـوتـی: وا گـومـان دەبـەم سەبـەب ئـەوەبـێ کـە ڕووداوان دەدەنـەوە بـە تەبیعەت نەك «خاڵق» قسەکەشی ماوەی دەمەتەقەی نەهێشتەوە و لزووم بە وەڵامی من

نـەمـا. دەبـینـی تـەعلیلی شتـان بـە سروشتـی کـەرەوار لـە جیـاتـی خـاڵقـی هـەمـەزانـی هەمەتوان وەرگەڕانە لە شتێکەوە بۆ دژەکەی بە هۆی کاوێژکردنەوە و ڕاهاتن خۆ لە هەزار ڕۆشنبیری کە لە خاڵقەوە بۆ سروشت پەڕیەوە تاکێکی نەهات لە ڕێی پەیبردن بە نهێنییەکانی جیهان و دەستوورەکانی گەڕانی و هۆیەکانی دەوامەی ئەو ڕووەی بە لای سروشتدا وەرگێڕێت و بینینێکی بێ لایەنی لێ هەڵێنجێت کە دڵ ئارام بکات بە پەیدابوونی زیندوو لە مردوو و دەرکەوتنی هەست لە بێ هەست و گۆڕانی پێزانین لە غـەریـزەی بـێ مـەبـەستـەوە بـۆ هـۆشی بـیـرکـەرەوە. ئـیـنـجـا ئـەگـەر لـە سەرەتـای گومـانـاویبوونی هۆی ئەوتۆی بە دڵدا هاتبێت بەرەو تەعلیلێکی تازەی بێ کەلەبەری جیهانییەوە ببات خۆ دواتر ڕازی بوو بۆ سروشت دان بهێنێ بە توانای خەڵق و ئیبداعێکی ئەوتۆ کە لێی قورس دەهات بە پشکێکی کەمی ڕازی بێت بۆ خاڵق. من لە بارێکدا نیم پەندی بێ خوا (ملحد atheist) بدەم بگەڕێتەوە بۆ «باوەڕ». من ڕووناکی دەخەمەسەر کارێکی کە ئۆگرگرتن و گوتنەوە و کاوێژکردن بە ویژدانانی دەکات، نموونەش هێندە زۆرە لە هەموو مەیدانێکدا ڕابووردوو و ئێستاکە پڕ دەکاتەوە. ئەو خـەڵـکـە کـە دابـەش بـوون بـە سەر هـەزاران بـاوەڕدا لـە ڕێی خـوو پـێوەگـرتـن و بەکارهێنانەوە بوو تا دەبینی چەند باوەڕی لێکترا جودا بە جیرانەتی لە شارێکدا هەزاران ساڵ پێکەوە دەژین بێ ئەوەی یەکتر بگرنەوە هەرچەند بەشداری یەك بازاڕن مامەڵەش بە یەك جۆرە بابەت دەکەن، کەمیش وابووە ژن لە یەکتر بهێنن یان خۆراکی یەکتر بخۆن یان بچنە پەرستگەی یەکترەوە. ئەو گوتەیەی هەمیشە دەڵێ بەرژەوەندی مادی هەنگاو بە خەڵق هەڵدەهێنێت و ئاکار دادەڕێژێت و چارەنووس دەسەپێنێت، بـێگـومـان دەکـێشێتـەوە بـۆ سستـبـوونـی ئـیـرادە و سەنگرانـەوەی لـە ڕاستکـردنـەوەی خواروخێچی پێوانە و ڕێبازان کە بە چ ڕەفتاری فلان و تۆغیانی فستان شێواو و زەدە بوون چونکە تەسلیم بوون بە خواری و لاری و بێ دادی ئاسان دەکەوێ لەبەر قەناعەتی پێشەکی بە زاڵبوونی حوکمی سوود و تەماع ئیتر خۆ تێ هەڵقوتاندنی من و تۆ بۆ ڕاستکردنەوەی لەنگەر کە لە پەرەسەندنی ریشوەت و داهاتی حەرام خوار بـووەتـەوە دەبـێتـە قـووتـەقـووت و دەرچـوون لـە ڕیـز و لـەمـپـەڕ لـە خورگـەی ئـاوێکی بـاغـەکـانـی واقـیـعـی چـەوتـوچـوێر تـەڕ دەکـاتـەوە. خـەبـاتگێڕ کـە دەبـیـنـێ پێشڕۆ و فـەرمـانـدەرەکـەی تـەڵـە و تـەپکـە دەنێتـەوە بـۆ هـاوڕێیـەکـی خـۆی کـە چـاوی بـڕیـبێتـە پێشەوایی ئەو ڕەفتارەی بەلاوە دروستە بە پێی تەفسیری سەر بە بەرژەوەند ئیتر

ئەویش خەریکی تەڵەنانەوە دەبێ لەگەڵیدا. لە سەرەتاکانی تەمەندا دەمدیت بە پێی عادەت و نەریتی پێ ڕاهاتوو ئارەقخۆرەوە ڕێزی دەدۆڕاند چونکە ئارەق برەوی نەستاندبوو بەڵام بەرتیلخۆر و قاچاغچی و ڕێگر بە لای خەڵکەوە مرۆی ئاسایی بوون ئەگەر کیژی کەسێکیان داخوازی کردبایە لێیان مارە دەکردن، کە لە ئارەق ڕاهاتن ئارەقخۆریش لە هەموو ڕوویەکەوە پلەی ڕووەتی بەرز بووەوە بۆ ڕێکاری بەرتیلخۆر و ڕێگر. هیچ عەیب و عارێك نەبووە بە دەم زەمانەوە لە ڕێی تەفسیری بەرژەوەندییەوە نەبووبێتە کارێکی ئاسایی. تەسلیمبوون بۆ فەرمانی «جوداوازیی بەرژەوەند» و قبوڵکردنی بە دەستووری گشتی بۆ بزاوتنی هێزە کاریگەرەکانی کۆمەڵ وای لە خەباتگێڕانی یەك بەرە کرد لەسەر خوێڕیترین سەبەبی بەرژەوەندی مل لە تەفرەقە و ملانێ بنێن یان شەڕە چەپۆڵك بکەن لە پێناو دەقی دروشمەکان تا ئەوەی گەلێك لە کەسانێکی هەڕەشەی فەوتانیان بە دواوە بوو هەستێکی ئەوتۆیان نەدەکرد بە پێویستبوونی ڕێککەوتن بۆ ڕزگاربوون لە مەرگ هۆیەکەش ئەوەبوو بە لایانەوە ڕێککەوتن دژی تەناقوزە، وەك بڵێی دژی بیروباوەڕە، خۆ تەناقوزیش بنەمایەکی پاك و پیرۆزی گۆڕانکارییە بەرەو ئەوپەڕی ئامانج لەم جیهانەدا ئیتر ڕێك نەکەوتن لەسەر پووچەڵترین شت بەس بوو بۆ مراندنی گەورەترین ئامانج.

من ناڵێم پەند و ئامۆژگاری و قسەی خۆشکەڵەی ئەوتۆیی خۆی لە خۆیدا بەس بێ بۆ گەیاندنی جیهان بە بەهەشت و وەها دەکا سەرتوێ و ئاوریشم بکەنە دیاریی سڵاوی سبەینان کە ئەمە خۆی بێژەیەکی سافیلکەی ئەوتۆیە گیروگرفت بە ئاسانتر دادەنێ لە «کش مەلیك» من تا بڵێی دوورم لە هەڵوەستی پەندیاران وەك دوورم لە خەیاڵاتی خزموای «تناقض» کە باوەڕ دەکەن سڕینەوەی ماکی «استغلال» هەموو گرفتێك دەڕەوێنێتەوە، چونکە ئەو بۆچوونە تەنککردنەوەیەکی سەرسووڕێنی کۆمەڵایەتییە کە لە ماوەی هەزاران ساڵدا ڕواوە و لکی هاویشتووە و ڕەگی داکوتاوە و فرە بابەت بووە بە قەدەر ژمارەی کۆمەڵگان کە دەردی بێ دەرمانی لەگەڵدا ڕەخساوە چ پێوەندایەتیی نییە لەگەڵ تەناقوزێك گۆیا لە چەوساندنەوەوە سەری هەڵداوە. نەختێکیش وردبوونەوە لە شیرازەی کۆمەڵ و پێوەندییەکانی دەری دەخات کە دزێوکردنی ئەو پێوەندییانە لە ڕێی ناوزڕاندنیان بە شەقڵی چەوساندنەوە کە دەزانین کۆمەڵگە نەبووە ئاڵووێر و مامەڵەی سەر بە قازانجی تێدا نەبووبێت، تا ئەم دزێوکردنە سەرەڕای ئەوەی بە زەبری کوتەك دەرد و دەرمان لە یەك شتدا تێك دەپەستێت، خۆی لە

خۆیدا دەبێتە شیرنکردنی چارەسەری پیرۆزی ئەوتۆ کە نەشێ چڵکنیی مامەڵەی تێکەڵ بێت تا دەگاتە چارەسەری پاکژی موتڵەق، بەوەشدا لە ڕێکاری ڕەخنە و ڕفز و داوای گۆڕین هەڵدەکشێت و دەبێتە ئاینێکی قورستر لە ئەرکی دینە کۆنەکان بە خۆیان و ڕەسم و نەریتەکانیانەوە، لە هەمان حاڵدا پتر لەو ڕێڕەوانەی بە رووکارێکی دیکەدا دەنۆڕن گاڵتە بە ئازادی و ژیان دەکات چونکە لە سەرەتاوە خۆی هەڵناوە لەسەر تێبردنی چین لە دوا چینی خەڵك و پەستاوتنی چالاکی لە قاڵبێکی تاك و پاکدا کە ڕێ بە غەیری خۆی نادات. خوێنەر دڵنیابێ لەوەدا کە من بە کەس خۆش نابم(٢٠) و نامەوێ هەستی کەس بریندار بکەم بە بیروباوەڕم، چ مرۆیەکیش شك نابەم هێندەی من خۆشجلەوبێ بەرەو ئازادییەکی لە مرۆ بوەشێتەوە بە مەرجێك کە بە دەستووری لێکپرسینەوە نەك بە قەمە و زمان بڕین سەپێندرابێت. هاوچوونیش لە بنەڕتەوە بەندە بە دیموکراسی کە ڕێز لە هەموو بیروڕایەك دەنێت و لە زۆرینە دەسەلمێنێت یاسا بسازێنێت و ماف بە خەڵك دەدات زۆرینەیەك بە یەکێکی دیکە بگۆڕێت، پاش ئەمەش دەڵێم و دەڵێمەوە من لە هەرە پەرۆشدارەکانم بۆ ڕۆژێکی ببینم هەوڵی گۆرباچێڤ لە خستنە سووری خوێنی وشك هەڵاتووی ناو دەمارەکانی میللەتەکەی سەرکەوتوو بێت، لە قوڵاییی ویژدان و دڵ و ئاواتیشمەوە دەخوازم لە نوێکردنەوە و فرەچەشنکردن بەردەوام بێ، ئەو دەستەش کۆتابێ دەیەوێ لەمپەر بهاوێژێتە چەرخی عەرەبانەیەکی کە خەریکە بەرەو پێشیەوە ببات، ئەو دەستە ئەمریکایی بێت یان ڕووسیەکی لە وڕێنەدا دەژیت. لێرە بە پێشەوەش چەندم ئاوات بوو خروچێڤ زاڵ بێت لە لەقاندنی وشکەباوەڕی مەفتەنەکەی و قەڵاتی پێ چۆڵ بکات، بە داخەوە قەڵات لە ئەرزی دا. ئەمە دەڵێم نەك لەبەر ڕەشاییی چاوی کەسانێك هەست بە وجوودیشم ناکەن. ئەمە دەڵێم لەبەر بەزەییم بە منداڵەکانم و هەموو ئەوانەی خۆشم دەوێن و چاکەیانم دەوێ لە هاونیشتمانییەکانم و هەرچی گەلی دنیا هەیە چونکە سەرلەبەریان نمکێشی ئەو جۆرە فکرە دەبن کە لە یەکەم زێدی سۆشیالیزم زاڵ دەبێ.

چی دەیڵێم یەکجار(٢١) دوورە لە قووچەیەکی مژدەدەری بە سەرەوە هەڵدەنیشێت چ لە میحرابی پەرستگەکان و چ لە مەزاری فەلسەفان بێت، هێندەش ئاشکرایی و هێزی بەداهەتی پێوەیە دەیباتە ڕیزی سووڕانەوەی زەوی بە دەوری ڕۆژەوە، ئینجا هەر وەکو دانهێنان بەو سووڕانەوەیە بایی گۆڕینی خوێندنەوە لە ڕاست بۆ چەپ ئەرکی دەوێت و بەرباری تەفسیری هەموو دیاردەیەکی ئاسمان دەبێت بێ ئەوەی پێویست بهێڵێ بەو

فەلەكانەی وجوودیان نییە، دانەوەی كۆمەڵایەتی و مێژووش بە بەشەر خۆیەوە نەك بە جوداوازیی بەرژەوەند و چی لەو بابەتەیە كە هەمووی لە بەشەرەوە هەڵكوڵیوە، ئەویش شتێكی ئەوتۆییە (وەك سووڕانەوەی زەوی) چونكە دانهێنان بەوە ناچارت ناكات بكەویتە تەئویل لەو شتانەی بەرژەوەند و مادە و تەناقوز تەفسیریان ناكات. ئەمەش شتێكە بەدیهە دەیسەلمێنێ و بەڵگەی بۆ دێتەوە لە هەرچی سەر بە بەشەرە لە هەرە نزیكی تا هەرە دووری، لە گەشترینیان تا ڕۆچوترینیان لە بەدایەتی و تاریكی. ڕاڤەی بەشەر هیچ شتێك لە دەست نادات و پڕە لە فاكتەری تەعلیل هەر لە تەناقوزی چاك و بەدەوە هەتا وڕێنەی دارستاننشین وێڕای ژیار و هونەر و زانست و كەینوبەینی كۆمەڵایەتی و ڕووداوی قەومـاو و نەقەومـاوی مێژوو تا ئەگەر بمانەوێ شتێك بدۆزینەوە لەوەی كۆمەڵایەتی و مێژووە كاری تاكە و شەبەنگی خەو نەخۆشییە بەر تەفسیری بەشەری نەكەوێت هەموو هەوڵێكمان بەفیڕۆ دەچێت چونكە هەر وەك تێ نامێنیت لە تەفسیری هەر عەمەلیەتێكی كیمیایی بێت كە ئاسنی تێدایە هەروەهاش مرۆ بە تێكڕایی زیپك و حەز و سیفەتەكانیەوە بە زەروری، دەبێتە ڕاڤەكەری هەر ڕووداوێك كە خۆی لایەنێكی بێت، لەوەشدا گرفت نییە ئاخۆ لە دەوری ئابووری یاخود ئاین یاخود مەزاق یاخود زایەند... یاخود و یاخود... تێكەڵ بە مامەڵەكە بووە، ئەو فەرقەش لە نێوان مرۆ و ئاسندا دەمێنێت كە ئاسن بێ خوایشت بارتەقای هەموو ماددەیێكی مردوو، تێكەڵ بە عەمەلییەتەكەوە دەبێت. هەرچی مرۆیە تاكە فاكتەری ئیجابییە لەو مامەڵەی لەگەڵ مردوو و زیندووی سروشتدا دەیكات. مرۆ لە جیهانە كۆن و بەرتەسكەكە و جیهانی تازە و بەرینەكەیدا كە هەتا حدودی «مطلق» لە بەینتربووندایە موعادەلەی كۆمەڵایەتیی ئەوتۆ هەڵدەنێت كە لە نوختەنیگای خواز و ئیرادەوە هەمیشە یەك لایەنە. ئەویش مرۆ خۆیەتی، هەرچی ئاسن و ترێ و نەهەنگ و ئەستێرە گەشەیە هەمووی بوونەوەر و بابەتی سادەن چ دەوریان لە خودی كۆمەڵایەتی نییە مەگەر ئەو دەوری تەختەی ڕەش و كاغەز هەیانبێت لەو موعادەلەیەی لێیان دەنووسرێ. ئەم قسە زێدە ڕوونە بە ئیلحاحەوە داوا دەكات، لە ڕاڤەی مێژوویی و كۆمەڵایەتیدا مرۆ دابندرێ لەجیاتی هۆی مادی و بەرژەوەندی و تەناقوزی كە هەموویشیان بەشێكی مرۆڤەكەن چونكە هەندێكن لە دیارخەری كاریگەریەتیی سەركەوتووی تێشكاوی. ئینجا كە ئەمت كرد شتێكت كردووە لە بابەتی سەر بە مرۆڤەوە وەك ئەوەیە كۆپەرنیكۆس لە فەلەكناسیدا كردی بەوەدا كە سووڕانەوەی زەوی

بووە ڕاڤەکەری بەدوا یەکتردهاتنی شەو و ڕۆژ و چوارکژەی ساڵ و نەجووڵی ئەستێرەی قوتب، لە زیمنیشدا لاربوونی زەوی بە سەر خەتی سوورگەیدا بایی ٢٣،٥ پلە و وردە حیسابی دیکەی هەست پێ نەکراو کە ڕاڤەی قەناعەتبەخشی هەیە لەو سوورانەوەیەدا.

ئەو قابیلیەتە جوداکەرەوەی مرۆیە لە زیندەوەری تر تێ دەگەیەنێ بۆچی زیندەوەر ئاینی نییە و نازانێ درۆ بکات و ناتوانێ نمایشت و فووتبۆڵ ڕێك بیەخێت، نە تەناقوز و نە بەرژەوەندیش دەتوانن لەو بووارەدا هیچ بڵێن. مرۆ ڕاڤەکەری جوداوازیی ڕەفتاری دوو برایانە نەك بەرژەوەندی و تەناقوز، مرۆ ڕاڤەی خۆ بە زل زانین و پەیدابوونی ئابووری و قوتبوونەوەی بانك و ڕێکوپێکیی بازاڕ و یاساکانی ئاڵوگۆڕ و داخوونکردن (واردات) و وەدەرنان (صادرات) و قرغاندن (احتکار) دەکات، ئینجا ئەگەر بەرژەوەند و تەناقوزت دۆزیەوە لە هەندێ کاروباری مرۆڤدا ئەوانیش لە مرۆوە چرۆیان کردووە. لەوانەیە بەرژەوەند بە کاکە وریاوە خۆ ڕاگرێت نەك بە ئاسۆ یان لە گاوری پەیدابێت نەك لە هیندۆسی. لەمەو لە هەموو چشتێکەوە بەدیهە داخوازی دەکات مرۆ هۆی ڕوودان و بزوێنەری مێژوو و کۆمەڵایەتی و تاك بێت بەرەو جوانتری وەیا دزێوەتریەوە نەك شێلم و ڕادیۆ و چەرخوفەلەك بزوێن بن. ئینجا کە ئەمە کرا و مرۆ شوێنە بەدیهییەکەی خۆی پڕ کردەوە، باسی سوود و زەرەر و تەناقوز و ڕێکی و سەرکەوتن و هەڵاتن لە ئاست ڕاڤەی شتی سەر بە مرۆڤ، چ تاکی چ کۆمەڵی چ مێژووی، وەك ئەوەیە شتێك لە چەند لاوە تیشکی بۆ هاتبێت و چەندین سێبەری لێ کەوتبێتەوە ئیتر سەیر نییە بزانین دز بە «باسم الله»وە پارێز ببات و تەوەکول بە خوای لێ بکێشێت یان بابای ئیشتراکی ملیۆنێر بێت یان موفلیس بە هاڕوونە ڕەشیدا هەڵبڵێت وەیا گەمژەڵێك خێرخوازترین کەس بێت. کە هەڵکشایت بۆ ڕامیاریی نێو دەوڵەتان و ئابووریی جیهانی دەبینی شت سەر دەکەوێت و دادەبەزێت بە پێی تەرمۆمەتری بەشەری کە بریتیە لە مجێز و قەناعەتی خەڵکێکی کارگوزاری ئەو تەرزە شتانە، ئیتر لەوانەیە شریکانی ئیرادەی بەنکێك و وەزیران لە دەوڵەتێکدا پێك نەیەن کەچی بیروڕای سیاسییەکانی چەند دەوڵەتی نەگونجا هاوچوون بێت. کە ورد بیتەوە دەبینیت تاقانەیەتیی مرۆ لە ڕێنموونی و پێشەنگی وەنییە هەر بۆ غەیری مرۆ بێت بەڵکو کارامەی پیتۆڵ لەوانەیە تاکە کاریگەری ئیجابی بێت لە نێوان خەڵکی سادە و کەم فامدا وەك کە شەعبەدەباز دەتوانێ ئیرادەی سافیلکان لە سیاسەت و غەیب و بەرژەوەندی ڕۆژانە بسڕێتەوە. لادێ

لە زۆر کاروبارێدا پشت بە شار دەبەستێت و نەخۆشیش هانا بۆ لای پزیشك دەبات چونکە مرۆڤ خۆی لە لایەن کاریگەری و ئیرادەوە زۆر پلەی خوار و ژووری هەیە لەمپەر بۆ ئەوپەڕی سیفەتەکانی.

دانـانـی مـرۆ لـە جـێگـەی شایـان بـە خـۆی نـیوەی ڕێگـەی بـەرەو چـارەسەرکـردنـی تەنگوچەڵەمانەوە دەبرێت چونکە چارەکە نزیکتر دەبێ لە سەرچاوەی گیروگرفتەکە. مەودایەکی بەرین هەیە لە نێوان ڕاڤەکردنی ڕەفتار بە بژێو و لە نێوان پشکنینەوەی مرۆ خۆی بۆ دۆزینەوەی مەیلی تا بە پێی مەیلەکەی نانی نیشان دەیت یان بە مۆسیقا و سەقافەت و هەڵبژاردن (انتخابات) و ڕۆژنامەگەری بیخافڵێنێت. لە هەموو بارێکدا جـێگیربـوونـی مرۆ لـە پلـەی ڕەوای خـۆیدا تـاکـە دەرگـەی ئـومـێدە بـۆ ڕزگـاربـوونـی لـە جینگەنەییی زۆردار و بەدایەتیی دەسەڵاتدار و هەوەسی هەوەسباز چونکە یەکەم کۆتی کە ئیرادەی مرۆ کەلەپچە دەکات ئەوەیە کە نەزەریەباز و خۆفەلسەفێن و خۆسەپێن دەبنە وەکیلی خۆکرد لەجیاتی ئەو دەستنیشانی حەز و ئارەزووەکانی دەکات، وەك بڵێی مرۆ ساوایەکە لە خانەی منداڵی بەرمەمکان دایان شەربەتی عەقیدەی پێ دەنـۆشێت و بـە گـوتـەی فـەلسەفـەی دەپـۆشێت و زەقـنـەبـووتـی فـکـری کـاوێژکراوی دەرخوارد دەدات.

ئەگەر زۆر کوتانەوەی ڕۆڵی مادە و بەرژەوەند و تەناقوز جێگەیەکی وەهایان بۆ هەموار دەکات لە مێشکاندا کە شایەنی مرۆڤە، تۆ بڵێ مرۆڤ چ پایەیەکی بەرزی دەبێت ئەگەر بەردەوام ناوی بێت بە سیفەتی خاڵقی مادەی سەنعەتی و حاڵوباری لێکتر جودا و تەناقوزی تیژ و نەرم و بیروباوەڕی لێکتر دوور و هاوسێ بشگوترێ مرۆڤ خۆی بەرپرسی بەر و دوای چاکە و خراپەیە لە جیهانی خۆیدا؟ بوتێکی مردوو بە دەوامەی ناوهێنانی و بە گرینگ گرتنی پایەی پیرۆزی هەیبەتی لێ دەنیشێت... دوو پنۆك لە تەوێڵ و خەتێك لە لاجانگ و وەشمێك بە چەناگەوە ساحیر دەگەیەنێتە پایەی سەرۆکایەتی لە عەشیرەتدا ئیتر بۆچی هەوڵێك نەدرێ مرۆ چەسپ بکرێ بە «مەلیك» لە ولکەی خۆی و ببێتە خاوەن شان لە چی دەقەومێت و ناقەومێت لە چارچێوەی کۆمەڵگەکەی... بۆ دەبێ ئەو دەورەی پێ نەدرێت کە دەدرێت بە کەلوپەلێکی خۆی دروستی دەکات و ئەو خاکەی خۆی دەیکێڵێت؟ بۆچی مرۆ بەرپرس نەبێ لە هەرێمی مرۆ؟ هیچ مەردایەتییەك هەیە لە بیروڕای کەسێکی نازوفیزی لووت بەرز بکا بەو هـێزەی لـە دەستـیدایـە؟ ئـەدی چ بـڵێین بـەو هـەزاران و ملـیۆنـانـی ئـاپـۆرەی خـەڵکی

ژێردەستکراو؟ تۆ بڵێی بەرد بن؟ ئایا دیلی حاڵوبار و بەرژەوەند و چشتی ئەوتۆن؟ ئایە هێزی تاك و دەسەڵاتی، تەفسیر هەڵناگرێ لە ملکەچیی زۆرینەی خەڵك بێ ئەوەی بەرژەوەند و تەناقوز دەخلی بووبێت؟ کەی بەرژەوەندی خەڵك لە «ملکەچکردن بۆ ستەمکار»دایە؟ بۆچی تەناقوز بە هانای زۆرینەی دژی کەمینە نایەت، خۆ دەبوو وەها بایە؟ ئایا مێژوویەکی خاك دروستی دەکات موئامەرەیان لێ دەکات؟ ئەدی بۆچی سویسرەیی کەنەفت نییە؟ ئایا دەبێ بڵێین «تطور» کەرامەت و ئازادیی سویسرەییی سەپاندووە؟ تۆ بڵێی «تطور»ی سویسرە وەکو گیای شاخ و گۆڵەکان دەڕوێت و دەچێتە بەر گیانی خەڵکەوە؟ ئەگەر کابرایەکی خۆشتەما و تەماعکار و ویستی بەسەر سویسرییانەوە خۆهەڵسەنگێنێت و ئەوانیش ملکەچیی خۆیانیان دایە داخوازیی حاڵوبار و بەرژەوەند تۆ بڵێی «تطور» لە خۆوە بێ دەخلی سویسرییان ڕاسێتە لادانی تەماعکارەکە و ڕزگارکردنی خەڵك و گۆڕینی حاڵوبار؟ نە حاڵ و نە پێشکەوتن و نە پاشکەوتن بێ تۆ ئەی مرۆڤ بایی فلسێکن. شاعیری میسریش وابزانم خلیل مطران بەر لە شەست ساڵ گوتی:

لیس القری ولا الدمی
بوطن انت الوطن
نە گوند نە مەزرا نیشتمانن
تۆ نیشتمانیت!

جا ئەگەر دەرفەتێك بۆ تەماعکار ئیرادەی خەڵك زنجیر بکات، ئەدی بەرژەوەندی خەڵك ئەوە نییە نەیەڵن زنجیریان بکات و بیاندۆشێت؟ تۆ بڵێی بەرژەوەند و زرووف پێداویست بە هێزێکی غەیبی دەبنە پۆلیس و خەڵك ڕەشبگیر بکەن بۆ خزمەتی غەسبکەر؟ ئایا شتێك نەماوە بیڵێین لە تەعلیلی ئیرادەی غەسبکەر و ملکەچی غەسب لێکراو؟ ئایا فەیلەسووف زمانی لاڵ دەبێ ئەگەر لە موعادەلەی کپکردن و ملکەچی و بەرژەوەند و زرووف، مرۆڤەکە لە شوێنی ڕاستینەی خۆیدا دابنێت؟ چ وڕێنەیەکە لە فەیلەسووفەوە کە دەڵێ دەرەبەگ هێزی بە دەوری خۆیەوە نا و مڵکەکەی فرەوان کرد و دەستی دایە ستەم و چەوساندنەوەی خەڵك، پێشم ناڵێ بۆچی خەڵکەکە هێزی کۆ نەکردنەوە وەك ئەو دەرەبەگە مەلعوونە؟ لەوەتەی شەش هەزار ساڵەوە تاکە کەس هێز و مڵکایەتی کۆ دەکاتەوە هەزاران تاکیش چ کۆ ناکاتەوە خۆیانی پێ بپارێزن، لێشمان داوا دەکرێ ئەو حاڵە بەرەواژە تەفسیر بکەین بە بەرژەوەند و تەناقوز و چ بەڵای تریش

هـەبـێ لـە «مـرۆڤ»یش خـامـۆش ببن کـە دەبـێتـە بـەیـدەقـی شەترەنـج و یـاریکـەر بـە ئارەزووی خۆی بیبزێوێت بێ ئەوەی بەڵگەیەکی قەناعەتبەخش هەبێ لەوەدا کە مرۆ بە هەزاران هەزار دەبێتە بەیدەق، دەبوو هەنابردنە بەر بەرژەوەند و تەناقوز پێمان بڵێ کـەمـایـەتـیـیـەکـی خـەڵك کـە ڕووبـەڕووی زۆریـنـەی خـەڵك بـوو سەبـەب بـە دژایـەتـیـی بەرژەوەندیان، بە پێی حوکمی داخوازیی سروشت هێزی هەزار ئیرادە، ئیرادەی بیست سی کەسی شێلا و خستنیە زبڵخانەی مێژووەوە.

منیش وەك تۆ دەزانم کۆمەڵگەی پاشکەوتوو بە ئاسانی ناکەوێتە چالاکی دژی ستەم، بەڵام دەشزانم ئەو شتەی وەها دەکات کە پاشکەوتوو ستەم بسەلمێنێت بە بـڕیـاری بـەرژەوەنـد نـەبـووە کـە بـە گڕ بـەرژەوەنـدێکـی دیکـەدا چـووبـێتـەوە دەنـا دەبـوو ستەمدیدە بە کەمترین ستەم هەڵایسێت چونکە ستەم دژی بەرژەوەندە. تا بشڵێی فەرق هەیە خەڵك بۆ بژێو بخەبتێت تا ئەوەی خەڵکەکە ڕیزبن لە بەرهەڵستکردنی ستەمدا چونکە هەوڵی بژێو کاری هەموو گیانلەبەرێکە، هێندەش سەرەتایی و ڕووکەشە و بێ دەلالـەتـە دەورێکـی نـەبـووە لـە گـۆڕانـکـاریـی مـێژوویـی (خـەریـکـم بڵێم لـە گۆڕانـی بایۆلۆجیش) خۆ من گوتم لە ماوەی پێنج هەزار ساڵدا بە هونەری کێڵان و دروێنە هەر هیچ پێش نەکەوتووە. لە بەرەکەتی شارستانیشەوە گاسنی گۆڕی بە تراکتۆر. جا ئەگەر خـەریـکبـوون بـە بـژێوەوە گـۆڕان دروست نـاکـات، بـەولاتـەریـقـەوە[٢٢] یـاخـود لـە ڕێـی قـیـاسـی ڕاسـتـۆکـیـیـەوە نـابـێ دژوەسـتـان و یـەکـتـر پـواندنـەوە لـە هـەوڵـی بـژێوخـۆراندا گۆڕینێك پێك بهێنێت چونکە کێشە لەسەر وڵات و بەشە موڵکایەتی چەنگە چڕەیەکە تاکە یەك پیت ناخاتە سەر فەرهەنگی ژیاری بەتەواوی وەك پشیلە و کەمتیار لە چەنگە چڕەدا ناتوانن بەرەو چاکترییەوە بڕۆن. بە ڕوونیش دەزانین ئەو چەنگەچڕانە هەتا ئەو دوواییـیـانـە بـە سـەرکـەوتنی کـەمـایـەتی دەبڕایـەوە، تـا ئێستـاش لـە زۆر وڵاتـانـدا هـەروەهـا دەبڕێتەوە. گۆڕانی مێژوویی تەفسیرێکی دیکەی هەیە پێوەندیی بە تەناقوز و بژێو پەیداکردن و گەرمبوونەوە و نوا و زایندەوە نییە کە لەواندا مرۆڤ و جانەوەری بێزمان دەگەنە یەکتر تا ئەگەر هۆی «تطور» بانایە دەبوو هەموو جانەوەرەکان بگەنە ڕێکاری مرۆڤ. بەدیهە بڕیار دەدات کە هۆی گەڕان ئەوەیە تایبەت بە مرۆیە لە نێوان هەموو زیندەوەراندا، بەڵام باسی ئەوە نایەتە ناو جغزی پەرۆشەکانی ئەم نووسینەوە.

وەکو تۆیش دەزانم چپێنەر (قاهر) و غەسبکەر چالاکترە لە خێرەومەند سەبەبیش لـەوەدایـە، ئـەو حـەرامـخـۆرانـە بـە حـەرامـەکـە دەوڵـەمـەندتـر و بـەهـێزتـر دەبـن کـەچـی

خێرەومەند لە حەڵاڵەکەی دەبەخشێ کە بینیشی بە بەخشندەییەوە نا دەڕووتێتەوە. من ئەمە دەزانم بەڵام ئەوەی ویژدانم پێی هەڵناگیرێت و حوکمەکەی ڕەفز دەکەم چەسپانی قەناعەتی ملیۆنەها پەککەوتەکراوانە کە ڕازیبوونیان بە مەغدووریبیان هەڵوەستە چاك و پاکەکەیە و لە هەزاران ساڵدا، هەر بە پێی بەرژەوەندیش، جێگیرێکی نەبووە، واتە بەرژەوەندیان لە تێچوونی بەرژەوەندیان بووە و حورمەتیان لە بێ حورمەتیدا بووە و سەلامەتیشیان لەوەدا بووە گەردەنیان بخەنە بەر چەقۆی قەساب. من ئەمە ڕەفز دەکەم بە یەقینی وەك ١+١=٢ چونکە نهێنیی کارەکە لە مرۆڤەکە خۆیدا، کە خۆی تەفسیری ستەمی خۆی دەکات لە حاڵی دەسەڵاتدا دەست بەسەر ماڵی غەیرەدا دەگرێت و دەشبێتە ستەم لێکراو کاتێك چی هەیەتی لە دەستی دەردەهێنن و بە تەنیایی ناتوانێ لەسەرخۆی بکاتەوە، بێ حەیاییی زاڵمیش لە دەربڕینی نیەتی خۆی وێنەیەکی وەرگەڕاوە حاڵی تێکڕای مەزلوومان عەکس دەکاتەوە، تەناقوزێکی بێ ئامانیش لە نێوان زاڵم و مەزڵووم دەردەیەخێت کە جووڵە بە مەزلوومان ناکات لەبەر شەپرە لێدراویی ئیرادەیان. قەت باوەڕ مەکە بەو قسەیەی خاوەن نەزەرییە خێرەومەندەکان دەیجوونەوە لەوەدا کە تەناقوز بە درێژاییی ڕۆژگار زۆرینەی هاردراوانی ورووژاندووە دژی کەمینەی ئیرادە خەسێنەکانیان چونکە ناچێتە عەقڵەوە لە ماوەی پێنج هەزار ساڵدا هەوڵی سەد خێزان بۆ خۆدەربازکردن لە زوڵمی تاقە خێزانێك نەزۆك بێت و کە دەزانین نیسبەتی ژمارەی مەزلوومان بە لای کەمەوە سەد بە یەك بووە.

ئەم سەلمێنەیەی تەسلیمبوون بۆ زۆردار لەبەر شەپرە لێدراویی ئیرادەی خەڵك تا ئیمرۆکەش زیندووە و دەماری لە فڕکەدایە لە زۆرینەی وڵاتاندا، پتریش ئازاربەخشە بە هاڕدراوەکان سەبەب بە زۆربوونی هۆی پەککخستن و زاڵبوونی لای زۆرمەند و سستیی فراژیبوونی ئیرادەی لایەکی تر، دەشبینین لە دەمی ئاژاوەدا تاقمی بێ پەروا دەتوانێ سواری شانوملی خەڵکی گوند و شارەکان بێت و ملزەمیان بکات بۆ هەوەسەکەی کە دابین نابێت. ئەمما ئەوەی دەگوترێ لە بەردەوامبوونی خەبات و ناڕەزایی دژی ستەمکار بە درێژاییی ڕۆژگار، وا من قسەی یەقینی تێدا دەکەم لەوەی دیتوومە و هەستم پێ کردووە، بە دەگمەن نەبێ فەلاحی نیشتمانەکەی کوردستانم تا پاش جەنگی دووەم جووڵەی نەکرد، کە کردیشی لە سەرینانی پەیدابوونی حیزبی سەر بە خەباتی چینایەتی و زەنەی بیروباوەڕی ئەو حیزبانە بۆ چینە هەژارەکان لە نێوان کۆتاییی جەگ و سەرەتای پەنجاکاندا بوو. ئەو جەڕ و مەنگەنەیەی سووڕ بە ستەمکار

و ستەم لێکراو دەدات ئیرادەی خۆ پارێزییە نەك دۆڕانی بەرژەوەند، خۆ ئەو بەرژەوەندە ڕۆژگارەها بوو دۆڕابوو کەچی جووڵەی بە خەفەکراو نەکرد بەڵام کە ئیرادەکەی، بەجۆرێك لە جۆران و هۆیەك لە هۆیان، بە ئاگا هات دەستی دایە بێ ئۆقرەیی و نافەرمانی، چەندێکیش لەسەر دەستنیشانکردنی «هۆ» خیلافمان هەبێت، چ ڕێگەی خیلاف نەماوەتەوە لەسەر هێندێ بەرژەوەند سەدەها ساڵ نووست بەر لەوەی بە نووکە چەقۆی ئیرادە بۆ مەلانێ بجووڵێت. ڕادیۆ لە ماوەیەکی کەمدا دەورێکی دیت لە بەئاگاهێنان و جووڵانەوە و داینەمیکیەتی تەناقوز لە سێ هەزار ساڵدا نەیکرد. لێرەشدا دەبێ بڵێم دیفاعێکی وەرزێر لە کێڵگەکەی خۆی دەیکات فرێ بەسەر خەباتی چینایەتییەوە نییە بەڵکو وێنەیەکە لە پەلەی ژیان ژووشکیش دەیکات. بەرگریکردنی فەلاح دژی غەسەبکەر و پاراستنی بەرخەکەی لە گورگ چ فەرقێکیان نییە کە دەزانین غەسبکەر گورگی دوو پێیە. خەباتی چینایەتی جموجووڵێکی گشتییە لە چینێکەوە دژی چینێکی تر، هەر هەوڵێکی تاکە کەس لە ئاپۆڕەی خەڵك دابڕابێت نابێتە دیفاع لە چین یاخود لە نیشتمان تەنانەت لە گوند و گەڕەکیش.

شەپرە لێدراوی ئیرادەی چەپێنراو لە ئاست چەپێنەر چاکتر ڕوون دەبێتەوە و واقیعیتریش خۆی دەنوێنێ کە دەبینین زۆرلێکراو لە خۆوە ماڵی خۆی بە شەعبەدەباز دەبەخشێت و خزمەتی دەکات چونکە لەگەڵ شەعبەدەباز موفلیسترە تا لەگەڵ دەرەبەگدا، وێڕای ئەوەی کە ناچار نییە بەخشندە بێت لەگەڵ ڕیشێکی درێژ و تەسبیحێکی سەدویەك دانەیی. قسە لەبارەی حاڵوبارێکی هەزاران ساڵەی بەسەر خەڵکدا دێت کۆتاییی نایەت، کنەکردنیش لە تەفسیری هەر ڕووداوە بە هۆیەکەی کارێکی بە ئەرکە و گۆشەی جوداوازی لەسەر ڕاڤەکردنیان دەم دەکاتەوە، من درێژەی پێ نادەم و بە کورتی دەڵێم: مرۆ خۆی هۆی ئەو ڕوداوانەیە، هەرچی بەرژەوەندە تەنیا بایی ئەوەی پێوەندایەتیی بە ئیرادەی هۆش و خوازیەوە هەیە تێکەڵ بە تەعلیل دەبێت، بەرژەوەندیش وەك تورەیی لەسەر ڕیزشکان و نەرمونیانی بۆ دۆستایەتی و چاودێرکردنی ئەمەك و پەرۆش و بیروباوەڕ و چشتی ئەوتۆییە هیچیشیان ناچنە مەفهوومی بەرژەوەندەوە. دەشێ دەوری بەرژەوەند لە قەپێلکی ئەم ڕێژەیەدا وێنەکێش بکەین: مرۆ شتێك دەکات کە بە لایەوە لە بەرژەوەنددا بێت، لەوانەیشە بەرژەوەندەکە مادی یان ئیعتیباری یان وەهمی بێت ڕێژەکە هەموو ئیحتیمالان دەگرێتەوە هەر لە تەسلیمبوونەوە، پێ بە پێ، هەتا دەگاتە شەڕ، مەودای نێوان ئەم قۆناغانەش پڕاوپڕە

له هەزاران جۆری هەڵوەست له هەموانیشدا بەرژەوەند تێ خوێندراوەتەوە لەو ڕووەوە که بەرژەوەند وەك هەر دنەدەردێك یان بەرهەڵستێك له حاڵوباری هەمەجۆردا بە هەڵوەستی مرۆوە بەستراوەتەوە.

ئەو خەڵکەی حاڵیشیان یەکچوونە دەشێ ڕەفتاریان یەکچوون یاخود، کەم و زۆر، لێکتر جودا بێت به پێی جوداوازیی تەبیات یاخود مجێز یاحود باوەڕیان. حەتمی بوون له موعادەلەی سەر بە مرۆ پەیدا نییه که دەزانین مەخلووقێك نییە تاکەکانی هێندەی تاکەکانی مرۆ له تەبیات و هەڵاوێر(٢٣) و له ڕەفتاردا لێکتر جودا بن چونکه تەرکیبی مرۆ لەچاو تەرکیبی جانەوەران هێندەی دوورایی و گۆشه و ناوەڕۆك تێیدایه له ژمران و چەندچۆنی نایەت و بەربەریەوە هەیە هەموو ئەو شیمانانە بزێتەوە که له نێوان سادەیەتیی بەر له پەنجا هەزار ساڵی و ژیاری ئێستاکەی گەشتی نێو ئەستێرانی دەمەو شەبەقی سەدەی بیستویەکەمدا هەیە. بەخێری خۆت ئەو قسه خۆشکەڵەی بەنگکێشانەی خاوەن قەڵەمان، بە نیازی چاکه یاخود نا چاکه دەیڵێنەوە له بیر خۆتی ببەرەوە گۆیا «مرۆ هەر ئەو مرۆیەیه له هەر کوێیەك بێت» چونکه هەر لەو شتانەدا یەکچوونن که زیندەوەری دیکەش تێیدا یەکچوونن، تۆ که ورد ببیتەوە دەبینیت ئەو زیندەوەرانەی لەگەڵ مرۆ ئاشنا بوون ڕەنگ و قەڵافەتیان گۆڕا کەچی گورگ و چەقەڵ و پینگوین وەك خۆیان مانەوە، سەیری هەرە سەیریش لەوەدایه که بە ڕەهایی قسه له یەکچوونیی مرۆ بکرێت کەچی ئەرکی دوور و درێژیش له شەرحی نیزاع و جەنگی نێوانیان دەکێشرێت.

دێمەوە و دەڵێم: باسی ڕابووردووی مرۆ درێژ دەکێشێت و زۆر لکان دەهاوێژێت و ڕنگه تێیدا نەگەینه ڕۆژگاری سەردەم مەگەر بە ئەرکێکی زل. هەرچەند حاڵیبوون له ڕابردوو، وەك هەیە، دەشێ بە چاوی کرایەوە بۆ سەر واقیع و بەزەینی بەڵەد له گیروگرفتەکانی تەسلیمی ئێستاکەمان بکات. بەڵام دیسانەوە باوەش پێداگرتنی له زیمنی وتووێژێکی سەر بە شتێکی دیکەوە تا بڵێی دژوارە، چاکتر ئەوەیه قسه تەرخان بکەین بۆ مرۆی ئەم ڕۆژژگارە وەیا «باری مادی»ی ئەم ڕۆژانه بە پێی ڕاوێژی چارەسەری مادییەت که بەشەر ڕاڤه دەکا بە بەرژەوەند و پێداویستی حاڵ دوور له بەشەرەکه خۆی، گوتم «دوور له بەشەرەکه خۆی» سەبارەت بە مەفهوومی بێ تەئویلی واتای فەلسەفەی مادی. چونکه که ڕەفتاری مرۆت دایەوە بە بەرژەوەند و حاڵوبار ئەو لایەنەت فەرامۆش کردووە که بەرژەوەند و چی وەك ئەوە زەنە له بەشەرەوە دەکات،

سەرلەبەری باری کۆمەڵایەتی، چ سیاسی بێت و چ سەقافی و ئابووری و ویژدانی و شەیتانی و هەموو جۆرە کەیف و کشتی و تەنگەتاوی تێکڕای هەر مرۆیە و ناشێ بە غەیری ئەو بدرێتەوە. من لاریم نییە لە قسەی کەسێکی بڵێ مرۆ دیلی حاڵوبارێکە خۆی دروستی کردووە وەك کە وێنەیەك بکات و بوتێکی بۆ دابرێژێت یان دوژمنی زنجیری بکات وەیا بە هێرییدا ببات یان ڕای بهێنێ... دێم و دەڵێم حازر نەبووەتە سەردەمی ڕابووردووی لە دەست دەرچوو، دەتوانین بێ چاوغەڵەتان و سەرسووڕکێ و ئارەزووبازی مامەڵەی لەگەڵدا بکەین و هەستمان لێی بە پێی ڕاستینەی هۆیەکانیەوە بێت و چشتە بەد و چاکەکانی بە ناوی خۆیانیانەوە ناو بنێین. تۆ سەیری، وا زاناکانی ئاتۆم و فەلەك بۆ قووڵاییی ئاسمان بڕۆن کەچی فەیلەسووفەکانی سەر بە بابەتی بەشەری نەگەیشتنە ئەوەی کە وەرزێر لە هەزاران ساڵدا چی ئەوتۆ بەرەوپێش نەچوو مەگەر چشتێکی لە شارستانەوەی وەرگرتبێت. فکرێکیش نەزا مەگەر کێهەی ڕۆچووە لە وڕێنە... ژیاری بۆرژوازی ڕەگی لە لادێ نییە بەو پێیە لە کشتوکاڵ و دەرەبەگەوە سەری هەڵ نەداوە، کە مرۆڤیش پێش دەکەوێت هەر خۆی دەوروبەری بەرەوپێش دەبات نەك بەرەوپێشچوونی ئامرازێکی دروستیان دەکات چونکە ئەوانیش لە مرۆڤەکانەوە کەوتوونەتەوە. بۆ ئەوە قەڵەم هەبێ دەبێ مرۆیەك هەبووبێ بیەوێ بنووسێ. چەند سەیرە ڕفتاری مرۆ بە ئابووری و بیروباوەڕ و قۆناغی مێژوویی و زەرفی کۆمەڵایەتی و مادی تەفسیر بکرێ لەجیاتی ئەوەی ئەو شتانە بە مرۆ تەفسیر بکرێن. ناشێ زیمەت بە بەرتیل بکڕدرێت ئەگەر مرۆ زەرفێکی پێك نەهێنابێت بەرتیلی بە برەو بێت دەبێ پێشتریش بەرژەوەندێکی ئەفراندبێ بەرتیلی پێوە بدرێت و پارەشی دروست کردبێت نرخی کڕینی پێوە بێت و یاساشی دانابێت کە بەرتیلخۆر و بەرتیلدەر ناچار بن لێی بکەونە فێڵ، بەستنەوەی ئیرادەی مرۆ بە دروست کراوە بەد و پەسەندەکانیەوە بە نیازی دۆزینەوەی ئەو دەستوورانەی ڕەفتاری ڕاڤە دەکەن دەبێتە دوورکەوتنەوەیەکی قووڵ و فرە لە ڕاستی ئەگەر لە ساختەوە نەبێ، دەشبێتە گومڕاکردنێکی تاوانبار ئەگەر بە نیازەوە بێت. بە ڕاستی لە سەیر سەیرترە کە فەیلەسووف دوودڵی بکات لەوەدا بڵێ ڕەفتاری مرۆ لە تێکڕای ئەو هەڵاوێرانەوە هەڵدەقوڵێت کە لە زیندەوەرانی جودا دەکاتەوە بەڵام دوودڵی نەکات لەوەدا بڵێ ڕەفتاری جانەوەران لە غەریزەیانەوەیە... سەیرە ئەما سەیر کە تەپڵ لێدانی دەمی مانگگیران بداتەوە بە تەئسیری دیاردەکە خۆی نەك بە هۆشی مرۆ کە دیاردەکە بە هەڵە ڕاڤە دەکات، خۆ هێندەی بەدیهییە ڕوونە کە

جانەوەر هۆشێکی نییە بە سەهوو بچێت تا تەپڵ لێ بدات، تۆ بڵێی دیاردەکە تووشی شەپرەی نیولایی بووە کار لە زیندەوەر ناکات. نیگایەك لە چاوی نیوەکرایەوە و هۆشێکی نیوە ئاگا بەسە بۆ تەفسیری ئەمە: هەرچی لە جیهان هەیە، دیار و نادیاری، تاکە مەخلووقێك بەرەو جوانکاری و بەرهەمهێنی و پەرستن و تەقدیس و لەعنەت و گاڵتە پێکردنەوە نابات ئەگەر بەولای غەریزەوە هۆشێکی هەڵکشاوتری نەبێت، شتان بە تێکبەستنی هۆشەکی (ربط عقلی) لێك گرێ بدات و موعادەلەی لەسەر هەڵستێنێت و ئاکامگری (استنتباخ)ی لێوە بکات، چ بە ڕاست چ بە هەڵە، تەنیا مرۆش لە نێوان هەموو گیانلەبەراندا هۆشی هەیە لە شتان بە سەهوو دەچێت و دەشیان پێکێت، بەرەو هیدایەتیەوە دەبات یاخود گومڕایی، چ ڕێگەش نییە بۆ قسەیەکی ترە لەم بارەوە بگوترێت چونکە دژی بەدیهە و ڕووالەتی حاڵ دەردەچێت. کێشەکە ڕویەکی تری ماوە گرینگتر لە دانهێنان بە «حقیقە» کە خۆی حەقیقەتە.

گوتمان ڕاهێنانی فکر بە باوەڕێك دەیکاتە ئالقە بە گۆش و سێبەری دوایەوە. ئەمیش شتێکی بەرهەست (محسوس)ە. و دەمەتەقە هەڵناگرێت کە هەر خۆی تەفسیری هەرای نێوان دوو برایان و خیانەتی ئەمانەت و خۆکوژی و هەموو شتێکی ژیرانە و گێلانەی جیهانی کۆمەڵایەتی دەکات، غەریزە تێکەڵ بە هۆش دەبێت و هەزاران هەزار وێنەی گونجاو و نەگونجاو لە ڕەفتاری تاك و کۆمەڵ دەدزێتەوە. منداڵ کە لە ساواییەوە ڕای دەهێنن بە پەرستنی بەرد و حورمەتی تەپاڵە دەچێتە سەر ڕاڕەوێك پشتەو گازە لە هەرچی کێشانە و پێوانەی هۆش و مەنتیقە. هەر بەو پێیەش کە گۆش دەدرێت بە یەکەمینایەتیی دەوری مادە و بەرژەوەند لە دارشتنی ڕەفتاری مرۆ خۆی بە کەم دەگرێ و مادە لە جێگەی خۆیدا دەکاتە بگێڕی جیهانی دەوریەوە. ئینجا چونکە مرۆ لەم ڕۆژگارەدا دەور دراوە بە دروستکراو و شتومەکی مرۆڤکرد کە پێویستیەتی لە مردن و ژیندا بە درێژایی ساڵ خەریکی پەیداکردنیانە ئیتر بەخشینی یەکەمینایەتی بەو شتانە لە تەختەی کۆمەڵایەتیدا دەبێتە حورمەتی شتێك کە پڕاوپڕی دەوروبەریەتی و خۆشی و چارەنووسی پێیەوە بەندە، لەوەوە ڕێزتان لەو شتە و پلەی تەئسیری لە قەناعەتیدا کەڵەکە دەکات و بە ئاسانی خۆی تەسلیمی ئاکامی ئەو قەناعەتە دەکات و دەستی شل دەبێ لە نرخی ئیرادە و مەیلی خۆی و زۆر بە ئاسانی حەپەسانی لە ئاست شکۆی فرۆکە و T.V دەبێتە مانیع لەوەی بحەپەسێ بۆ هێزی ئیبداعی دروستکەری هەردوویان. مرۆ بەر لە پەنجا هەزار ساڵ بایی نیسبەتی ٩٩٪ بە

بوونەوەری سروشتی ئابڵووقە درابوو کە هیچ دەخلی بەسەر هەبوونیانەوە نەبوو، لەوەشدا خۆشجڵەوبوونی بۆ هێزی سروشت و دانانی بە سەرچاوەی دەسەڵات لەو دیاردە سەرسووڕێنانەی دەیدیتن، ئاکامێکی بەرچاو بوو، ئیتر سەیر نییە هانا بباتە بەر تۆتەم و تەڵیسم و قوربانی لە دەردەستکردنی ڕەزامەندیی و ڕەواندنەوەی غەزەبی. بەدەم ڕۆژگارەوە دروشمی حاڵ گۆڕا تا وابوو دەستکردەکانی مرۆ ٩٩٪ی دەوروبەری خەڵقی سەردەمی پڕکردەوە، وێڕای ئەمە فێرگەی فکر و باوەڕ کە ئەرکی تەفسیری بوونەوەر دەکێشن و پێوەندایەتیی مرۆڤی پێوە ڕاڤە دەکەن لە زیادکردندا بوون و ئەو فەلسەفانەی مادە دەکەنە ڕاڤەکەر بوون بە زێدە هێزی دەسەڵاتی مادە و دەوروبەر بەسەر ئیرادەی مرۆڤدا و زێدە بێ فەڕیی پایەی مرۆ خۆی لە موعادەلەی گوزەران و گۆڕانکاریدا. دوور نییە لە حەقیقەت بڵێین پایەی بەرژەوەندی مادی لە عەقڵی کەسێکی بەرنامە زانستییەکان دەخوێنێ، سەرەڕای زلکردنی دەوری مادە، ئا ئەو پایەیە دەوری تۆمەتی ئەفسانەیی دەبینێت لەو واقیعە تەماوییەی کە لە تێکەڵبوونی دوو شتی دژبە یەکتردا پەیدا بووە، واتە لە تێکەڵبوونی «علمانیة» لەگەڵ «مادیە» چونکە باوەڕ بە زانست «علمانیة» تیشکێکی خولاسەی مرۆڤایەتییە باوەڕ بە مادە «مادیە»ش مادە بە خوازانینێکی ڕووتە، ئاکامی تێکەڵبوونیشیان ئەوەبوو تاکە کەس دوو مەفهوومی ناجۆری لە تاکە شتێکەوە بۆ پەیدا بیت ئیتر وابوو کەسێکی مادیی– هۆشپەسەند لە لایەکەوە دەڵێ مرۆ خاڵقی چارەنووسی خۆیەتی کەچی لە لایەکی دیکەوە دەڵێ گۆڕانی هۆی بەرهەم دەکێشێتەوە بۆ گۆڕانی پێوەندایەتیی سەر بە بەرهەم و لەوەدا وەها وەها دەبێت لە مەیدانی گۆڕان و پێشکەوتندا، بەو پێیە لە سەرەتاوە مرۆ دەباتە خانەی تەقدیس، دوایی تەسلیم بە هۆی بەرهەم دەبێ لەوەشدا گوێ ناداتە هێندێ کە هۆی بەرهەم سنعەتێکی مرۆیە بە دەم ڕۆژگارێکی درێژ لە پێشکەوتنی بەشەرەوە پەیدا بووە. ئینجا هەر چونکە هۆی بەرهەم تێکبەستن و کۆکردنەوە و ڕێکخستنێکی مرۆیە و لە مێشکیەوە زاوەتەوە هەرگیزاو هەرگیز هەزاریەکی پەلکەزێڕینەی ڕێز لەو هۆیەی بەرهەم نەناوە. مادده و بەرژەوەند و دەستوورەکانیان کە بە بزوێنەری مێژوو دەژمێردرێن، کاتێك بوون بە جێگیری مرۆڤ لە هەڵنانی کۆمەڵ و داڕشتنی چارەنووسی، دەبینین ڕێگە خۆش دەکەن بۆ ئەوانەی چاویان بڕیوەتە حوکم و دەسەڵات (کاتێك بوون بە حاکم) ناز و فیز بەسەر خەڵقدا بکەن بە ناوی مادە و بەرژەوەند و تەناقوزەوە و زمانی حاڵیشیان دەڵێ: ئێمە لە بەرەکەتی نەزەرییە و بە

هونەری تێگەیشتن و دروست لە کارهێنانی، خۆراك و پۆشاك و چی مومکینە لە گوێزەمەنی (مواصلات) و کەیف و سەرجەمی پێداویستییەکانی گوزەرانمان دەردەست کردن، دەسا پتر و پتر تێکۆشن و سوپاسی ڕیژێمێك بکەن «اطعمکم من جوع...»... تا کۆتایی ئەو چەشنە قسەی پڕوپووچ و تاوانباریش... خۆ خۆراك و نۆشەمەنی بە سەدەقە لە ئەنباری باب و باپیریان دەرنەچووە هەتا شوکرانەی لەسەر بژمێردرێت، هەرچی هەیە دەسکردی ئەو خەڵقەیە کە مێشکیان بە قسەی وەها گومڕاکەر پڕ دەکرێتەوە و کاریگەرایەتیی مسکێنان دەدزێتەوە بۆ مادە و بەرژەوەندی کەڕ و لاڵ تا دەماغیان پێ بشۆنەوە و باوەڕهێنانیان بەخۆ بچێنن و پایەی نیمچە خوایان بەسەر عەرشی ناز و کەشوفش بچەسپێنن بەوەشدا «پاداش بە پێی بەرهەم» سەرەوبن دەبێت چونکە خاوەن نەزەرییەکان و مەعلانەکانی لە بووزدان(٢٤) کۆمەڵەی حەسایەوەن، گوتە دەبەخشن و ڕێنموونیی بەرهەمهێنانێك دەکەن ملکایەتییەکەی هی دەوڵەتە چ زەرەرێکیش ناکەن لە هەڵە و ورێنەیەکی تێکەڵ بە ڕێنموونییەکانیان ببێت کەوا بێگومان لە مل کەسانێك دەپێچرێن ڕەنجدیدەی بەرهەمن. ئینجا کە شادی بە ڕەهایی لە گلەیی و بە حەسانەوەی پاداشی پتر و دەسەڵاتی تەسەڵتر دابینیان دەکات ڕەنجدەریش دەتلێتەوە لە ماندووەتی و بەرپرسایەتی و بێ ئیرادەیی و پاداشی کەم، مافی مانگرتن و ڕازی نەبوونیشی نییە بە پێچەوانەی حاڵوبار لە جیهانی سەرمایەداری کە لە بیردۆزیی تەناقوزدا بە چەوساندنەوە و چپاندنی کرێکار هەڵدراوەتەوە، ئیتر هەر وەك پێشخستنی دەوری هۆی بەرهەم لە دەوری مرۆ کێشایەوە بۆ دابەزینی پایەی و لە دەستدانی مافی ئیختیار. هەروەها خاوەنایەتی «سەرزارەکی»ی کۆمەڵ لە هۆی بەرهەم بووە بەهانەی سڕینەوەی مافی مانگرتن لە لەیستەی مافەکاندا.

قسەیەکی زۆر سەیریش کە بە بەرینایی دنیا دەگوترێتەوە ئەوەیە گۆیا فلانە حیزبی فەرمانڕەوا لە فلانە ولاتدا بۆ هێندە سەد ملیۆنە مرۆیە بژێو پەیدا دەکا وەك بلێی ئەو ملیۆنانە هەموویان «تەنبەڵەکانی سوڵتان»ن تێر بە زگ لە سفرەی دیوەخانەی حیزب دەخۆن. دەوڵەتێکی وەکو چین ملیارێك و سەد ملیۆن کەسی تێدایە، لە خاك و ئاو و مەعدەن و سەرچاوەی دیکەی سەروەت نیسبەتێکی پتر لە نیسبەتی سەروەتی تایوان (فەرمۆزە)ی هەیە کەچی تایوان لە ڕێکاری ئابووریدا چ بۆ تاك و چ بۆ کۆمەڵ پێش چین کەوتووەتەوە، خۆ ئەگەر چین دابەش بکرێ بە ١٠٠ دەوڵەت

گیروگرفتی زیاد دەكات چونكە ئیروویی ئابوری[٢٥] چینی پان و پۆڕ بەو كەرت و پەرتكردنە و هەڵبڕینەوەی پێوەندایەتی نێوان كەلەشەكان دەپوكێتەوە. بەڵێ كۆمەڵگەی زل هەوڵی پتری دەوێ بۆ ڕێكخستنی كاروباری، بەڵام دیسانەوە ڕاست بڵێین دانیشتوانی دەخەریكێن و بژێو بە ئارەقەی تەوێڵ پەیدا دەكەن، پانایی كۆمەڵگەشیان دەرفەتی بەرینتر بۆ پێشكەوتن دەرەخسێنێ ئەگەر سەرچاوەی داهاتەكانی بە مەعلانی لەكاربێن، مەعلانییەكی ڕێك بێ لەگەڵ تەبیاتی مرۆ نەك لەگەڵ بیردۆزی پیرۆز. تۆ ئەگەر لە تاكدا تاكایەتیت كوشت لە ڕێی ملكەچیكردنی بۆ فەرمانی هۆی بەرهەم و ئیبداعیت كوشت بە تواندنەوەی لە دەریایەك مرۆی بێ ئیرادە دەگەیتە ئەو هەلهەلەی موژدەدەران بە نەهێشتنی چەوساندنەوە تێ هەڵدەكات.

هەرچۆنێك بێت، نە بەرژەوەند و نە ئینساف و نەداد و نە ڕاستی هەیە لە پاشخستنی دەوری مرۆ بە دوا دەوری غەیری خۆی لە گۆڕانكاریدا، هەر دروستاندنێكیش[٢٦] زەینی بلیمەتان پێی بپشكوێتەوە بۆ پەكستنی ئیرادەی مرۆ بە نیازی سەردانەواندنی بۆ هۆی بەرهەم بریتییە لە چەسپاندنی زیللەتی زۆرینە و باڵغبوونی كەمینە. ئەگەر پەنجەت لە گوتەی «بە گۆڕانی هۆی بەرهەم پێوەندییەكانی بەرهەم دەگۆڕێن» گیربوو و خستتە ئەم قاڵبەوە «بە گۆڕانی مرۆ ئامراز و حاڵوبار و ڕێژیمی دەگۆڕێ» هەرەمە سەرەوبنەكەت خستەوە سەر بنگەی خۆی و وڵاغت بردەوە بەرایی عەرەبانە و مافت دایەوە بە خاوەنی و پەندیارەكانی سوڵتانت خامۆش كرد كە سووربوون لەسەر نۆكەرایەتیی مرۆ بۆ ئالەت. باوەڕهێنان بە مادیبوونی مەسنوعات تا ئەوەی ببێتە كاریگەر لە داڕشتنی مرۆ بێ تێخوێندنەوەی پێوەندیی نێوان دروستكەر و دروستكراو بێ گوێدان بە ئیرادەی مرۆ و حەز و مەیلی لە ڕەفز و قبوڵی شتان وەك ئەوەیە، بە پێی ڕواڵەتی حاڵ، بگوترێ ڕۆژ بە دەوری زەویدا دەخولێتەوە، یەك لە ئەنجامەكانی ئەم گوتەیەش ئەوەیە زەوی مەركەزی جیهان بێت و هەندێ ئەستێرەی كە بیست ملیار ساڵی تیشك لێی دوورن بە خێرایی ملیارەها جار پتر لە خێرایی تیشك دەخولێنەوە و چەندین ئەنجامی دیكەش لە فیزیا و فەلەك و ڕاستییەكانی بوونەوەر هەمووی دەپووچێنەوە. گوتەی مادیبوونی دروستكراوەكان و نۆكەرایەتیی مرۆ بۆیان، هێندەی كە گوتەی سووڕانەوەی ئاسمان ڕاستییەكانی جیهان سەروبن دەكات، ئەویش هێندە كاریگەر دەبێت لە هەڵوەشان و دزێوەكردنی كەسایەتیی مرۆ، گرینگترین تەئسیریشی لە مرۆدا ئەوەیە ئیرادەی خۆی دەدۆڕێنێت و ملكەچتر دەبێ بۆ فەرموودەی بیردۆزان

لە بابەت تێکەوڵێکەی سەر بە مەنتووجاتەوە. ساحیر و شەعبەدەباز و غەیبخوێنەکان توانییان مێگەلی مرۆ بە دوا خۆیاندا ڕاکێشن بە نامەی دەسەڵات ڕاکێشان بەسەر چارەنووسدا، ئەمەشیان بۆ لوا لە ڕێی دزینەوەی هۆشی خەڵك بێ ئەوەی ئەنباری خەفەکردن بەکاربهێنن کەچی ئیمرۆکە فەیلەسووفێکی دەسەڵاتدار ئیرادەی خەڵك دەدزێتەوە بەوەدا کە پێشکەوتن و گوشادی و گۆڕانکاری دەداتەوە بە ئالەت و فرۆشەمەنیی دەسەڵاتی خۆیشی بەسەر مەسنوعات و شتومەکدا دەبەستێتەوە بە شەرعییەتی خۆسەپاندنی و بە واجیبی سەر کەچکردنی لە خەڵکەوە بۆی ئیتر لە ڕێنموونی و کارگوزاریدا بە پێی پێویست جارێکیان هونەری وشە و جارێکیشیان هونەری قەمچی بەکاردەهێنێت. چەندێکیش بیر دەکەمەوە لە چارەکردنی بەڵای قەمچی و زیللەتی سەر دانواندنی هەر ئەوەم بە بیرد دێت کە هۆی بەرهەم لە عەرشە هەڵبەستراوەکەی دابەزێت و مرۆش دانیشێ لە جێگەی ئەو و جێگەی هەرچی جێی مرۆی گرتووەتەوە لە تەفسیری مێژوو، بە چین و تەناقوز و حاڵوبار و داخوازییەکانیەوە، کە لە ڕێی فەلسەفەوە پێوەندایەتییان بە ئیرادە و وەعی مرۆوە هەڵبڕاوەتەوە. پەنابردنە بەر نمایشت و مانگرتن کاریگەر نابێ ئەگەر لە چارچێوەی ڕێژیمێك نەبێ ڕێز لە ئیرادەی مرۆ دەنێت دەنا نمایشت بۆ بەرەی نمایشتکەران نارەوا و سەرکوتکردنیشی ڕەوا دەردەچێت بۆ فەیلەسووفێکی خۆی بە وەکیلی میللەت نەزەریدا جڵەوەی مێژوویان گرتووە.

داڕنینی کاریگەرایەتی لە دروستکەری کەلوپەل و بەخشینی بە کەلوپەلەکە وەك ئەوەیە دەوری دکتۆر لە برینکاریدا پەك بیەخیت و هونەرەکەی شیفا بەخشی نەخۆش بدەیتەوە بە ژووری برینکاری و تیشکی کارەبا و چەقۆ و مۆرفین، ئەوپەڕەی فەرقیش لە نێوان هەردوو حاڵەتدا هەر ئەوەیە کە فەیلەسووفی خۆسەپێن ناتوانێ یاری بە ئامرازەکانی دکتۆر بکات، لەبەر نەزانین، بەڵام قوماش و هێلکە بە ئارەزووی خۆی دەبەشێتەوە، بە فێڵی تەنگکردنەوەی ئازادی و بڕیار لەسەر مزەی مانگانە و دیاریکردنی خانووش دەست بەسەر ئیرادەی دکتۆر دادەگرێت هەر بەو جۆرەش بەسەر خاوەن مەهارەت و ئەدەب و هونەر و بیریاری و دۆزینەوەدا زاڵ دەبێت. سەیر نییە لە ڕێی دانانی ئالەت بە فەرمانڕوا لەسەر مرۆ مزەی کرێکاری هەڕەمەکی زیاتر بکات لە هی دکتۆر هەر چونکە کرێکار نزیکترە لە ئالەت بەسەر پایەی مرۆدا، لە ڕێی بەخشینی گۆڕانکاری بە ئالەت، زیادەی مزەی ئەرکی بێ مەهارەتی ماسوولکەی مسۆگەر

کردووە چونکە ئالەتیش بەزۆری ئەرکێکی ماسوولکەیی بێ فکرە بە ئەستۆوە دەگرێ. ئینجا ئەگەر ئەرکی گێل لە ئالەتدا ڕێزدار بێت بۆچی لە مرۆدا ڕێزدار نەبێت، کە دروستکەری ئالەتەکەش پایەی بە دوا پایەی ئالەتدا بێت بۆچی نەخرێتە دوای پایەی خاوەن ئەرکی ماسوولکەیییەوە! بە بەختم سوێند، هەڵاواردنی کرێکاری ڕەشۆکی بەسەر خاوەن ئیبداعانەوە هۆشمەندانەترین و مەنتیقترین کارە لە بەستنەوەی کۆمەڵایەتی و مێژوو بە هۆی بەرهەمەوە نەك مرۆ.

من لەم دەمەدا بە بەر تواناوەم نییە خۆ تەرخان بکەم بۆ پێشکەشکردنی جێگرێکی تەفسیری مادی تەناقوزی بەرژەوەندی لە قەوارەی بیدۆزەیەکی سەرلەبەر دەست بدات یان بشێ بخرێتە گەڕ بەو سەبەبانەی بنەماکەیان هەڵناوە و بە دنەدەری بەرەوپێشچوونیەوە و بە هێمایەکی ڕووەو دواڕۆژێك کە لە لێکدانەوەدا خۆ بە حەتمی یان لە گوین(٢٧) یان موحتەمەل بنوێنێ، چی لێرەدا دەیڵێم بانگەوازێکە بۆ وازهێنان لە موژدەی دڕی و تێکدان و بنەکێشکردن بۆ سەر ڕێبازێکی بەرەو دواڕۆژێکی گەش، تا ئەگەر بە یەکێکم گوت: برات مەکوژە، نابێ تەنگەتاوم بکا بە داواکردنی کارێك لە بری برا کوشتنەکەی دڵی خۆی پێ ڕاگیر بکات، ئەوەندەی بەسە باوەڕی براکوژی بەلاوە بدوورێتەوە. ئەم جیهانە بە دەورمانەوە زۆر نموونەی وڵاتی ئەوتۆی تێدایە بەسەر پۆپەی ژیارییەوە، بەهێزترین وەسیلەی تێ هەڵکێشان و تەسەلی و ئەمینی قوتار بوون بوو لە بیردۆزە پیرۆزەکان و وازهێنان لە نەرەنەڕی وێرانکاری و کوشتن و سوتاندن تا کەوتە سەر ڕەفتاری ئەوتۆوە کە نیهادی پاك و نییەتی چاك و ڕەها لە چنگاڵی غەریزەی کوێر، پەسەندی دەکات. یەکێك لە گوتە عەجاییەکانی ئەو ڕۆشنبیرانەی بەگەڵ مەنتیقی مونافەسەی سەخت و خۆبەستنەوە بەهێزی ماسوولکە کەوتوون و ڕووبەڕووی دەکەنەوە ئەوەیە کە دەڵێن وڵاتە پێشکەوتووەکانیش بە قۆناغی توندوتیژی و کوشتنوبڕیندا تێ پەڕیوەتن و بە بازێك نەچوونەتە ناو بەهەشتی ئەمانەوە بێ سوورایی خوێن و تۆزی مەلانێ، بەوەشدا ورێنەکانی جیهانی دەیەمینمان لەبەرچاوی ئەو ڕۆشنبیرانەدا مەفهووم و دروست دەدیترێن و دەچنە خانەی بەداهەتی بێ دەمەتەقە.

چ موبالەغەی نییە کە دەڵێم: تەبریری ئەوتۆیی بۆ بەردەوامبوونی جیهانەکەمان لە شەڕەقۆچێ و یەکتر سەربڕین عەیارەیەکی نموونەیییە لە گێلی و کەدەنی و هۆش سەکەتی چونکە مەنتیقی شێتیش ناسەلمێنێ بتوانین دەست لە گیا و گوڵ هەڵبگرین بۆ

چارەی نەخۆشی و هانا ببەینە بەر ئەو جیهازە سیحرییانەی «پزیشکی» کە هەمووی تازە بابەتی ژیارین ئینجا ڕۆژگارەها بەسەر ببەین لە پێکوتەی ماوەی مانگێکدا شوێن پێیان هەڵدەگرینەوە لە بەکارهێنانی سەنعەتە مرۆ حەپەسێنەکانیان ئیتر چۆناوچۆنی دەتوانین گێل گێل وەك مێرووڵە بڕۆین بەرەو ڕەفتاری ژیارییانەوە؟ براڵە! نگبەتی جێوانەوەی ئەو جۆرە شێتییەی وەها پووچەڵ گەلێك بێ ڕەزاترە لەوەی بە خۆفریواندن لێی ڕەها بم و بڵێم: بڕیاری ناچارییە و زەروورەتە! ئاخر چۆن متمانەم بێت بەوەدا کە زەروورەت دەمانبا بۆ قبوڵکردنی ڕادیۆ و ڕەفزی بەزەیی و داد و ئەمان لە تەجرەبەی ئەو میللەتە ژیارپەسەندانە؟ زەروورەت لە «ئاسمانی» ڕادیۆ و «ئەستەمی» بەزەیی هەڵنەقووڵاوە، دڕندەیی ئەو گورگەیە خۆی لە ناخماندا حەشارداوە و فەلسەفە تیژی دەکاتەوە کە هەر فەلسەفەکە خۆی ڕەفزی بەزەیی و نەرمونیانی دەکات. ئەوەی خەفەتیشم لەم بەلایەتۆقێنەرەدا زیاد دەکات کە پێشەنگەکانی ڕۆشنبیری و خەباتگێڕەکان، نەك ئاپۆڕەی نەزانان، وڕێنەی عوزری پووچەڵ دەجوێنەوە چونکە ئاپۆڕەی خەڵك لە بنەڕەتەوە ئاگادار نییە چۆن و کەنگی هەڵستاوەکان قیت بوونەتەوە دانیشتووەکانیش گامەڵاس بوون. هەتا بە هانان خۆ بگونجێنێ عوزری بێ سەروپێ هەڵبەستێ، ئینجا خەفەت چەند جاران زیاد دەکات کە لێم سوورە ڕاهاتن لە فڕۆك بە چاولێکەری کارێکی قورسە چەندەها پڕۆژە و مەشق و فەند و زانستی گەرەکە کەچی خۆگیریکردنی برا و برادەر و هاونیشتمانییان لە یەکترسەربڕین هەر هیچی تێ ناچێت، ئەوەندەی بەسە دەست لە کوشتن ڕاگرن یان خەریکی چەنە چەن بن یان وەك «اهل الكهف» بچنە خەوەوە، ئەوساش ئاواتەکانی نیشتمانپەروەری و ئامانجەکانی سەر بە چارەنووس سەلامەتتر دەبن تا دەمی بە ئاگابوونیان بۆ زۆرەملێ. ئەگەر شەڕی کوشندەی برایان و هاوبەشانی چارەنووس هەر بە فەلسەفەی وروژێنی بەڵگە بەندکراوی لە مەنتیق دراوی ڕێکخراو بەرپا ببێت بانگهێشتنی تێك هەڵقژاوان بۆ ڕەحمکردن بە خۆیان و برایانیان و نیشتمانەکانیان تەنیا یەك وەسیلەی گەرەکە بتوانێ ئەو فەلسەفانە لە مێشکیان بسڕێتەوە، ئینجا وەسیلەکە شاڵڵا عەقلانی یان ئەفسووناوی یان شەعبەدەبازانی یان وڕێنانی دەبوو کەیفی خۆیەتی. جا ئەگەر یەك لە بەهانەگران بەرهەڵست بوو بە نامەی خەسارەتێکی لە سڕینەوەی نەزەرییان پەیدا دەبێ دەڵێم: لە تۆڵەی نەزەرییەکان ئەوەندەمان بەسە گەل و نیشتمان بەسەر خەریتەی جیهانەوە لە ئەماندا بن، فاتیحەش بۆ ڕوحی فەلسەفەی مردوو بەڕێ بکەین پتری

سێبووری تێدایە لەوەی بۆ ڕۆحی زیندووی مردوو بەڕێ بکرێ. هەروا بە دەم ڕچەی ئەو بابەتە قسانەوە دەڕۆین: ئەگەر بەدیلێك پێویست بێ ئەو بیردۆزانەی دنەی ملانێ دەدەن بە نامەی ئەوەی خەڵك لە بەتاڵانی فکریدا ناژیت بە تایبەتی ئەوانەی فرەچکیان بە هەڵسوکەوتی ئایدۆلۆژییەوە گرتووە، بەش بە حاڵی گەلی وەك ئێمەمانان پلەی خۆڕزگارکردن (لە داگیرکەر) لە خۆوە بەرباری بیردۆزییەك دەبێ لە هەموان بەهێزتر و ئاشکراتر و پاکتر ئەویش بیردۆزی ئازادبوون و باوەڕی ئازادبوونە. بۆ ئەوەی خەڵك لە دەسەڵاتی بێگانە ڕزگار بێ تاکە دینێك و تاکە فکرێك و تاکە بڕیارێکی بەسە ئەویش «ئیرادەی ڕزگاری»یە بێ پرینگاندنەوە و زرەنەخشاندن. ئیرادەی ڕزگاریش بێگومان «وەسیلەی ڕزگاری» دەخوازێت کە لە ڕووی زەرووڕەتەوە هەموو فرە سەرۆکایەتی و هەموو بەهانان بەلاوە دەنێ مادەم ڕێگە دەرناکات بۆ ئەو ئامانجەی ئیرادەی ژیان دەیسەپێنێت کە هەر خۆی دایکی ئیرادەی ڕزگارییە. هەرچی وەسیلەی ڕزگارییە، بەهێزترین و بڕەندەترین و مسۆگەرترین ڕێژەیەك بۆی «یەکیەتی بیروڕا»یە لە پلەی یەکەم و دووەم و دەیەمدا ئینجا دەوری موژدەدان بە قەڵەم و بە زمان و بە فیشەك دێت چونکە نە قەڵەم نە زمان نە فیشەك شەرەفی «پاراستنی ژیان» و «ئیرادەی ڕزگاری» وەرناگرێت ئەگەر لە دەرووی جوداوازیی بیروڕاوە دەرچێت. ئەوەی لێرەدا دەیڵێم چەند سادە و ئاشکرایە بۆ بەدیهەی مرۆ، ئەو فەلسەفە و فکرانەی لە قۆناغی ئازادکردندا خەڵك بڕبڕ و کەرت کەرت دەکەن چەپەڵییەکەی ئەوانیش هێندە سادە و ئاشکرا و بەدیهییە. دوای ئازادکردنیش هەر بە چەپەڵی دەمێنێتەوە ئەگەر لەسەر ڕێبازی توندوتیژی مایەوە بۆ چارەکردنی موشکیلە. بەڵگەیەکی ڕاستبوونی تەئسیری ئۆگرگرتن بە جێوانەوەی فکر و بیروڕا ئەوەیە کە بارەها ڕەخنەم لێ گرتووە لەوەدا کە زوو بە زوو جوداوازیی گۆشەی نیگا سەر بە کوشتن و بڕینەوە دەنێ چونکە هەر لایەنە نوختەی خیلاف دەجوێتەوە بەو جۆرەی حەق بە لای خۆیدا دەهێنێتەوە و لایەنی دیکەش تاوانبار دەکات. ئەم جیهانە دواکەوتووەی خۆمان حاڵەتی وەها سەیر و سەمەرەی هەیە کە لەوانەیە دوو گرووپی سیاسی لەسەر ناولێنان ڕێك نەکەوتوون، یەکیان «ئیشتیراکی دیموکرات» و ئەوی تریان «دیموکراتی ئیشتراکی» بێت، لە حاڵێکدا هەردوو گرووپ لەبەر یەك دوژمن هەڵدێن، ئینجا ئەگەر ڕێکەوت لە دەمی فیرارکردندا کۆی کردنەوە پیتۆڵیی سیاسی ڕووی سیلاحیان پێ دەگۆڕێت لە دوژمنەوە بەرەو یەکتر بۆ چارەکردنی خیلافە

بنەڕەتییەکەی ناولێنان چونکە شۆڕشگێڕ هەرگیز هەلی مێژوویی بۆ چارەکردنی تەناقوز لە دەست نادات. ڕەنگە کەسی وەها هەبێت بڵێت، چ سوود هەیە لە بوغزاندنی خیلاف و براکوژی و چ دادمان دەدا خەریکی پووچاندنەوەی ئەم بیردۆزییانە بین کە چارەی گیروگرفت لە «نقض النقض»دا دەبینێ لە حاڵێکدا جیهانی کۆن و نوێ پڕ بووە لە خیلاف و کێشە و ملانێ لەسەر بەرژەوەند بێ یان وەهم بێ و چۆن دەشێ چاوەڕوان بین لەوانەی خەریکی مەرگ و ژینن باوەڕ بە سوودی چارەکردنێك بێنن کە بریتی بێت لە پەندی ئامۆژگارییەکانی یەکێکی وەکو من کە پێیان دەڵێ: واز لە کوشتاری ناوخۆیی بهێنن هەمووتان هەڵەشەن، چ عاقڵێك چاوەڕوانە لەوانەی یەکتر دەبڕنەوە هەموو ئەو بەهانە و هۆیانە فەرامۆش بکەن کە گەیاندنیە گەورەترین تەهلوکە و گوێ بدەنە ڕێبوارێکی لە پەرستگەدا بە دەم وەنەوزی حەسانەوەوە نوشتووان دەنووسێ لە پەند و ڕێنموونیی پاك و پیرۆز کە لە سەرەتای تێك هەڵقژان و یەکتر بڕینەوە و لێکتر ترازانەوە ڕەفزیان کردبوو؟ جیهانی فەلسەفە و بەرژەوەندی تێك هەڵقژاو حۆجە نییە بە گوتەی شاعیرانەی ڕازایەوە بە نییەتی چاك و هەستی مەردانە کە پێشتر هەرچی دەماری باوکایەتی و دایکەتی و ڕۆڵەیەتی هەبوو تێیدا پووابووەوە و شیرازەی برایەتی و خزمایەتی و دۆستایەتیی پسابوو وێڕای ئیفلاسی شیرینایی کۆبوونەوە بە دەوری خوانی تەبایی پڕ لە خۆشترین خۆراك و نۆشەمەنی. ئەو جۆرە قسەیە لە خۆمی دەکەمەوە بەرهەڵست دیار دەدا کە من بێ ئاگا نیم لە ماجەرای دنیا و لە ئەستەمی داخوازیەکی بە دەم شریتەی وتوێژەوە دەری دەبرم، نەك ئەم و بەس، ئیمکان نییە بخزێمە قەلاتی زۆرانبازی و مەیدانی شەڕ و هەرا بە خۆم و بلوێری شوانەکەی کە جبران خلیل جبران لێیەوە ختووکەی دەهێنایە هەستە دەماری خەواڵووان بەسترانە خەون بینەکەی جیهانی خەیاڵکردی:

اعطنی النای و غن فالغنا سر الحیاة

بلوێرەکەم بدەرێ و بچڕە، ستران نهێنیی ژیانە

نە ستران نهێنی ژیانە و نە بلوێریش نەیژەن بە دەنکە توویەك دەگەیەنێ و نە کێچێکیش دەگێڕێتەوە لە پێستی بابایەکی لەسەر خاك نووستووە، ئا خو ئۆفی خۆیشی ناگەیەنێتە دەروازەی پاسەوانی قەلاتی تەناقوز و زۆرانێ... ڕاستییەکەیی من هەرچی دەنووسم بە ڕەخنە لە ئایدۆلۆژیی توندوتیژایەتی و بنەڕەتایەتی و فەلسەفەی ملانێی ڕیشەکێش لە هونەری بیتاقەی بانگهێشتنێکەوەیە ڕێم پێ دەدات بە خۆم و

بیروباوەڕمەوە بچمە سەر سفرەی ئەو ماسوولکە بادراوانەی پڕ چەك دەمارکێشت بە پەرگیری چونکە من بڕندەیی و توندی و ڕەحمپسێنی و ئاشتینەویستی دەنرخێنم بەو مەنتیقەی کە ئەو هەلاکەتانە لە سەری هەڵچەقیوون لە ڕێی دۆزینەوەی هەڵەشەیی و خەلەل و زەرەریانەوە، هەنگاویش بە قەڵەمم هەڵدێنم لەبەر ڕۆشنایی ئەو نەتیجانەی ڕوویان داوە و چی دەشێ ڕوو بدەن تا ئەوپەڕی مەوداکانی توندوتیژی بە تەنیشت ئەو نەتیجانەی لە جیهانی پێشکەوتووی ژین و ژیاردا ڕوویان داوە کە هیچ تیژڕۆییەکی تێدا نەبووە، تاکە سەلمێنەیەکیشی (٢٨) بەرز نەکردۆتەوە ڕێ دەرکات بۆ تاکە شەقامێکی چ لکی لێ نابێتەوە. من لە هەرچی نووسیوەتم هانام نەبردووەتە بەر بیردۆزەیەکی حازربەدەست بە خۆی و پێشەکییەکانی و بەڵگەکانیەوە ڕووبەڕوو ببێتەوە لەگەڵ چارەسەری بنەڕەتی و بۆچوونەکانی مادی و خۆبەستنەوەی بە تەناقوزەوە چونکە ئەمەم کردبایە لەوەم تێپەڕ نەدەکرد کە عەقیدەیەك بکوتمەوە پێشتر مەدرەسەی مادی ڕەتی کردووەتەوە هەر وەك نامادی ڕەفزی مادیی کردووە، مەعلوومیشە من لە جێوانەوەی بیروڕای غەیر ناگەمە خاوەنەکەی لە داڕشتن و قەشەنگیی تەعبیر و پەی پێ بردنەوە. مەدرەسەی مادیش لە قسەمدا ناوی دێت چونکە بنەما و بەڵگە و شێوازەکانی لە دنیای کوڵان و هەڵچوون و چارەی بنەڕەتی و ڕیشەکێشکردندا برەویان ستاندووە منیش ڕێم بە خۆم دا تەعبیری «مادیە» لە نووسینمدا ڕووپێوێکی لە خۆی بەرینتر بگرێتەوە لە جیهانی شەڕە دندوکێ و خەباتدا. ڕاستییەکەی من لە گۆشەی قەلەندەرانەی بێ توانای تەئسیر و تەغیرمەوە هەموو جۆرە توندی و پەرگیری و گردەبرایەتی و هەڵوەشاندنەوە و پووانەنەوە و چی کەمیش بێ لە پەکخستنی خەڵك دژی قەناعەتیانەوە تێکڕایان تاوانبار دەکەم. ئینجا چ هەوڵێکی بۆ پەرە پێستاندنی مەزهەبێك لە سنووری، کوردی گوتەنی، حوسنوڕەزای خەڵك تێپەڕی کرد لە هەموو ڕوویەکەوە مەرفووزە من پەرگیرم و بنەڕەتیم و نەسەلمێنی چاوپێدا گێڕانەوەم لە مەسەلەی «دڵخواز–اختیار» چونکە چەندێکی لە تۆبزکاری بسەلمێندرێت دەکێشێتەوە بۆ زۆری، دەرگەی بەرەو تەئویلیش بۆ دنیادۆست دەکاتەوە چونکە لەبەر کەمتەرخەمیی خەڵك لە ئاست مافەکانیان درەندەترین کەرستەی چپاندن، بێ تەئویل، بەکار دەهێنن چ جایی ئەوەی بەهانەیەکیان دەست بکەوێ. بو یاسایانەی زۆرینەی خەڵك پەسەندی دەکات بەسە بۆ جوداکردنەوەی ڕەوا و ناڕەوا. لە ڕووی پاکیشیانەوە بەسە کە بلوێ لە لایەن زۆرینەی ئازادانەوە بگۆڕدرێن، بۆ ئێمەش بەڵگە لەسەر

دروستیی ئەو حاڵە بەسە کە دەبینین جیهان ئارامە و داد لە برەودایە و پێشکەوتن بەردەوامە لە هەر وڵاتێکی پێڕەوی لە ئازادیی بیروباوەڕ و لەعنەت لە زۆرکاری دەکات.

بە هەمەحاڵ وەڵامی من بۆ کەسێکی لە پایەی ئەو قسانەم دادەلەنگێنێ کە لە قەڵەمی مرۆیەك دەچۆڕێتەوە قەڵەمی هەڵاوردە بەسەر تیغ و پەتدا، ئەوەیە کە دەڵێم: ئەوا چاوم پۆشی لە هەرچی شیاوی و نرخ و گرینگی هەبێت لەو بەڵگانەی گوتم و دەیڵێم بە پاڵپشت لە گۆشە نیگام، وا خۆم و پەرۆشم و خەریکبوونم خستە بەختی ئەو هێندە ئینسافەی وەك خڵتە لە قووڵاییی ویژدانانداا مابێت لەوەدا کە من نەموێراوە ئازادیی تەعبیر بەکاربهێنم بایی هەزار یەکی ئەوە بکات کە ئاپۆڕەکوژی بێ گوناحان و تێکدەری شار و دێ و کێڵگان بە مجێزەوە و ڕێگری ماڵ و گیان و نامووس بە فەخرەوە دەیکەن لە ژێر دروشمی ئەوتۆ بە شکۆوە دەدرەوشێتەوە و بە نامەی پاکی و پیرۆزییەوە هەڕەشە لە هەموو مرۆیەك دەکات کە لێو بە ڕەخنە ببزێوێ. قسەی خۆمان بێ: لە کۆنەوە وەها عادەت بووە، هەژارێك تەبیاتی دەسەڵاتدارێکی لێڵ کردبێت پاداشەکەی لە خەڵکەوە بەدەمدا هاتنەوە و تێڕاخوڕین و بە هەڵە دەرچواندن بووە چونکە خەڵکەکە وا ڕاهاتووی ناز ڕاگرتنی مرۆی دەسەڵاتداری ستەمکار بوون کە ئاکامی یەکەمی ئەم عادەتە گاڵتەکردن بوو بە گەدایەکی پێ لە بەرەی خۆی پتر ڕاکێشێت، تا ئەو گاڵتە و تیز پێکردنە ڕوویەکی مەیلەو شرایەوەی پڕ لە مەرایی و هەڵپەرستی پێوە بووە و هەیە بەوەدا تیزکردووەکان خۆیان دەپەرێننەوە لە خامۆشبوونیان بەرانبەر زوڵمەکە، لەگەڵ ئەو پاکانەیش هەستێکی نێرەمووکانەی لە خۆڕازیبوون دڵیان دەداتەوە: وا لێرەدا سێ کەتنی[٢٩] زل لە ناوتوێژی هەڵوەستێکی مەینەتاوی سەر بە جەرگەی کۆمەڵایەتیمان پەیدایە: کەتنی یەکەم تاوانبارکردنی مەردایەتییەکی بەخشندە. کەتنی دووەم: پیرۆزبایی لە باغڵبوونی زاڵم ڕووبەڕووی کۆمەڵەی ورەبەردراوان. کەتنی سێیەم: پاکانەیەکی ساختەکارانەی گەل بە بەهانەیەك کە پیرۆزباییی زاڵم تێکەڵ بە شکاندنەوەی مەردێکی ستەم نەسەلمێن دەکات. من نەدەهاتم ئەو جۆرە سەرشکێنییە بەکاربهێنم ئەگەر بمدیتبایە گەدایەك بایی دەیەکی سەلماندنی زوڵمی زاڵم چاوپۆشیی کردبایە لە گەدایەکی دیکەیان هەر نەبایە گەدای سەرشکێن نەکردایە لە بەدەمداچوونەوەی ئاست زۆردار خۆ ئەمەش پێی دەڵێن «اضعف من اضعف الایمان– ئیمانی زەعیفتر لە زرەئیمان». من دیتوومە گەدا

بینە قاقەی گەدای گرتووە تا سنووری هەلاکەت، چ بە کوژەری و چ بە کوژراوی بێت، دیتووشمە تا ڕادەی زیللەت دەستە و نەزەری زاڵم ڕاوەستاوە، خۆ ئەگەر نەختێکی دڕایەتیی گل دابایەوە لە ئاست گەدا و هەندێکیشی سەرشۆڕی کەم کردبایەوە لە ئاست زۆردار لەنگەری تەرازووی گوزەرانی دانەدەلەنگا. بەڵام ئۆگر گرتنە بە عادەت کە بەرەو هەڵوەستی بێ لزوومیەوە دەبات. قورئان، بێ قسوور، گلەیی لە پێغەمبەر کرد کە ڕووگرژ بوو لە کوێرێکی وەڕسی کرد بە پرسیاران لە حاڵێکدا پێغەمبەر خەریکی شتی گرینگتر بوو ئیتر ئایەت ڕیزیان بەست لە «عبس وتولی ان جاءە الاعمی» تا گەیشتە ئەوپەڕی گلەیی لە «اما من استغنی فانت لە تصدی» ئیتر بۆ دەبێ حاڵ بەرەواژ بێتەوە دوای سێزدە سەدە لە بەرەوپێشچوونی زانستی بەوەدا هەژار گلەیی لێ بکرێت هەر چونکە یەك لە نیوە خوایەکانی نەختێك سەغڵەت کردبێت؟ من ئەگەر پەرۆشێکی نەزۆك دەخۆم لەو گلەیییەی خەڵك لە هەژاری دەکات، خۆ ئەو گلەییکەرانە یەك بە یەك پەشیمان دەبنەوە لەو خۆگنخاندنەی ئاست تاوانبارکردنی ستەمکار و تەمبەڵیکردن لە یاریدەی کەسێکی لێی ڕاسا بێت هیچیان ڕزگار نابن «لە ڕۆژێکی ستەمکاری باغڵ دەرگەی لێ دەدات و ددانی لێ چیڕ دەکاتەوە و لە هەق و حسێبی دەپێچێتەوە بە پێی یاسایەکی دارستاننشینان، ئەوساش پەشیمانی و بابەڕۆ داد نادات»(٣٠). لێرەدا قسەم بەسەر هەموو لایەکدا ڕاکشا کە بە ئەسڵ ڕووی لە کوماندەی پێشەنگان و تێکڕای خەباتگێڕان بوو کە خۆیان هەڵگری مەشغەڵی شۆڕش و چەکوچی شۆڕشی عەکسین و نامزەدی یەکەمن بۆ هاڕین و کوتان لە ئاشی تەفسیری بەرژەوەندی مادی تەناقوزی چونکە ڕکەباریی ناوخۆیی ڕێکخراوی خەباتکەران، بە پانایی جیهان، بە حوکمی فەلسەفەیەکی دەیبزوێوێت و دواکەوتنێکی لەو وڵاتانەدا هەیە، چالاکییەکی بە برەو و بەردەوامە تا ئەگەر لێکخشان و پێککەوتنەوەی خەڵکی لە یەکتر دوور مومکین نەبێ خۆ لە نێوان خزمان ناچارییە: سەیر و سەمەرەش لە تەجرەبەی کەسانێکی نۆرەی لەناوبردنیان دەگاتێ، لەو تێکۆشەرانەی جیهانی سێیەم، حەفتەم، دەیەممان ئەوەیە کە هەرگیز بە بیریاندا نەهاتووە پەتێکی بە دەستیانەوەیە لە ملی خۆیان بئاڵێت، تا ئەگەر «بلغت التراقی»(٣١) هەرچی فەلسەفە و ئایدۆلۆژیا هەیە بە خۆیان و چارەی بنەڕەتییانەوە دەپوێنەوە و دەبنە پنۆکێکی ڕەش کە خەست بووەتەوە لە تاریکاییی خۆ فریواندن بە نیعمەت و خۆشیی خۆیان و هەڕەشەکردن لە غەیر. کەسێکی بە درێژاییی عومر لە ڕێی شانازیکردن بە عیلمانیەت و چارەنووسایەتی خۆی فش هەڵێناوە بەسەر

خەڵکدا کاتێ دەگاتە رۆخی مەرگ دەبێتە قەپووچکەیەك بە نوکی دەرزی دەفشێتەوە. لەو دەمە تەنگەتاوە خەفەکەرەدا یارمەتیدەرێکی بۆ خۆگیری نییە مەگەر بە گەڕانەوەی بۆ لای بەزەیی و میهرەبانی کە بەدرێژاییی رۆژگار رەفزی کردووە. ئایا یەك دوو دەقیقەی بەر لە مەرگی بەشی ئەوە دەکات کە عومرێکی بەسەری برد لە ئیمان هێنان بە سووتاندن و خنکاندن و هاڕین بپێچێتەوە و لەجێی ئەودا ترنجۆکێکی موژدەی سەلام و گەشایی ڕابیەخێت هەتا گیانی یان هێزی ژیانی گاگۆڵەی بەسەردا بکات بەرەو گەشتی بەسەرچوون و بڕانەوەوە؟ وا مەزانن ئەم گوتەیەم نەخشێکە بە پەراوێزی گەشتنامەی ژیانەوە و ناچێتە نێرتکی ئەو هەرایانەی لە مێژوودا گەمەیان پێ دێت، خۆ ئەو خەباتگێڕانەی نەعرەتەی پاڵەوانی و داستانی شالاوبردنیش لێ دەدەن لە کەرتوپەرتکردن بەولاوە هەر وشەیان پێشکەش کردووین، هیچ کامێکیان یەك خشتی لەسەر قوڕی دیواری وێرانترین زنج دانەناوە، هەرچی فەرموویانە لەسەر سەکۆی دەسەڵاتەوە بە ئەمر و نەهی خەڵکیان ناچار کردووە بە کردن و نەکردن، من و یەکێکی دیکەش بارتەقای ئەوانین کە کووتاڵی وشە پێشکەش بە ئاپۆڕەی خەڵك دەکەین فەرقێکیش هەبێ لە نێوان هەردوو کوتاڵدا وەك فەرقی نێوان شیرینیی مۆسیقا و گرمەی تۆپە. ئەگەر مۆسیقای ئێمەمانان بۆی نەلوابێ موژدەکانی خۆی بچرێت تا بزاندرێ چ خەرمانێکی لێ دەکەوێتەوە خۆ چەندین وڵات لە پلەی سەرەوژوورچووندا گەیشتنە کەمانژەنی لە بری تۆپ تەقاندن بۆ جوداکردنەوەی ڕەو لە ناڕەوا، لەو وڵاتانەدا مەودای نێوان سێتار و شەستیر ڕوون بووەتەوە لە لایەن گەشاندنەوە و وتوونا کردنەوە.

قسەی من و غەیری من زیان بە کەس ناگەیەنێت، خۆ ئەو تەقەمەنییە نییە خەباتگێڕان مەرحەبای بنەڕەتی پێ لە یەکتر دەکەن، ئەوپەڕی زەرەرێکی تێشیدا بێت بەفیڕۆچوونی ئەرکی فکر و نووسینیەتی، تۆبزیش لە کەس ناکات، ئەگەر بەدترین ئاکامیشی لێ کەوتەوە بەوەدا خەڵك دوای کەوتن و سوودیان لێ نەدیت خۆ هەر نەبێ شەڕیان پێوە نەدیتووە: وامان دانا ئەو ئەرك و کاتەی خوێنەر لە خوێندنەوەیەدا خەرجی کرد، لە حەللی وشەی تێ هەڵکێش یان ڕیوایەتێکی ئەرسین لوبینی بەفیڕۆدا. گرینگیی فکر لەوەدایە ببێتە بەرنامەی چالاکی، بە خۆی و ئەرك و ئاکامەکانی کە وەك ئاڵقەی زنجیر بەدوا یەکدیدا دێن، هەرچی ڕەخنەی پاکە کە لە تاوانبارکردنی توندی و گردەبڕیەتی (حدیة) بەکاردێت ئەوەندەی بەبەرەوە هەیە، هەر نەبێ، وەك زەیت

ئاسنی ژەنگاویی پێ چەور بکرێت تا ڕەونەق بداتەوە و لە ڕزین بپارێزرێت، داماننا زەیت نەبوو، یان ڕژایە سەر لمی داخ، خۆ زەرەری کەسی تێدا نییە هەرچەند بە خەسارچوونیشی دڵی کەس خۆش ناکات چونکە بەفیڕۆچوونی ئەرکێکی چاکەی خەڵکی تێدا مەبەست بووبێ کەلێنی پڕ نابێتەوە. دەزانم قسەیەکی سەبرۆکەی وەك ئەوەی من سکاڵای پێ دەکەم لەگەڵ خولیای کەسانێکی دەیانەوێ ڕزگار بن لە دەست توندوتیژییەکی بە ئاگریەوە سووتاون و یان گوێی تیژڕۆییی سەر ڕچەی گردەبڕی و ڕیشەکێشی پێ دەزرینگێنمەوە، تا ئەو قسەیەم هێند کورت دەهێنێ لە هەوڵی ڕاستکردنەوەی چەوتی و چوێڕی و هەڵستاندنەوەی حەق، وەك ئەو کزە شەماڵەش نابێ کە لە فرتەنەدا بیەوێ کەشتی بگەیەنێتە کناری سەلامەتی، بەڵام لەگەڵ ئەمەشدا و لە ڕقی ئەوەشدا و بەهۆی ئەمیشەوە کارەکە دەچێتە پایەی «مقدس»ێك کە لێهەڵاتنی دەبێتە گوناحێکی گەورە تا ئەگەر هەموو خاوەن قسەی نەسیمی خامۆشبوون گوناحەکە وەك «فرض الكفاية»(٣٢) هەمووان دەگرێتەوە چونکە خامۆشیی سەرلەبەر لە ئاست «باطل»ی بێ سنور هەموو خامۆشەکان تاوانبار دەکات. تۆ بێنە بە خەیاڵ مێژووی خەباتی چاکە دژی خراپە خاڵی بکە لە نەعرەتەی (ابو ذر) و نرکەی (احمد بن حنبل) و خاوەن ویژدانە زیندووەکان بە درێژاییی تێخزانی زەمان لە مەکان «ذلك ان خلو التاريخ من قولة (لا) تلقاء الباطل المستفحل هو تعطيل لنصف قوة الحق فى طلب الكمال لان دحض الباطل نصف المسافة الى تمام البرهان»(٣٣).

خەفەتێکی زلی ئەم بوارە گوتەیەکە پەککەوتەکان دەیڵێنەوە لێیان دەبێتە نیشانەیەکی زەق بەسەر فرکەی مسکێنی لە دەمارياندا کە دێن بە دەمی بەشی شێوە باوەشکەوە دەڵێن: ڕۆژەکی دێت ماڵی زاڵم کاول بێت، بەمەشدا سێ بەرگی ئەستووری «باطل» لەبەر «حەق» دەکەن: یەکەمیان ئەوەیە باسی ماڵکاولیی مەزڵووم ناکەن کە لەم ڕۆژەدا بەرچاوە نەك هی دواڕۆژ، چما ماڵی دادپەروەر لە کاولی ڕزگار بووە؟ دووەمیان ئەوەیە مەسەلەکە دەداتەوە بە ڕۆژگار کەوا بێ خەمخۆریی خراپەنەویستی و چاکەخوازی کۆتایی بە هەموو شتێك دەهێنێت. سێیەمیان ئەوەیە، ڕمانی ماڵی زاڵمێکی وا بە پێوە سەرەتای زاڵمێکە هەر بزانە بە پێوە بوو، نەك کلیلی دەرگەی بەهەشتە. وەی کە ئەو خەڵکە چەند چەوت بیردەکەنەوە. ئەوپەڕی سێبوری لەو گوتەوە بنیشێتە دڵی بیسەرەوە هەر ئەوەیە، زاڵمێکی دەست نیشانکراو هەتا هەتایێ بەردەوام نابێ، ئەو سێبورییەش وەك ئۆقرەی بەرخێکە ڕۆژێکی بێ سەربڕینی تێپەڕاندبێت.

دەشبێ بزانین لەوانەیە ماڵی زاڵم ئاوەدان بێ و پشتاوپشت بۆ زاڵمان بە میرات بڕوات و مەزلوومیش ملی بۆ کەچ بکات. ئیتر چ هەستی درۆزنی ئەمینبوون لەو قسەیەدا هەبێت بریتییە لە کەمێك بەنگکێشی کە بەدیار گوشادییەکی نادیاری بەرتەماوە خەڵك بهاوێتە سەرباری کەمتەرخەمییەوە ئەوپەڕی شانازییەکی تێشیدا بێت تاوانبارکردنی زوڵمە بە دەم ڕۆژگارەوە، شانازییەکەش بەڵگەی پووچەڵیی خۆی لەگەڵ خۆیدایە بەوەدا کە ئەو پەندە لە هەزار ساڵەوە دەگوترێتەوە بێ ئەوەی دەستە تەرازووی داد قورستر بکات وەیا بایی دەنکە خەردەلێك تەرازووی ستەم سووك بکات، گومانیشم نییە زاڵم هەبێ پێی وەتەنگ هاتبێت یان خۆی دزیبێتەوە لە گوتنەوەی وەك کەسێکی تۆز لە شاقەڵی کەوای بتەکێنێت. چی فەلسەفەی عارد و فەلسەفەی ئاسمانیش هەیە پەککەوتە دەبێت ئەگەر خەڵکێکی بەدواوە نەبێ بە نیازی لەکارهێنانی ئیمانی پێ هێنابێ، چاکەش بابەتێکی ناسکە و زوو دەبەتلێ و بارمتەی بەهێزی گەرەکە لە ئاکاری کۆمەڵایەتیی خەستوخۆڵ و کرداری تاکەکانی هەتا سازشی بەردەوام بێ، چ بەهانەگری و زرە تەئویلانیش بە خۆوە ناگرێت لە چەندوچۆنی واتاکەی و لەوەی دەیپارێزێت. هەر جۆرە لەنگەربەزینێك پەیدا بێ لەو جۆرە دەستە تەرازووی لەنگەری ژیاریی وڵاتە پێشکەوتووە ناسراوەکانی بەسەرەوە وەستاوە لە ئاکامدا دەکێشێتەوە بۆ داوەستانی واقیعی کۆمەڵایەتی بەو جۆرەی زاڵم کەیفی پێ دێت. هەرگیز جیهان لە خۆوە بە خولگەی چاکە و پیرۆزی و حۆرییەکانی بەهەشتدا نەسووڕاوەتەوە. لەوانەیە بابایەکی جیرە تەبیات تێ بنووسێ لە ڕاکێشانی کەوانی[٣٤] جەدەل و بڵێ: بە هەر حاڵێك بێت، تێژەنین لە زوڵم چاکترە لە خامۆشبوون و پتر دەوامەی فرکەی هەستکردن بە چاکە و خراپە لە دەمارانداا ڕادەگەیەنێ، منیش بە ویژدانێکی ئارامەوە دەڵێم، ستەمکار لە خۆی بایی دەبێ کە لە حزووری خۆیدا زوڵم ئابڕۆی بزربێت چونکە لێی سوورە خووگرتنی دەروونان بە مەرایی و دووڕوویی ناهێڵێ مەبەستیان ئەو بێت لە زراندنی ناوی زوڵم. فەرموو چاو بە مێژووی دووڕوویی شاعیراندا بگرە لە تەرخانکردنی مەدحەکانیان بۆ ستەمکار سەیرت دێتەوە لەو هەموو جورئەتەی شاعیران کە دێن بە «پاکی»دا هەڵدەڵێن ڕووبەڕووی کەسانێك پیسترین وێنەی فاسقی تێیاندا مەییوەتەوە و مەدحی بەزەیی جەللادی زەمانی خۆی و هەموو زەمانێك دەکەن ئیتر بڕۆ بەرەو پێرستی ڕیاکاری لە بەرەواژکردنی مەعنایان تا دەگەنە بڕشتی کام جلکی ناسکترە و ڕونترە و شەفافترە و شەرەفدارترە بۆ باڵای کام زۆرداری

بەدتەبیاتتر و دڕخووتر و کوێر ویژدانتر، ڕەنگە لێرەشدا «متنبی» کە لەقەبی «ابو المسك»ی بە کافووری قولەڕەش بەخشی دەرگەیەکی ژیرانەی دۆزیبێتەوە بۆ ڕزگاربوون لە تەنگانە بەوەدا کە خۆی لاڕێ کرد لە مەرایی دزێوکردنی سپایی بۆ خاتری سیایی ئیتر شیرنکردنی ڕەشایی میسك بوو بە ئابڕوو پارێز و گلەیی ڕەوێنەوە. شتێکی لەم بابەتانە کە هەستە دەماری مرۆی هەستیار دەگوشێ ئەوەیە، بێژەیێکی ڕیاکارانەی بۆ خاوەن دەسەلات بە دیاری دەچێت هەرگیز نەخراوەتە ناو بۆتەی تاقیکردنەوەی ڕاستی و درۆیی، هەر ئەوەندەی لەگەڵدا کراوە کە بە تەرازووی ڕەوانبێژی هەڵکێشراوە تا ئەگەر داڕشتنەکەی بێ عەیب بوو نەختێکیش ئارایشتی لەگەڵدا بوو دەچێتە پایەی لایق بە پەخشانی نازدار و هەڵبەستی تۆقەلان ئیتر پشتاوپشت بەڕێزەوە و حەپەسانەوە دەخوێندرێتەوە:

ارهبت اهــل الکفر حتی انــه

لتخافك النطف التی لم تخلق

«وەهات کافر تۆقاندووە نوتفەی نەخوڵقاویش لێت دەترسێن»

وەهاش دەبێ پاش ئەوەی ئێسك و پرووسك دەبن بە خاك، چ هی مەدحکەر و چ هی مەدحکراو، ترسی ئاکامی ڕاستگۆیی لە نرخاندنی شوێنەوار و خەبەران لە دلاندا نامێنێت، لێرە و لەوێ ڕەخنەیەك و توانجێك سەر هەڵدەدات، بەلام سەرشکێنکردنی بێ دەسەلات کە قەباحەتی زلە پیاوان بە قەباحەت ناو دەبات بێ وەخران و بێ بەزەیی و بێ شەرەفانە ئەنجام دەدرێت چونکە چپاندنی بێ دەسەلاتان هەلی خۆهەڵدانەوە بە مسکێن تەبیاتەکان دەدات کە چێڵسی ئەوەن هەڵوەستێك ڕاوەستن لە ڕواڵەتدا هێزێکی مەوهوومی تێدابێت، لایەنگیریکردنیشیان لە دەسەلاتدار بە توێکڵێکی ڕووکەشەی ئامۆژگاری پیتۆڵ و پەندی ژیرانە (ڕووبەڕووی بێ دەسەلات) تەمایەکی ڕەزامەندی دەسەلاتداری پێوەیە کە هەرنەبێ لە گەزەندەی ڕزگار دەبێ. لە تێکڕای مەسەلەشدا ڕێ خۆش کردنێکیش هەیە بۆ خۆ بەسەهووبردن لە پەسەندایەتیی سەردانەواندن بۆ هێزی ستەمکاران، هێشتان بۆ دووڕوو بە شەرەفترە کە بێ پێچ و پەنا مەرایی بکات و بۆ لووتبەرزیش شەرافەتمەندترە خوێڕیەتیی خۆی بەسەر لاتەوە بێ دەنگانە لە کار بهێنێ. بەلام دەڵێی چی! مەیلی دڵان وەلای ساختەچییەتیی مەزەدار مەیلی وەلای حەقیقەتی سادەوە دەکوژێت.

یەکێك لەو خەفەتە بێ ڕەزایانەی بە ڕواڵەت جێی سەیر پێهاتنە ئەوەیە، دڕی و شڕیی خەباتگێڕان لە شەڕی ناوخۆیی، لە هەڵمەت یا لە پاشەکشەدا، نێزیکترە لە جانفیدایی و قارەمانەتی و عەزمی پتەو تا ئەوەی لە تێك هەڵقژانیان لەگەڵ دوژمندا پێیانەوە دیاربێ. لەوانەیە خەباتگێڕێکی ڕووبەڕووی یەکێکی وەکو خۆی لە سەنگەردا پێگیربێ وەك تاوێرێکی دوو بەشی لە خاك ڕۆچوو بێت، یا مەرگ یا سەرکەوتن نەبێ هەڵناقەنێ. ئازایەتییەکە لە شەڕی دۆستی دوێنێی لە دەماری دەکوڵێت تا کۆتاییی هەنگامە، کاتێك ڕووبەڕووی دوژمن بوو، فاکتەرەکانی گیانپارێزی و خەفتیانی سەلامەتی و خۆدانان بە یەدەگی خەباتی دواڕۆژ و چەندین تەبریری ئەوتۆ لە پێویستبوونی پارێز و خۆنەدانە هەلاکەت کە بە شریتە دەلیلی ڕاستبوونیان لە مێژووەوە هاتووە تێیدا بە خەبەر دێن، ڕەنگە هەمووشیان دروست بن بەڵام حیسابی بۆ هیچیان نەکردووە لە شەڕی خەباتگێڕێکی بەرەی خۆیدا. هۆی ئەم دیمەنە بەرەواژە شتێکی دەروونی و ئیعتیبارییە هیچ پێوەندیی، نەڕاست نە درۆی نییە بەو بەرژەوەندەی لە فەلسەفەی خەباتدا ڕەچاو دەکرێت و ئەو هەڵوەستە هەمەجۆرانەی بەرژەوەند کە داوایان دەکات چونکە نە بەرژەوەندیی ڕاستینە نەهی وڕێنەکرد پەیدا نییە لە نەرمبوون لەگەڵ دوژمن و دڕبوون لەگەڵ خێزانی ماڵەوە، سەبەب لەوەدایە کە دۆستی دوێنێ مرۆیەکی ئاسایییە بە خۆی و عەیب و نوقسانی و بێ هێزییەوەی تا ئەوەی ئاهەنگی پرخەی خەوی و تەقەی قرێنەی جودای دەکاتەوە لە هی دیکە، لەوانەیشە ئینتەلای پاش جەمی چەوری بەس بێ بە لای برادەریەوە کە پلەی بەرزی پێ ڕەوا نەدیترێ کاتێك خێر و خۆشی بەسەر تێکۆشەراندا دارەبەش دەکرێت. دەشبێتە عەیبێکی زل و بێ سەبەب ئەگەر تێکۆشەر لە ئاست یەکێکی وەکو خۆیدا خاو ببێتەوە کە لە خۆی پتر قارەمانیەتی نەنواندبێت، گۆیا چ مەنتقێك هەیە لەسەر کیسەی ئەو شەرەفی سەرفرازی وەرگرێت و نوشستیش بۆ خۆی بێت. تێکۆشەر لە حیسابی سوود و زیاندا ئەم لێکدانەوەیە دەکات تا ئەوەی لە حەفتاکاندا دیتمان سەدان لە جانفیدایانی کێشەیەکی بەناوبانگ خۆیانیان دایە دەست دوژمنە مێژوویییەکان کە تەفروتوونکردنی (ئەو دوژمنە) تاکە ئامانجێك بوو بۆی دەکۆشان و بە قوربانی دەبوون کەچی نەیانسەلماند چەك فڕێ بدەن بۆ ئەو هاوڕەگەزانەی چەند ساڵ بوو لێیان مێوان بوون(٣٥). تێکۆشەرانی بەرەی فەلسەفەی گردەبڕی و ڕیشەیی لەوانەن پێکەوە هەڵکردنی هێمنانەیان لەگەڵ دوژمندا بە بەرێکی پەسەند لە بەرەکەتی

مێشکرووونی حیساب بکەن کە تیشکی داوەتەوە لە نەزەرییەیانەوە بۆ سەر واقیعی خەبات بەڵام مومکین نییە لەگەڵ ئەو هاونیشتمانیانەدا هەڵ بکەن کە ویژدانیان بۆ بیرورایەکی بردوون نەختێك لە زەمینەی ئابووری وەیا رۆشنبیری، جودا بێ لە عەقیدەی رەسمیی زۆرینە، لەوانەیشە رۆژگار راستی و دروستیی عەقیدەی کەمینە بە ئیسپات بگەیەنێ پاش تەفروتوون کردنیان... ئەمما وەستاندنی شەڕ لەگەڵ دوژمنی هەرە سەر رەق، ئەمیان تەعلیلێکی دەردێتێ کە لە مجێزی نەوس نەك بڕیاری بەرژەوەندەوەیە، ڕێکیش دێت لەگەڵ خۆشجڵەویی تێکۆشەر بۆ رازیبوون بە سەرکەوتنی دوژمن لە چاو سەلماندنی سەرکەوتنی دۆستی دوێنێ و پێرێ. هەرچی دوژمنە خەڵقەندەیەکە چەندوچۆنی و کاروبار تەبیات و ئاکاری نەزاندراوە و نوقسانییەکی هەیبێ وەك هی دۆستی دوێنێی دەرناکەوێت، بۆ لایەنی ئازایەتیش ئەو بەڵگەیەی بەسە کە مل دەنێتە شەڕێکی مردن و ژینەوە، ئیتر هەرچی لێی بەدەر دەدات دەچێتە حیسابی ئیجابییەوەی، کە قیاس بکرێ لەگەڵ دۆستی دوێنێ پشکی لایەنی سەرکەوتنی پۆزتر دەبێ، هی لایەنی تێکشکانیشی بە تاڵتر دەبێ و هەرگیز وەکو مرۆیەکی ئاشنای عادەتی لەبەر چاوان تەخت و تەنك نابێتەوە. لەمەش بترازێین، شکانی تێکۆشەر بەرانبەر دوژمن ئیحتیمالێکی حیسابیە بە نیسبەتی لە سەدا پەنجا، ئەمما شکان لە شەڕی ناوخۆیی بەرانبەر دۆستی دوێنێ شوورەیییەکی ڕووت و هەڵاتنەکی نەکردەنییە و باوەڕ دۆڕاندنێکە لە پلەی خیانەت... تێکۆشەری گردەبڕی و ڕیشەکێشی ئەم شێوەیە فکر دەکاتەوە، لە پەناوپەسێوی هۆشی ونیشی، بگرە هۆشی ئاگاداری، خەیاڵێکی خۆشکەڵەی خۆ نازۆکردن بە ماڵ و دەسەڵاتی حەڵاڵ و زەڵاڵی بەر تیشکی عەقیدەکرد هەیە وازی لێ ناهێنێ بۆ برادەری دوێنێ نە لەبەر خاتری مەنتیقی پاڵاوتەی حەق و نە بە چاوەدێریی نان و نمەکێکی لە نێواندا بووە، هەر ئەو نان و نمەکەش بوو برادەری دوێنێی پێ تەنك بووبووەوە بە جۆرێك چ ناوەرۆکێکی حەزۆ و دزۆ بە خۆیەوە نەگرێت. چاوێك بە مێژوودا بگێرە و لیستەیەك بگرەوە بۆ ئەو گەردەنە بێ تاوانانەی تیغێك بڕینی داوای حەقپەرستیی دەکرد... بۆ ئەو ئاواییانەی بەسەر وەرزێرەکانیاندا، بە ناوی خزمەتی وەرزێر و یارمەتیی بەرهەم کاولکران و بۆ ئەم (کارە) گیانکوژ و ماڵبەرانەی کە بە لێزمەی بەڵای ناگەهان دادەبارینە سەر بێ تاوانان لە بن خێوەتێك کە بۆ پاراستنی داد هەڵدرابوو، بژمێرە، کە ناژمێردرێ، بەرهەمی هۆشی جوانکار کە بەدەستی نەزانی و چەپەڵی سووتێندران، ئینجا لیستەکە بئاخنە بە جۆرەها

دامەنپیسی و لە ڕیز دەرچوون بە باتڵی حەقپۆشکراو و دزێو بە جوان نیشاندراو و بە وەرگێڕانی ناوی شتان، دەبینی لیستە بە درێژاییی مێژوو درێژ و بە پانایی مێژوو پان هەر لەو ڕۆژەڕا حەق لە ناحەق جودا کراوە و چاکە لە خراپە ترازا تا ئەم ڕۆژگارەی کەوڵی «لە گەردەن دان» لە زۆربەی وڵاتانی خوا ڕاخستراوە و یاسای شکەفت و دارستانی بە سەرەوە دەگەڕێ دەشزانین ئەو تەرازوانەی دەستەی حەقیان سووکە و هی ناحەقیان گرانە کێشانەی حەق و ناحەق لە یەك وڵاتدا دەکەن و دەستیان ناگاتە دوورە وڵات تا کێشانەوەیان بۆ بکەن لەو زەهر و زەقوومەی دەرخواردی خزم و برادەرانی دەدەن، ئەو دەستەی تەرازووەکەشی هەڵبڕیوە، بە زاهیر، دەستی پارێزگاریەتی نەك دزەکەی(٣٦). ئینجا فەرمووی خەفەتێك لەو خەتانە هەڵبژێرە و مەینەتیی تێ بڕژێنە.

پەرۆشێك لەو پەرۆشانەی هیچ فەرهەنگی پزیشکی نایگرێتەوە لەو فەرمانگانەی هەموو دەردە کۆمەڵایەتییەکانی گرتبێتەوە، بەڵایەکە لە مێژووی جیهانی سێیەمدا وەك هەوری ئیقلیمگیر پنۆکێك خۆڵ و تاکێك لە خەڵك نابوێرێت، زلییەکەشی لەوانە نییە ڕستە و دوو ڕستە وەسفی بکات، بەڵکو نزیکخستنەوەی بۆ بەر زەین نموونەیەکی گەشی گەرەکە تا بنیشێتە قەناعەتی خوێنەرەوە دەنا باسکردنی بێ سوودە و پێ داگرتن لەسەری وەك چەنگ گرتن لە هەوایە و خەریکبوون بە مەزموونیەوە خەیاڵ و وڕێنەیە. نموونەکە لەسەرگوزەشتی پێغەمبەر مووسا (لە قورئاندا) هاتووە کە گوتی «لاابرح حتی ابلغ مجمع البحرین او امضی حقبا» تا گەیشتە «عبدا من عبادنا صالحا» بوو بە هاوڕێی بە مەرجێك نافەرمانیی لەگەڵدا نەکات. «حتی اذا لقیا غلاما فقتله»(٣٧) ئێمەش لەگەڵیدا دەگەینە ئەو شوێنی مەبەستمان بوو بۆ ڕوونکردنەوە: عەبدە ساڵحەکە لە تەبریری کوشتنی ئەو منداڵە گوتی: «واما الغلام فکان ابواه مؤمنین فخشیت ان یرهقهما طغیانا وکفرا» واتە: ئەو منداڵە دایك و باوکی ئیمانداربوون ترسایین (منداڵەکە کە گەورە بوو) بە کفر و لە خۆدەرچوون بیانڕەنجێنێ. لە مێژووی جۆشان و خرۆشان، لەوەتەی خەبات و جۆش و خرۆش هەبووە، نموونەی ئەو منداڵە زۆر هەبوون کە پێ گەیشتن بە کفر و بەڵا خەڵکیان هەراسان کردووە. ئینجا ئەگەر دۆزینەوەی بەدایەتی لە سروشتی منداڵەکەی ناو قورئان بەند بوو بە ڕێنموونی لە لایەن خوای جیهانەوە بەو جۆرەی یەقین ببەخشێت و کوشتنی حەڵاڵ بکا، خۆ ئەو تێکۆشەرەی لەوانەبێت خەڵك هەراسان بکات لە سەرەتاکانی خەباتیەوە بە دڕی و توندی و فڕوفێڵی گەیشتن بە دەسەڵات وەها ئاشکرا و بەرچاوە کە نەدۆزینەوەی جێی

سەرسووڕکـان بـێ. ئـەو شەڕ و دڕ و تـونـدەتـەبـیـاتـانـە لـە جۆری ئەو منداڵـەن بـەڵام کەسێکیان بۆ نەرەخساوە وەك خدری زیندە بەو دەمی غەیب مەفتەن و گەل لە شەڕی ئایندەیان بپارێزێت بەوەدا لە منداڵیەوە بیانکوژێت ئینجا (کە نەکوژران) جووڵەی دووپشکـانـەیـان بـەرەو گـەنـجـایـەتی دەبـێـتـەوە فراژیبـوونـی مـەیلیـان بـۆ ئـازاردان و توانایان لە زەدەکردن و مەشقیان لە چیاندن و دەستدرێژی. جا ئەگەر هەڵکشانیان لە پێپلیەکەی دەسەڵاتێکی بە جۆرەها فێڵ و داڵدەدان و ترساندن لە ئازاردانی خەڵك بـکـاربـێت، ئـا ئـەو هـەڵـکشانـە گـلاوە لـەوانـدا شتـێکـی سروشتـکـرد و داخـوازیـی بەدایەتییەکەیان بێت، خامۆشبوونی خەڵك لەو هەموو گۆنگەر و باتڵی دەیکەن و وێڕای ئـەو نـمـوونـانـەی مـێژووی دەمـاودەم و نـووسراو بـەخـەبـەردەر و ئـاگـاکـەرەوە دەیگرێتەوە. ئەو خامۆشبوونە جۆرێکە لە ئیمزای حوکمی خۆ ئیعدامکردن. من تێ دەگەم برە مەڕێك ڕازی بێت گورگ شوانی بێت چونکە مەڕ مێژوو ناخوێنێتەوە و فەندی خـۆپـاراستـنـیش نـازانـێ و چ ئـیرادەشی نـیـیـە مـەگـەر بـێـچـارەیی، جگـە لـەوەی کـە بـە هەمەحاڵ دەخورێت لە لایەن گورگەوە بێت یان مرۆ ئەمە دەزانم بە پەرۆشێکەوە بۆ بەڵایەکی ڕەت نابێتەوە. ئەما ئادەمیزاد وەك مەڕ تەسلیمی زرە بەدکارێکی بچووك بێت کە لەبەرچاویدا خەریکە دەبێتە بەدکارێکی وردوخاشکەری تێکشکێن، هەرچەند لە حـوکـمـی واقـیـعـی ئـیـفـلـیـجـی یـاریـدەدەری زوڵـم مـەفـهـومـیش بـێت، دیسانـەوە ئـەو سێبوورییەم ناداتێ کە لە مەسەلەکەی مەڕ هەستم پێ کرد چونکە ئەو تەسلیمبوونە تاکە «خیار»ی ناچاری نییە کە دەچێتە ڕیزی «بێ خیاری» چونکە ئەگەر مەڕی سکـوتـلـەنـدە هـاوچـوونـی مـەڕی ئـۆگـەنـدە بـێ نـاشێ مرۆی هـەمـوو وڵاتـان مـەڕی مل ڕاهێشتوو بن بۆ چەقۆی جەللادەکەیان تاکو حەسرەت هەڵێنان بۆیان، ورێنە دەرچێت وەك حەسرەت لە سپیبوونی مووی مرۆی پیر یان نەبوونی هەرمێ بەسەر دارەوە لە کوشندەی زستاندا کەلبوونی مانگ دوای بوونی بە بەدر بەشی هەر گرینگی ئەم قسەیەش تێکرای تێکۆشەران نەك نیوە نوستووانی مەبەستە وێڕای ئەوەی کە مەینەت (ی یەکتر کوژی) لە هەنگامەی خەبات زەنە دەکات نەك هێزێکی ستەمکار بە ملیدا دەبڕێت و چاوغەڵەتێنی تێدا دەکات بە جۆرەها هێرکردن. ئایا نابێتە بێ باوەڕی بە خەبات کە تێکۆشەر دوو جاران دەیکاتە قەشمەرجار، هەر جارە بایی سەربڕینێك بێ، یەکەم ئەوەیە، خەباتەکە بە جۆرێك دەگێڕێ ملکەچی دەکا بۆ ئیرادەی هەڵەباشان، دووەم ئەوەیە، کە توانا بە خەباتەکەوە ناهێڵێ خۆی لە چنگاڵی هەڵەباش قوتار کات

بە بەهانەی «یەکیەتیی بیرورا» کە بریتییە لە سەردانوواندن بۆ فەرمانی تۆقەلآن، بێ بەند و بێ مەرج. ئەم ورێنەیە بە هاراوی لە کار دێت بۆ دەوامەی بێ دەسەلآتی خەڵك تا سەردەنێ بە گوتەی «دیکتاتۆرایەتی دیموکراتانەی گەل» هەر چونکە ناشچێتە عەقڵەوە گەل (هەتا سەر) خۆی کەلەپچە و دڵخواز و مەنتیقی توونا بکات سەرەنجامی پەندە بەرەواژەکە ئەوە دەبێ کەمایەتیی بژاردە یاخود زراورژێنی هەرە زەبەللاح سووری گۆپاڵ و شرقەی قەمچی بەکاربهێنێ، هێندەی بەدیهیش ئاشکرایە کە گەل بە تەواوی پەککەوتە دەبێ لەوەدا گوتە مەشوورەکە بگۆڕێ بە «دیموکراسی دیموکراتانەی گەل» هەروەك سویدی و فنلەندیی و سکۆتلەندەیی و جرِ و جامشتی، ئەوتۆیی کردوویانە ئیتر بەرەکەتی دیکتاتۆریەتی دیموکراتانە بەردەوام دەبێ بە تامی «ترش و شیرن»یەوە تا لە خۆوە بە دەم ڕۆژگارەوە دەپوێتەوە یاخود «یقضی الله امرا کان مفعولا... چی خوا حەز بکات...». با لە بیر نەکەم بە دەم قسانەوە: قوتاربوون لە چەنگ ئەو تێکۆشەرەی نموونەی منداڵەکەی حیکایەتی مووسا پێغەمبەر بوو بەوجۆرەی باس کرا لە پایەی محاڵدایە چونکە ئەگەر تێکۆشەرە ناوزەدەکەی تۆغیان و یاخیبوون پێش گەیشتنی بە دەسەلات بکوژرێت دەبێتە قەتلێکی بێ سەبەب و بەهانە نە بە یەقین و نە بە تەرجیح ناسەلمێ فلآنە تێکۆشەر لە دوا ڕۆژدا غەرا دەبێت و هەڵدەچێت و هەڵدەشاخێت هەتا ئەو ڕۆژەی لە واقیعدا غەرا دەبێت و هەڵدەچێت و هەڵدەشاخێ. ئیتر پێشدەستیکردن لە کوشتنی دەبێتە مانیع لە سەبەبی کوشتنەکە، بەوەشدا تاکە کەرستەی قوتاربوون لەو بەدایەتییە دووبەختییەی بوون و نەبوون هەر بەوە دەبێ دەرفەتی گەیشتن بە دەسەلآت و سەرۆکایەتیی لێ ببەستریت کە دەزانین لە هەموو خەباتی سەر بە شێوازی بنەرەتی و ڕیشەکێش کارێکی زێدە سەختە چونکە زۆربەی تێکۆشەرانی ژێر سێبەری ئەو فەلسەفانە لایەنگیری دەسەلآتی کەمایەتین و دوژمنی شێوازی هێمنانەن، لەوانەیشە هەر یەکەیان بەتەما بێ لە هەلێکی بەختەوەردا ببێتە فەرمانڕەوای خودبەسەر، لەووەوە چ ئومێد نامێنێ ڕێژیمێکی بناغەی لەسەر گردەبرایەتی و ڕیشەکێشی دامەزرابێت چەردێکی گیانی دیموکراسیی ڕاستینەی تێ بگەرێت وەك ئەو وڵاتە تێ هەڵکشیوانەی خاوەن ڕێژیمی دوور لە کپکردنی ئیرادەن، لێرەدا دەبێ بڵێین فەرق لە نێوان گردەبرایەتی و سەر بە باوەڕی چینایەتی و گردەبرایەتیی حیزبێکی ناچێتەوە بۆ چینایەتی وەیا تاکە زۆردار دەیگرێتەبەر، هەموویان دەگەنە یەکتر لە پەستاوتنی ئازادی بایی ئەوەی دەنگی تەئسیری پێوە

نەمێنێ. لە ئاست هەڵچوونی تاکە کەسدا تێبینی لەوەدا دەکرێ، هەر چونکە جیهانێکی حیزبایەتیی ئەوتۆی نییە وەك ڕشتەی دەماری خوێن یان هەستە دەمارەکان (اعصاب) لە بنیاتی کۆمەڵدا تەنیبێتەوە دەستی بەسەر هەموو ورد و درشت ڕاناگات، لێرە و لەوێ، مەودای هەناسەیەك و دەرفەتی حەسانەوەیەك دەمێنێتەوە بۆ خەڵك لە دەرەوەی جغزی دەسەڵاتی دایەرەی ئەمن کەیفێك بکات و چەند سەعاتێك بە خۆشی ڕابوێرێت چونکە دایرەی ئەمن لەو ڕێژیمەدا ناتوانێ وەك ئەمنی سەر بە ئامۆژگارییەکانی حیزب توندوتۆڵ بێت.

یەك لەو خەفەتانەی بینەر سەرەدەری ناکا لێی قوتاربێت ئەوەیە، تێکۆشەرانی جیهانی سێیەم هەموو بەڵایەك و داماوییەك و بەدایەتی و چەپەڵیی دنیای خۆیان دەدەنەوە و بە فرۆفێڵ و شەیتانیی ئاشکرا و بزری ئیستعمار. لەپێشەوە دەڵێم لەعنەتی بەڕوودوایی لە خراپەکار و ستەمکار و شاڵاوبەر و داگیرکەر بێت بە کۆن و نوێیەوە و ڕیسوایی بۆ هەموو تاقمە ولاغێکی پێکولّی لە غەیری خاکی خۆیدا کردبێت... بتلێنەوە ئەوانەی ڕماندن بە بنیات و دیلکردن بە ئازادی و کفر بە ئیمان و گومڕاکردن بە ڕێنموونی لە قەڵەم دەدەن. دوای ئەم «نعوذ بالله»یە دەڵێم: جۆرێکی ڕق پێ دارِشتن بوو لە زوڵمی کۆن کە گەلان بەردەوام بوون لەسەر دابڕینی ناوی «مستعمر» بەسەر دەوڵەتی ئەوتۆدا هیچ موستەعمەرەی نەمابوو هێندەش لە لایەن گرینگییەوە دابەزیبوو تۆمەتی «استعمار» بۆ دەبووە شانازی وەك بە موفلیسێك بڵێی: پاشای سەعادەتمەئاب. سەبەبێکی لەمەش بەهێزتر بۆ بەردەوامیی ئەو سیفەتە لەوەدا بوو کە دەوڵەتە خوێڕووەکان بە فێڵوفڕ بۆ داپۆشینی بێچارەیی و تەعلیلی بێ هێزییان سەبەبێکی ساختەیان هەڵدەبەست کە ناوی ئیستیعماریان دەهێشتەوە تا وەك ڕست جلە شۆڕاوەکانیانی پێدا شۆڕبکەنەوە. تێکۆشەرانیش، نەك تەنیا دەوڵەتەکان، زاراوەی دەرەبەگیان(٣٨) بە یەدەگ دانا بە نامەی سەبەبێکی مێژوویی بۆ نەزۆکبوونی هەوڵی چاکە لە وڵاتی ئەوتۆ دەرەبەگی تێدا نەمابوو مەگەر دەرەبەگێکی تێکۆشەران و ئەو حکوومەتانەی پێشتر دژی دەرەبەگ و پاڵپشتەکانی شۆڕشیان کردبوو. کە بە نیازێکەوە پاشماوەی لێ هێشتبوونەوە. سەرمایەداری(٣٩) زوڵم لێکراویش خرایە لیستەی دوژمنانی پێشکەوتن لە خەباتی گەلی ئەوتۆدا جارێ سەرمایەی تێدا نەڕسکابوو ئیتر دەیانگوت و دەیاننووسی: بمرێ دەرەبەگایەتی، کە کفن و دەفن کرابوو تێرمەرگیش بوو بوو، برمێ سەرمایەداری، جارێ تەنانەت بەسەر پێیانەوە خۆی

نەگرتبوو. لە پێ داگرتنی تێکڕای چەپ لەسەر وەپاڵدانی ناوی «مستعمر» بۆ ئەو دەوڵەتە کۆنە داگیرکەرانەی یەك بست خاکی غەیریان لە دەستدا نەماوە، وا پێ دەچێ، ئەو ناوەیان لە کۆڵ نابێتەوە مەگەر وەك ئێمە دەست پان بکەنەوە و بڵێن: خێرەومەند، سندووقی سەرت... یاخود شۆڕشێکی پەڕگیریان تێدا بەرپابێ تۆز لە دامێنیان بتەکێنێ کە ئەوسا گلەیشی لێ ناکرێ وڵاتی خەڵك داگیر بکات چونکە پێ دەبێتە ڕزگارکەر تا ئەگەر داگیرکەریش لەو وڵاتەدا نەبوو لە خۆیانیان ڕزگار دەکا هەروەك کە ڤێتنام لە کەمبوجیە و ڕوسیا لە ئەفغانستان دەیکات...[٤٠] وڵاتێکی وەکو ژاپۆن شەڕی دۆڕاند و بەندی خرایە سەر لەلایەن چەکەوە و ئەرزی لێ دابڕا و هەر پێی دەڵێن «مستعمر» هەرچەند مادەی خامی پێویستیشی نییە بۆ سەناعەت، تەنیا شتێك هەبێ هۆی ناوزڕانی بێ بە وەسفی ئیستعمار هەر چالاکیی میللەتەکەی و دەستخاوێنییان لە ئیش و ڕژدییان لە وەدەستهێنانی زانست و تەکنەلۆژیایە ئیتر بەس بوو بۆ ئەوەی سیفەتە دزێوەکەی پێوە بندرێت کە شان بەشانی میللەتانی ڕیزی هەرە پێشەوە، بەڵکو لە پێشیانەوە بێت شۆڕشێکی چەپڕۆیانەشی نەکردبێت بمرێ ئیستعمار و برمێ دەرەبەگی پێوە بجێوێتەوە. چەندم لێ گران هات کە دیتم مرۆیەکی دڵ هۆشیاری نیگافراوانی وەکو هاوڕێ گۆرباچێڤ لە دووانە سیاسییەکەی دەمی کۆبوونەوەی بیستوحەفتەمی پارتی کۆمیونیستی ڕووسی، بە زمانی لیژنەی ناوەندیی حیزبەوە، لە ڕۆژی ٢٥-٢-١٩٨٦ بێ دوودڵی و بێگومان ژاپۆن بە موستەعمیر دابنێت، ئینجا ئەگەر گوتەی ئەوتۆیی ببێتە عەیارەی چاکە و خراپە و جیهانی سێیەم بەرودوای خۆی پێ بپێوێت لێی حەرام دەبێ ڕۆژەك لە ڕۆژان ببێتە وڵاتێکی وەدەرنێر (مُصَدّرِ) دەنا دەبێتە کۆلۆنیالیست.

سەرجوملەی ئەو گوتانەی لە وڵاتە دواکەوتووەکان و لە نێوان ڕیزی بەرەی چەپ دەیبیسن بریتییە لە کاسێتێکی پڕاوپڕ لە خۆ ڕەهاندن[٤١] چ لە ڕووی تەفسیری پاشکەوتنی خۆیانەوە بێت بەجۆرێك گلەیی بخاتە سەر غەیری چ لەوەش پتر کە دێن هەر پێشکەوتنێك و گەشانەوەیەکی بۆ خزمەتی خۆیان تەرخان نەبێت تاوانباری دەکەن تا ئەگەر مرۆی ژاپۆنی تێروتەسەل بوو لە پیشەسازی و تەکنەلۆژیادا شان بەشانی ئەمەریکا ڕاوەستا دەبێ بە مشتنی خوێنی جیهانی سێیەم بدرێتە دەم یەك لەو تەفسیرانەی تێیدا مەعلان بووین و لە مجێزمان خۆش دێت و ئێستاکە و دواڕۆژیشمان دەکوژێت و دەبێ بزانین سڕکردنی هەستەدەمارەکانمان، چەندێکیش مەزەدار بێ، بە

لۆمـەی غـەیـر چ دادمـان نـادات لـە چـارەی گـیـرگـرفـتـەکـانـمـان، بـایـی مـەودای یـەك ئەنگوستیش بەرەو پێشمانەوە نابات، ڕۆژێکی حەسانەوەش نابینین هەتا نەگەینە ڕێکاری هەڵوەستێك کە بتوانین دان بە تاوانباریی خۆماندا بهێنین لەو شتەی تێیدا تاوانبارین و بە ڕەهاندنی خەڵك لەوەی تێیدا بێ سووچن. لە سەردەمی شۆڕشی فەرەنسەوە بەر لە دووسەد ساڵێك، تێکۆشەران ئۆگریان گرت بە ڕێزلێنان لە مەنتیقی ناواقیعی و نامومکین و حەزکردن لە گوتەی کشت و وشتی وەك حاڵەتێك تێیدا دەژیان دیاردەکەش پتر دەوامی کرد لەوەی چاوەڕوان دەکرا هەر چونکە بیردۆزەکان و تێکۆشەرەکان کەمتر بەرپرسی گوزەران و پێگەیاندنی منداڵانن ئیتر کاریان بووە وشە پێوان و دروشم نەخشاندن و نمایشت ڕێکخستن و چالاکیی ئەوتۆ کە مەبەست لێی گۆڕینی ڕێژیمە بەنیازی نۆرە حوکمی خۆیان، تا ئەگەر بوون بە فەرمانڕەوا خافڵاندنی خەڵکیان بە دوژمنایەتیی ئیستعمار و دەرەبەگ و بۆرژوا و یاریدەدەرانی شۆڕشی بەرهەڵستیان(٤٢) بە مفت زانی بۆ بەردەوامیی خۆیان ئیتر مانی ئیستیعمار لە ئەدەبی سیاسیی شۆڕشگێڕ بوو بە پێویستێکی زەروری هەرچەند سەردەمیشی تێ پەڕیبوو ئینجا زیرەکەکانیان بە ساختە «ئیستیعماری نوێ»یان هەڵبەست، ئەمیشیان فێڵێکە تا بڵێی عومر درێژ، لەوانە نییە وەك کۆنە زاراوەی ئیستعمار بە برەو بکەوێ چونکە بەستراوەتەوە بە هەبوونی دەوڵەتی پێشکەوتووی سنعەت و تەکنیك و زانست، سەبەبێکیش نابینی بۆ نەمانی ئەو جۆرە دەوڵەتانە چ موژدەش پەیدا نییە دەوڵەتە فراژییەکان(٤٣) (جاران پێیان دەگوترا دواکەوتوو) بگەنە پلەی خۆگری و چەسپاندن و پێشکەوتن تا پێویستیان نەمێنێ بە هەڵبەستنی داروەکازی وەهمی بۆ ڕاگیرکردنی باڵای لەرزۆکیان. دۆزینەوەی زاراوەی «شۆڕشی بەردەوام»یش داهێنانێکی زەروری بـوو بـۆ دەوامـەی سەرپـەرشتـیـکـردنـی یـەکسەر لـە ئـاپـۆرەی زەحـمـەتـکـێش و هەڵبەستبێژان(٤٤). زۆریش لەوەدا سەرکەوتوو بوو کە خۆی بێ ئەرکی ئەم و ئەو خۆی بەردەوام دەکرد. زاراوەی ئیستعماری نوێش خەیکە بارتاقەی ئەو بێت لە ڕووی وزەی بـەردەوامـیـیـەوە. بـەمـجـۆرە بـازنـەکـە بـەسـەر خـۆیـدا دادەخـرێت: شۆڕشی بـەردەوام لـە ژوورەوە و ئیستعماری بەردەوام لە دەرەوە. بە خۆم نییە ئەو فێڵەی لەو حاڵوبارەدا تـێکـۆشـەر لـە مـیـللـەتـی خـۆی دەکـات گـەمـەی «چـاوشـارکـێ»م بـە بـیـردا دەهـێـنـێـتـەوە، فێڵەکەش بێ کۆتایی و بێ پشووی حەسانەوەیە: ڕۆژووی بێ فتارە.

کۆڵۆنیالیزم بە کۆن و نوێیەوە، لە مێشکی تێکۆشەر و ڕێژیمی شۆڕشگێڕ شوێنی

شەیتانی ناو عەقیدەی ساغ و سەلیمی سەر بە غەیبی گرتەوە تا بوو بە نەریتێکی سیاسەتی چەپ، چ پێوەندییەکی بە واقیعەوە نەما. وەك دیاریشە، بایی ئەوەی بوونی شتێك بە ڕاستیی زیندووی بەرهەستەوە نەبەسترابێتەوە دەوامیشی پەکی لەسەر شتێك ناکەوێت کە لە زیمنی ئەسڵە سەرچاوەکەی نەبێت. لێرەشدا سەرچاوە خەیاڵگەی تێکۆشەرانی چەپە (نەك حەقیقەتی واقیعی زەق). لەمەدا خەفەتێکی زل بۆ ڕەعیەی عالەمی سێیەم دەرەخسێ: ئەو ڕەعیەتە چاو بەسەر تێری و ئەمینیدا هەڵناهێنێت بەرلەوەی ماوەیەکی درێژ ببرێت بەسەر شەقامی بێ ساختەی واقیعدا، چ ئومێدێکی نابێ نان لە هەنگوین و سەرتۆی هەڵکێشن بەرلەوەی قامووسە زلەکەی تەماوی و بەهەڵەبەری وشە بسڕێتەوە، ئەمیش مومکین نابێ هەتاکو چەپایەتی دەست بەسەر شانۆی مێژووی سەردەم و دواڕۆژدا بگرێت، دەست بەسەردا گرتنەکەش تەواو نابێ مەگەر بەرەی چەپ لە خۆوە واز لە نەریتی سیاسیی خۆی بهێنێ بۆ ژیانێکی بێ «طقوس» و دارنینی بەرگی قودسییەت لە ئەدەبیات و دروشمەکان و مەفهوومەکانی بەڵکو ببنە چشتی بەشەری کە هەڵەبوون هەڵدەگرێت و داوای ڕاستکردنەوەش دەکات. ئەگەر قبوڵ بکەین لە شاعیری میسری، لە ئاست کوژرانی بەرپرسێکی ئینگلیز کە لە تۆڵەیدا سەدان هەزار «جنیە» لە خەڵکی میسر ستێنرا ئەم دێرە شیعرە بڵێ:

قتل شخص فی غابة جرمة لاتغتفر

ونهب شعب امن مســألة فیـها نظر

بەوپێیە، دەبێتە پێداویستێکی ئینسانی کە کوشتنی هەزاران کەس لە خەڵکی «حەما» بە دەستی هێزی ئەمنی سووریە تاوانبار بکرێت، هەر لە بیریشمانە، داگیرکەری فرەنسەیی لەسەر تۆپبارانی شام و کوژرانی چەند کەسێك بە توندی تاوانبار کرا، ڕەنگە کوژراوانی شام لە پەنجایەکی هی حەمای تێ نەپەڕاندبێت.

بەڵێ دەبێ داگیرکەر وەك لێی دەوەشێتەوە ڕیسوا بکرت، بەڵام ڕاستە و هەزارجاریش ڕاستە کوشتنی خەڵك و کاولکردنی ماڵەکەی نابێتە هەنگوین و شەکر هەر چونکە بە دەستی حکوومەتی خۆی ڕووی داوە، زوڵمیش هەر زوڵمە چ دوژمن بیکات چ دۆست. دە کەسی کوژراویش ئازاربەخشترە لە تاکێك، پیاوکوژەکە کێ دەبێ با ببێ، گەلان ڕانەمەڕ نین تا ئەگەر گورگ یەکێکی لێ خواردن مەینەت بێت و ئەگەر هەزاریشی لێ ڕۆیی بۆ بازاڕی گۆشت و بۆ سەربڕین ببێتە مامڵەتی سوودبەخش. لە لایەن دەلالەتەوە فەرقێك نییە لە نێوان کوژرانی کرێکارێك لە نمایشتی بەسرەی ساڵی ١٩٥٤ و دوای

شۆڕشی تەمووز بوو بە هۆی ئیعدامی وەزیرێکی[٤٥] سەردەمی ملووکیەت و لە نێوان داپەڵۆسینی کۆمەڵێك کرێکاری جگەرە پاش دوو ساڵ[٤٦] لە بەرپابوونی شۆڕش. ئەگەر فەرقیش هەبێ لە دوو لایەنەوەیە: یەکیان ئەوەیە، شۆڕش بەرپا بوو هەتا کرێکار لەبری داواکردنی «ماف» نەکوژرێت نەك خوێنی پامال بێت. دووەمیان ئەوەیە، کوژرانی کرێکارێك کەمتر تاوانبارە لە کوشتنی کۆمەڵێ کرێکاران، فەرقێکی بەرحیسابیش لەوەدایە کە حاڵوباری نمایشت پتری بە بەرەوەیە قوربانیی تێدابێت لە چاو حاڵەتی مانگرتن لە چوار دیوارەی مەعمەلدا. من نامەوێ لە خۆڕایی شتێکی ناڕەوای بەر لە شۆڕش برەهێنم، من دەمەوێ وێنەیەکی خۆڕەهاندنی چەپ کە لە شۆڕشی فڕەنسەوە برەوی ستاند بهێنمە بەرچاو، دەرگاکەشی وەها کرایەوە لە سنووری مەعقوول و نامەعقوولی تێ پەڕاند تا گەیشتە ڕەوا دیتنی برادەری بەرەی یەکگرتووی دوێنێ و ئینجا، لەناوبردنی دۆستی ئەمڕۆکەش بە بەهانەی حازر بەدەست کە هەرە شیرینی تاڵە و هەرە جوانی نافرەجایە.

جلك هەڵخستن لەسەر ڕستی ئیستعمار، یاخود غەیری ئەو جگە لەوەی نیشانەی کاڵوکرچیی هۆشی سیاسییە زینهارێکیشە بۆ کوتەکوتی میللەتان بەسەر ڕێگوزەری مێژوودا، کە بیدەیتە بەر لێکدانەوەیەکی بەدیهیش، وەك ئەوەیە بڕیار بدەیت زەمان لە شەستەکانەوە بێ جووڵە وەستابێت چونکە ئەو ساڵانە دووایین تەمەنی ئیستعمار بوون. ڕاستییەکەی، دەشێ شەڕی دووەم دابنرێ بەو دوایینە چونکە مەعلووم بوو ئیستعماری فڕەنسەیی، پاش دۆڕاندنی شەڕی ١٩٤٠، ئەستێرەی لە ئاوابوونی بێ دەمەتەقەدایە، ئیستعماری بەریتانیش بە بەریەوە نەما خۆ بسەپێنێ بەسەر کێشەیەکی زلی وەکو هینددا، لێکتر دووریی موستەعمەرەکانیشی لە ڕۆژگاری وەها بێ ئۆقرەدا، زۆر نابات، گیانی گەلی بەریتانیا دەکێشێت کە خۆی کەنفتی شەڕ بوو. بەو پێیە ساڵەکانی دوای شەڕ پشووی ڕووح کێشانی ئەو ئیستعمارە بوو کە تا ئەوان نزیکانەش ڕۆژئاوا نەدەبوو لە خاکی. شەڕی «عدوان ثلاثی»ش بوو بە ئاخر پڵتەی چراکەی کە هەرگیز هەڵنەبووەوە. هەرچی دەوڵەتەکانی «محور» بوون دۆڕاندنی شەڕیان لزوومی نەهێشت باسی بەسەرچوونی دەسەڵاتیان بکەین. لەگەڵ ئەمەشدا دەشێ لە شێوەی لێکدانەوە بڵێین، لەوانەبوو ئیستعمار ماوەیەکی دیکەش بژیت ئەگەر میحوەریەکان شەڕیان لە ڕۆژئاواو لە ڕۆژهەڵات (ڕوسیا) بردبایەوە چونکە هەموو سەرکەوتنێکی زل تایبەتە، تەوژمێکی هەیە تەمەنی سەرکەوتوو درێژ دەکاتەوە چ

جایی سەرکەوتنی دەوڵەتی تازە تەمەنی گەرموگڕ و ئیشتیها ساف، بە دوایانەوە ئاپۆڕەی حەپەساوی قارەمانەتی ورووژاو هەن کە داغداریشن لە تێکشکاوەکان. کەسیش نازانێ شکڵی دنیا لە سێبەری سەرکەوتنی میحوەردا چۆن دەبوو یان کەنگی تەقەڵی درومانی نێوان دەوڵەتەکانی هەڵدەوەشایەوە و چەرخی ڕق و بێ ئۆقرەیی سەرجەمی مرۆڤایەتی چۆناوچۆنی بەسەر تازە میراتگەراندا دەسووڕایەوە. بە هەمەحات مێژوو خەڵکی حەساندەوە لە ئەزبەرکردنی ڕووپەڕەیەکی نوێ لە داستانی گەلان کە بە خۆیان و غەیرەوە خەریکن، واش دێتە دڵەوە کە تەجرەبەی ژێردەستان لەگەڵ فاشیزم بە ئەرکتر دەبوو. سەرلەبەری ئەو قسانەش جۆرێکە لە ئەستێرە خوێنی و بەردی ڕەشاوێژ(٤٧) هەرچەند لەسەر بنکەی لەباری پێوانە و ئاکامگری (استنساخ) هەڵنراون، هەرچۆنێك بێت وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا لە دوای شەڕەوە بوو بە هێزی هەرە زلی ئابووری و سیاسی کە شوێنی تۆقەڵەی گرتەوە لە نێوان ئەو دەوڵەتانەی پێڕەوی ڕێژیمی ئازادیی هەوڵی تاکیان کرد لە جغزی ئەو پێداویستە ناچارییانەی کە مۆرکی خۆیان لە چەندوچۆنیی ئەو ئازادییە دەدەن، لە بەرانبەردا هێزە زلەکەی تر، ڕوسیای سۆڤێتی، وەك دەستە تەرازووی لەنگەرڕاگر وەستا، کە لە بنەڕەتدا لە مەفهوومی «نقض»ی سەرلەبەری سیاسەت و ئابووری و بیروباوەڕێکی لە جیهاندا بە برەو بوو، بەڵام ئەویش بە نۆرەی خۆی سەری شۆڕ کرد بۆ زەرووڕەت بە پێچەوانەی مەنتیقی پەیدابوونی لە ساڵی ١٩١٧ چونکە هەرگیز حاڵوباری مرۆ هەر لە عەقیدەوە هەتا گەپی منداڵ بە تەنیا دوو ڕەنگی «ڕەش و سپی» ڕەنگ نەکراوە و ناکرێ، با مرۆی قیچکە تەنگ و سەرسەختیش جۆرێکی دیکە بیر بکاتەوە.USA ئەلاسکای هەیە دراو خریدەیە لە ڕوسیای دەمی قەیسەرەوە، هەروەهاش چەند زەوییەکی دیکەی کڕیارییە، بەڵام بە سەروەتە بێ سنوورەکەی باشترین بەهانەی داوە بۆ ساختەگەری لە هەڵنانی زاراوەی ئیستعماری نوێ، خۆیشی لە سیاسەتدا هێندە گێلە فاکتەرێکی ڕەخساند بە پاڵپشت بۆ زاراوەکە تا بە گەرموگوڕی و بە تاموشامەوە لە دەست و زاراندا بەردەوام بێت تا ئەوەی کۆنە وەزیرێکی کاروباری دەرەوەی ئەمەریکا «دین ئەچیسن» لە کتێبی Power and Diplomacy دەڵێ موشکیلەی ڕۆژئاواییەکان لەوەدایە کە ئەمەریکا هێزی هەیە و نەشارەزایە بەریتانیاش شارەزایە و بێ هێزە، ئەم قسانەش سەرلەبەری پەرواێزی بەدەوری ڕاستییەکی گرینگی سەر بەئیستیعماری نوێ کە لە گۆشەی حەقیقەتی بێ لایەن و گۆشەی بەرژەوەندی جیهانی سێیەمەوە سەیر

بکرێت، نە نهێنییەك ئاشکرا دەکەم و نە گوناهیش بە ئەستۆوە دەگرم کە بڵێم ئەم ئیستعمارە نوێیە بە لای زۆرینەی وڵاتانی ئەوروپای ڕۆژهەڵاتەوە خۆشەویستترە لە حوکمی ڕووسەکان چونکە کێشەیان لەگەڵ یەکیەتیی سۆڤیتدا تێ هەڵکێش بووە و مێژووشیان لە سەرچاوەی دردۆنگی نەك دۆستایەتی لەگەڵ ڕووسانەوە سەرەژێر بووەتەوە. لە جیهانی سێیەمیشدا بارەکە پێچەوانەیە چونکە کێشەیان لەگەڵ ڕوسدا نییە بەڵکو لەوەدا کە ڕووس هێزی لەنگەرڕاگرە بەرانبەر هێزی ڕۆژئاوا دەرفەتی هەناسە و یاریدەی دۆستێك دەبینن بۆ بزووتنەوە و مناوەرە و مامەڵەکردن لە ئاست کێشەی دێرینیان لەگەڵ ڕۆژوادا، لزوومیش نییە بە بەر وردیاتی ئەم خەریتەیەوە بنیشم لە ڕووداني شتێك کە لە قاعیدەکە دەردەچێت و دڵشکستەیەکی چاوەڕوان نەکراوی لێ پەیدا بێت (بۆ دۆست) ئیتر بە کورتی دەڵێم ئەگەر فەرمانی سەرلەبەری واقیعی هەردوو مەیدانان نەبێت نەتدەدیت باتریس لۆمۆمبا وا بێ باکانە مەتڵەبێکی زەحمەت زێدە ئاسان دابنێت ئەگەر تامەزرۆ نەبووایە بۆ دەرچوون لە هەموو بەندێك و بۆ کرینەوەی کەرامەت بە وەشاندنی دوو زللە لە بری زللەیەك، نەشتدەدیت میللەتی پۆڵۆنیا دوای ئیعلانی چل ساڵەیی ئیلحاد و دەسەڵاتی کۆمیونیزمی دۆست بە ڕووس سەجدە بۆ پاپا ببات. ئینجا ئەگەر ماجەرای ساڵی ١٩٥٦ لە «عدوان ثلاثي» لە لایەن ڕۆژاواوە بۆ سەر میسر و داگیرکردنی مەجەر لە لایەن ڕووسەوە بخەیتە سەر ئەم نموونانە دەشێ وێنەیەکی بێ لایەن و دردۆنگی نەخشەکێش بکەین بۆ تێکەڵبوونی فاکتەری زاتی لەگەڵ فاکتەری بابەتەکی لە سازدانی بیروڕادا: هەرچی جیهانی سێیەم بوو، یەك دەنگ، پرکێشییە سێ قۆڵییەکەیان تاوانبار دەکرد کەچی زۆر دەنگی تێدا بەرز دەبووەوە بۆ ڕەهاندنی ماجەرای مەجەر، لە هەموو ئەوروپای ڕۆژهەڵاتیشدا دەرفەت نەبوو تاکە دەنگ دەرچێت مەگەر دەنگی ڕەسمی کە دەستی بەسەر هەموو وەسیلەی ڕاگەیاندندا گرتووە. مایەوە ئەو بێ ئۆقرەییە کە بە خەڵکەوە دیار بوو، ئەویش بە حوکمی یاسا و دەسەڵاتی جیهازی ئەمن خەفە کرابوو.

تاوانبارکردنی بێگانە، چ پێی بگوترێ ئیستعماری نوێ یاخود تەماعکار و بە هەڵەبەر، لەو ڕووداوانەی دەکەونە پەراوێزی ئیرادەی جیهانی سێیەمەوە، ئەو تاوانبارکردنە ڕاست و ڕەوایە ئەگەر بەکارهاتبێت لە ڕووداوی واقیعی هەڵنەبەستراو، دەشبێتە خۆگومڕاکردن، بە زۆریش ڕوو دەدات، ئەگەر بۆ ڕەهاندن و هۆکاری تێکشکانی خۆی بێت. لێرەدا زەرەر ناکەین ئەگەر بیبیلەی چاو بکەینەوە بایی دیتن لە

تاریکاییدا چونکه تەمی خۆڕەهاندن و تاوانبارکردنی غەیر لەوانەیە ڕونبینی بە چاوی عادەتی تێیدا بە زەحمەت بکەوێ، ئینجا بۆ ئەوەی لە مامڵەتی سیاسی و ئابووری وەیا هەر مەیدانێکی دیکە بێ کە مرۆ تێیدا بە مرۆ دەگات، چاو دروست و ڕوون بێ، پێویستە بینەر کە خۆی تەرەفدار یاخود پێوەندار بوو لە هەر مامڵەیەکدا، خۆی بخاتە شوێنی لایەنەکەی دیکە تا بزانێ لەو بارەدا چی دەکرد. دەشێ لەو پێوەرەدا[٤٨] ڕەفتاری لایەنەکەی دیکە عادەتی و مەقبوولی بزانێ، بگرە لە مەقبول بەولاوە بۆ سەخاوەت و زێدە ڕاستییەوەی ببات لە چاو ئەوەی خۆی لە هەمان زەرفدا بیکات، گومانیش لەوەدا نییە کە ڕەفتاری مرۆ بە پێی پلەی ژیاری مەقبووڵ دەبێت چونکە لە ماوەی سەد ساڵ لە تەمەنی خۆی و باوك و باپیری ئۆگرگرتووی ڕەفتارێك دەبێ پێوەری ژیار دەیسەلمێنێ، بێ هەناسەسواری، وەك کە شارنشین لە چاو گوندنشینی ولاتی خۆمان پتر لە خەمی پاگژیی مامەڵەکەی دەبێت یاخود شاردنەوەی داهات بە نیازی کەمکردنەوەی داهاتانە[٤٩] کارێکی زێدە دەگمەنە لە ولاتە پێشکەوتووەکاندا کەچی لە جیهانی سێیەم بەرتیلیشی بۆ بەکاردێت. ئەوانەی گلەیی دەکەن لە دەوڵەتەکانی باکور کە سەخی نین لەگەڵ دەوڵەتەکانی باشوور با بیر بکەنەوە لە دەوڵەتە نەوتاوییەکان کە زۆربەیان سەر بە جیهانی سێیەمن هەرگیز هەژاریی برسییەکانیان تێ نەخوێندووەتەوە کە هەلپەرستانە نرخی بەرمیلێك نەوتیان گەیاندە سی دۆلار و پتریش، بەلام پێوانەیەکی لەوە وردتر هەیە بۆ نرخاندنی هەڵوەست لە چەند مەیدانێکی یەك ولاتدا، بە پێی دواکەوتوویی، هەستی بەرپرسایەتی تێیدا سڕ دەبێ و فروفێڵی خۆدزینەوە لە واجیب فرەجۆرتر دەبێ... لایەنگیری و نەیاری دەبێتە دەستوورێکی گشتی تا ئەوەی سەرۆکی یەك لەو دەوڵەتانە لە بارەی بروەستاندنی بەرتیل تێیدا قسەی لەگەڵدا کرا تا ئەوەی گوترا دیپلۆماسیشی گرتووەتەوە. لە وەلامدا گوتبووی: ئاگادارم بەلام لێی بە دەنگ نایەم چونکە ئەوتۆیی ئیش بێ تەگەرەتر دەڕوات... سەیری مامەڵەکردنی سیاسییەکانی ئەو ولاتە دواکەوتووانە بکە لەگەڵ یەکتردا و لیستە بگرەوە بە ژمارەی ئینقیلاب و یاخیبوونی تێشکاو و سەرکەوتوو کە وەك قەزای ناگەهان بەسەر ڕەعیەدا دەبارێت... چاوێك ببڕە یەکیەتیی ئەفەریقا. بە ڕوحکێشان بەرنامەی کۆبونەوەیان ئیمزا دەکرێ... سەیر و سەمەرە دەبیەن لە دابەشینی شەیتانانەی ئەو خێر و سەدەقەی لە دەوڵەتە تێرەکانەوە بۆ ولاتی قاتی تێکەوتوو دەچێت و دەبێتە تالان (بۆ زۆرداران) تا ئەوەی لە حاڵەتی

مەیلەو چاکدا پاروو ناگاتە دەمی برسی بێ ئەوەی نرخێکی لە بیرورا و پاشماوەیەکی مرۆڤایەتییەکەی ژماردبێ. ئادەمیزادی جیهانی سێیەم لەوەتەی پێنج هەزار ساڵەوە دەلەرزێ لە ترسی پۆلیس و هەر کەسێکی ئەستێرە و نیشان بەسەر سینگ و دوو شانیەوە بریقەی بێت. هەر لە بوونی هەتا مردنی، پێشەکی، لە لایەن حکوومەتەوە داغی خیانەتی لێ دراوە، بەو داغەوە دەچیتەوە پزدانی دایکی نیشتمان. بە هەموو عومرم تەجرەبەی هۆشکرایەوەم ئەوە بووە کە سەر بە دایەرەیەکی حکوومەتدا نەگرم ئەگەر دۆستێکم تێدا شك نەبردبێت بمانپارێزێ لەو تەرزە هەڵکەوتانەی بە عادەت دێنە بەر موراجیع و ماف و ئەرك و حورمەتیان تێدا پامال دەبێ چونکە دەزانم، وەك هاونیشتمانی، چەند بێ دەسەلاتم... چ دەسبەتاڵێکم لە هێزی قانوونێك پێوەی رووبەرووی بچووکترین مەئموور و پۆلیسێکی پێپلیکەی هەرەژێر کە بیەوێ مەزاق وەیا خۆ نەناس بکات و ناز و فیز بفرۆشێت. پێی ناوێ بڵێم، هەر پێکەوتنەوەیەك لە نێوان موراجیع و مەئموردا روو بدات سەدجار لەسەر موراجیع حیساب دەکرێ بە دەستدرێژی لە مەئمووری دەمی دەوامی رەسمی بەر لەوەی یەکجار لەسەر مەئموور حیساب بکرێت بە دەرچوون لە سنووری دەسەلاتی قانوونی، قسەش لەم بووارەوە بە پانایی جیهانی سێیەم درێژخایێنی بێ کۆتاییە، نووسەریش چەندێکی لە هێزی رەوانبێژی و قەشەنگیی شێوازەکەی راببینێت رێ بە قەڵەمەکەی نادات پێمەلە لە وێنە هەرە دزێوەکانی دەعیە، لە لایەکەوە و سەرکزەڵەییش لە لایەکی دیکەوە بکات لەو جیهانی پان و نەخۆشی «سێیەم»دا، عەرەب گوتەنی «اللبیب تکفیه الاشارة– ئەوەی کەسە ئەلفێکی بەسە»:

فکان ما کان مما لست اذکره

فظن خیرا ولاتسال عن الخبر

«چی بوو لەوەی نایەتە گوتن. گومان پاك بە و لێ مەپرسەوە»

جۆرەهای لەوجری و کەودەنی فش هەڵمانی کەرانە و شێتانەی کە لە هەموو رێکارێکی جیهانی سێیەممانیدا دەقەومێت لەو بابەتە سووك و چرووکانەیە کە هەر لەو تەبیاتانە زەنە دەکەن پێی راهاتوون و ئۆگریان پێوەی گرتووە، هیچ مومکین نییە ئیستعمار لە بنی دنیاوە بار و بینگە هەڵبەستێت بۆ ساختەکاریی ئەوتۆ هێند رەجاڵ و چەپەڵە هەرچی پلانی ئەو خەڵقەی جیهازی زانستی نوێ بەکاردەهێنن لە ناوتوێژبینی(٥٠) و رێنموونیی رێکخستن، هەمووی پەکخستە دەکات و ناشێ لەگەڵ

«عیدی ئەمین»ێکدا تێك بگەن، ئینجا ئێمە کە دێین شڵەژانی پێوەندیی نێوان دوو حیزب و دوو لایەن و دوو دەوڵەت لەسەر کەمچیزەترین شتێك وەپاڵ فێڵی ئیستعمار خیتخیتەی بێگانە دەدەین، لەوەدا خاتری خۆمان دەگرین وەك بڵێی ئێمە حۆجە بین یەکێك بێ خرتوپرت بهاوێتە دڵمانەوە و هەستی زگماکمان گومڕا بکات هەتا دەست بدەینە کاری هەرە گلاو و هەرە دوور لە مرۆڤایەتی و هەرە بەتاڵ لە سوود و بەرژەوەند. قسە ڕۆیشتووانی جیهانی سێیەم لەوەتەی هەن قاڵبیان بەستووە بە خەفەکردنی دەنگی بەرهەڵستیکردن لە کرداریان یاخود دەنگی داواکردنی قانوونی دادگوزار ئیتر چ پێویست هەیە بێگانە بێت و جیهانەکەمان فێری فەندی خەفەکردن و ساختەکاری بکات بە نیازی هەڵنانی دنیایەك ورتەی نارەزامەندیی لێوە نەیەت؟ ئێمە تا ڕادەی خنکان وەتەنگ دێین کە دەبینین میللەتان هەن بەسەر ڕووی زەوییەوە مافی خۆ ڕوونکردنەوەیان هەیە، خۆ ئەگەر دەستمان بیانگەییشتبایە هەناسەمان لێ دەبڕین. ڕۆژنامە و کروتەونی(٥١) بلاوکردنەوەکانمان لێ خستن و دڵ و هۆشیانمان پاك دەشووشتەوە لە مەیلی ئازادی و سووربوون لەسەری نەکا پرووشکێك پێیانەوە بۆمان بپەڕێتەوە هەندێك پووش و پەلاشی ڕەق هەلاتنمان بەسەر چپاندن و مەنعکردن و بێ بەشکردن بە دەورمانەوە بسووتێنێ. سەیر نییە ئەگەر حیکایەتی ئازادی لە جیهانی سێیەم ببێتە مەینەتی ژیانی لە سەردەمی کارەبا و ئاتۆم و ئاسمانگەردی چونکە لەم ڕۆژگارە تازانەدا گوێبیست بوو دنیا شتێکی تێدایە پێی دەڵێن ئازادیی ڕەفتار و ئازادیخواز و ئازادیی ڕەفز کە پێشتر خەبەری لێی نەبوو، وێنەیەکی لە زەینیدا نەقشی نەبەستبوو، خەریکیش نەبوو لە نوێوە دای بهێنێ هەتا بەر لە دووسەد ساڵێك، بە تایبەتی لە شۆڕشی فرەنسەوە، مەفهوومەکانیان بە دنیادا بلابووەوە جووڵەشیان بەرەو هەرێمی جیهانی سێیەم کز و تەنبەڵ بوو، زەمانەها وەخرا بەرلەوەی ترووسکەی بچێتە هۆشی کەمینەی «ڕۆشنبیر»ی زێدە دەگمەنی هەرە بژاردەکان. قەتیش نەلوا ببێتە زادێکی هۆشەکیی ئاپۆڕەی خەڵك. ئازادی، بە مەفهوومی نوێ، ڕەگی نییە لە جیهانی سێیەمدا. هەرگیز ڕێژیمێکی تێدا پەیدا نەبوو بە دەم ڕۆژگارەوە و لە چارچێوەی بەرنامە و قانووندا ویسبێتی پەی ببا بە ئارەزوو و بیروڕای ڕەعیەت لە هیچ کاروبارێکدا چ بچووکی چ زلی. کەسیش لەو خەڵکەی بیری نەکردووەتەوە لە دۆزینەوەی وەسیلەیەك بۆ بلاوکردنەوەی بیروڕا خەڵکەکە خۆیشی لە بارێکی کۆمەلایەتیی وەهادا نەبوو بیخاتە سەر تێفکرین لە «ئازادی – لیبەرالیزم» تا ئەگەر

بلیمەتێك پێشنیازیی بەكارهێنانی ئازادیی تازەبابەتی بۆ كردبانایە پێوەی دەحەپەسان. لێرەدا بواری قسە دەرفەت نادات بە بەر شیتەڵكردنی مێژووی ئەوروپاوە بنیشین كە وێنە مرۆی وەك مۆنتسیكیۆ و ڤۆلتێر و رووسۆی كردە داواكاری فەلسەفەی سیاسی و كۆمەڵایەتی ئەوتۆ بوون بەسەرچاوەی ئەندێشە لە بەرپابوونی شۆڕشی فرەنسە (٥٢) ئینجا لە ڕێی قیاسەوە تێ بگەین بۆچی ڕۆژهەڵات كەسی وەك ئەوانی نەهێنا و پێیان ئاوس نەبوو، هەر ئەوەندەی تێدا بە كافی دەزانم كە بڵێم ئەوپەڕی تەما و ئومێدی جیهانی سێیەم بە داد و ئەمان هەر ئەوە بوو كە حاكم و دەسەڵاتدار پێڕەوی لە قانوونی ئاسمانی و مرۆساز بكەن، ببڕای ببڕای ڕێكخراوی حیزبی ئەوتۆی تێدا نەڕەخسا لەسەر بنەمای باوەڕی سیاسی دنیایی خەڵكێك كۆ بكاتەوە هاوبیر بن لەوەی پێی دەڵێن بەرژەوەند. قسەش لەو بابەتەوە بێ كۆتاییە، پێویست نابینم بچمە ناو دەراوی سەرهەڵدانی بزووتنەوەی وەك باطنی و خووڕەمی كە بە ڕواڵەت شێوەیەكی وەك ڕێكخراوی حیزبی ئەوروپایان پێوەیە، هەر ئەوەندەیان تێدا دەڵێم كە ئەم بزووتنەوانە حاڵوباری تایبەت بە خۆیانەوەیان هەبوو چ پێوەندییان نەبوو بە باوەڕی سیاسی دەرگە لە ڕووی «تاك» بكاتەوە تا دەرباز بێ لەو كۆت و بەندەی دوور لە قەناعەتیەوە بە سەریدا دەسەپا. لە هەموو مێژووی كۆندا جیهانی سێیەم ئاشنا نەبوو لەگەڵ بانگەوازێك سووربێ لەسەر ئازادیی بیروباوەڕ، هەرگیز دەنگێكی نەبیست بۆ گۆڕینی حكوومەت لە ڕێی «استفتا»وە. لەمانە تێدەپەڕم، سەبەب بە تەنگەبەری دەرفەت و دەڵێم: گەلانی جیهانی سێیەم لە سەردەمی كارەبا و ئاتۆمدا تووشی خەفەتی نەبوونی ئازادی هات بێ ئەوەی پاشخانێكی مێژوویی لە بەكارهێنانی ئازادی هەبێت بە جۆرێك لێی بوەشێتەوە بەرنامەیەكی پاراستنی بۆ نەخشەكێش بكات، چ بیروباوەڕێكی سەر بە دیموكراسی و ئازادیی سیاسییەوە هەبێت لەگەڵ ئیستعماری ئەوروپادا بۆی هات، فەرقێكی ئەوتۆش نابینین لە نێوان وەرگرتنی ئەو بیروباوەڕانە و لە بەخێرهێنانی گەڕۆك و فرۆك لەو ڕووەوە كە ڕەفتاری لەگەڵ هەردوویاندا تا بڵێی بە درێغ و نا بەدڵ بوو، لەوەشدا تێبینی دەكرێ كە سورابوونی شەمەندەفەر ئاسانترە لە دانیشتن بە دەوری مێزی خواردەمەنییەوە بە خۆی و بە ئاداب و بە نەریتیەوە، ئەمیشیان ئاسانترە تا گونجان لەگەڵ فكر و ڕاهاتن لە خووگرتن بە سیفەتی چاولێكەرانە هەتا بەلایەوە وەك سیفەت و غەریزەی زگماك ئاسان دەبێ. دەبینین ڕۆژهەڵاتی كە تەقلیدی ڕۆژئاوایی دەكات لە حیزبایەتی و بانگەوازی ئازادی

و مافێکی لێیانەوە بۆی دەکەوێتە و بەرپرسیاریەتییەکی دەیخەنە ئەستۆیەوە تا بڵێی سەغڵەت دەبێ بە دەست گونجاندنی ئارەزوو دەروونییەکانی کە بە ئەسڵ ئەو جۆرە ئیلیزامەیان تێدا نییە لەگەڵ پێداویستییەکانی حیزبایەتی و لیبەرالیزم و ئازادی کە مرۆ بە پێی قالبی خۆی لە قالبیان دەدات، وەك کەسێکی تەنگ هەڵبێت بە جلکێکی تەسك و ترووسك. بۆ زێدە ڕوونکردنەوە دەڵێم بە دەگمەنێکی دەگمەن دیتوومە فەرمانبەرێکی ڕۆژهەلاتی خەیالی کردبێتەوە لەوەدا بەپێی داخوازیی قانوون و کۆمەلایەتیی پەسەند فەرمانی سەرشانی جێبەجێ بکات، لە باشترین حالدا وەزیفە (بە لای ڕۆژهەلاتییەوە) هۆی بژێویکی حەلالە، بە پێی عادەتیش دەرگایەکی فەڕاحی گردوکۆییییە لەسەر حیسابی موراجیعان، ئەمما وەزیفە بەلای ڕۆژهەلاتییەوە ئاوێنەیەك بێ لە داهاتی حەلال و خزمەتی کۆمەڵ شتێکە ئەگەر یەکجارەکیش نامەوجوود نەبێ، بێگومان، لە ئیکسیر دەگمەنترە. ئەگەر ڕوونکردنەوەی تەسەلترت دەوێ واز لە وەزیفە و حیزبایەتی و جانفیدایی بۆ ئازادی دەهێنم و بەقالێکی عێراقی بە بەقالێکی دانمارکی دەگرم کە کەسبیان هەولێکی زاتییە بۆ بەرژەوەندییەکی زاتی پەکی لەسەر تانووت لە خۆدان و نەفس کپکردن و حەزی کوشتن نەکەوتووە هەتا تێیدا دەستخاوێن بێ، دەبینی فەرق لە نێوانیاندا دەگاتە پلەی شێوەن بۆ کردن، ناشچمە بن باری وردیاتی ئەو فەرقەوە بەلکو شالڵلا بە ڕێکەوت سەردانێکی ئەو ولاتە دەکەیت و دەبینی فەرقی نێوان تاریکی و ڕووناکی، جوانی و دزێوی چەند و چۆنە. ئینجا ئەگەر جیهانی سێیەم لە پێوانەدا گوێ نەداتە کیلۆ و حۆقە و دڵیشی نەکرابێتەوە بۆ وەزیفەی بێ خوارەکە و خێچکە، تۆ بڵێ ئەو ئازادییە و لیبەرالیزمە و حیزبایەتییە بە لایەوە چەند پاك و پیرۆزبێ تا خۆی تێدا شەهید بکات و ببێتە مۆم بۆ غەیر شۆق بداتەوە. ئایا دەشێ لە کێشی کالەك بدزم و لیبەرالیزمدا هەڵبژێرێك و بژاردەیەك و ناوناوەش، وەزیرێکی ڕاست و دروست بم؟ یاخود لە خۆوە واز دەهێنم لە یەکەمینایەتی و سەرۆکایەتیی حیزب و حکوومەت، منێکی ڕاهاتووبم لە دزینی دە گرام کالەك کە بۆ کڕیاری هەڵدەکێشم؟ «هیهات هیهات لما توعدون»(٥٣) هەرچۆنێك بێت و بێ قووڵبوونەوە لە هۆی دیاردەی سەلبیی لە عادەت بەدەری خووە کۆمەلایەتییەکانی جیهانی سێیەم دەشێ سادە و ساکار وەك سادەیی ئەو حەقیقەتەی لێی دەدوێم بڵێم: گەلانی جیهانەکەمان لە کۆندا هەستی نەکردووە بە نەبوونی ئازادی هەتا ڕۆژگارانی نوێ چونکە فکرەی ئازادییەکە پەیدا نەبوو بوو(٥٤) تا ئەگەر بەر لە دووسەد ساڵێك

داوات لە خەڵكی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست بكردبایە ئازادیی سیاسی خۆیان بەكاربهێنن لە كاروباری عومومیدا لێت وڕ دەبوون چونكە داواكەت چ مەعنای نەدەبەخشی لەبەر نەبوونی چ مەیدانێك ئازادیی ئیرادەی تێدا بەكاربهێنرێت. هیچ تاكیان خەیاڵی واتای ئازادییان بە بیردا نەدەهات مەگەر ئەو واتا عەكسییەی لە كۆیلەیی بەدەر دەداتەوە تا ئەوەی قسە گەشەكەی خەلیفەی دووەم (عمر بن الخطاب): چۆن خەڵكتان كردە كۆیلە كە دایكەكانیان بە ئازادی هێناویاننەتە دنیا؟ ئا ئەم گوتەیە بە ئازادكردنی عەبد لە عەبدایەتی دەبڕایەوە. لە سەرەتاكانی عومرمدا هەرێمی بەرینم لەم عێراقە دەدیت هەستی بە ڕۆژنامە نەدەكرد وەك بەو قەسەڵەی دەكرد كە بزنەكەی پێی دەلەوەڕا، شاریشم دەدیت نەیدەپرسی جەریدە هاتووە یا نەهاتووە باكیشی نەبوو بەوەی لە بەغدا ڕوو دەدات، بوون و نەبوونی پەرلەمانیشی بەلاوە وەك یەك بوو، زۆر قەزا لە مانگ و دوو مانگدا جەریدەیەكی نە دەخوێندەوە و زۆربەی خەڵك ناشناسی هەواری «صحافە» بوون تا ئەگەر ڕۆژنامەیەكت دابانێ لێیان وەرنەدەگرتیت چونكە خوێندەوار نەبوون، ئەگەر بۆت خوێندبانەوە تێی نەدەگەیشتن. بۆت شەرح دابان گوێیان پێ نەدەبزووت. ڕۆژنامەگەری و ڕۆشنبیری لە ژیانی واندا، بە تێكڕایی، وەك دووان لە بارەی شانۆگەرییەوە ئەنتیكە بوو كە هەرگیز لە هەرێمیاندا نەزابوو. دەیان هەزاری ئەو خەڵكە سبەینان خەبەریان دەبووەوە و بە ڕۆژ خەریكی گوزەران دەبوون و سەر لە ئێوارەی شەودا دەخزانە خەوگەكانیانەوە بێ ئەوەی ببڕای تووشی شتێك بێن مەفهوومی ئازادییان لە لا بەخەبەر بهێنێ با خەیاڵیش بێت. بەڵێ ڕاستە تا بڵێی نەدار بوون و ئەركی قورسی كێشەی ژیانیان هەڵدەگرت بەڵام تا بڵێی دوور لە فكرەی لیبەرلیزم و چی لەو بابەتە بێت، گومان نابەم تا ئێستاكەش بە ڕوونی زانیبێتی پێوەندایەتیی خۆراكی و چارەنووسی ژیانی و دواڕۆژی منداڵانی بە هەڵبژاردن و ملانێی لایەنە جوداكان لەسەر حوكم چییە... ئەوسا هەرچەند نەیدەزانی سیاسەت مانای چییە ئەمما هەر كارێكی حكوومەتی گۆڕانێكی بەسەر دەقی ژیانیدا هێنابایە بە لایەوە لە حەرام حەرامتر بوو چونكە لێی سوور بوو هەرچی حكوومەت داوای بكات ناشێ بەرژەوەندێكی گشتیی پێوە بێت. ئەمە بوو وێنەی تابلۆی كۆمەڵایەتیی سیاسی كە خەڵك لە سێبەریدا دەژیا ڕۆژێكی چاوی بینام لە دنیا هەڵێنا، بێگومان لە ڕابردوودا تاریكتریش بووە كە لزووم ناهێڵێ قسە بكەین لە شیفتەییی باپیرە كۆنەكانمان بۆ ئازادی بەو مانایەی ئیمڕۆ تێی دەگەین. ئەوپەڕی ئومێدیان ئەوەبوو حاكمێكی

دادپەروەریان هەبێ لەخۆوە بڕیاری عادلانە بدات بەو پێیە مەسەلەی ئازادی پاش بەربڵاوبوونی قسە لێوەکردنی، نەك پێشتر، بوو بە مەینەتی جیهانی سێیەم، کە بووش بە مەینەت ڕۆژگارەها تێ پەڕی هەر مایەوە بە خەفەتی ئەو بژاردانەی لە قووڵایی و لە ئامانجەکانی دەگەیشتن. لە زۆر سووچیشەوە بوو بە مەینەت نەك یەك سووچ، جاریێ بە شێوەیەکی ڕووکەشە لێی حاڵی بوون وەك لە شەترەنج حاڵی دەبین بێ ئەوەی پێوەندایەتیی بە واقیعی ژیانەوە هەڵقوڵێبێت چ فەرقێکیش نییە لە نێوان مەیلت وەلای سیمفۆنی لە نێوان خەڵکێك کە تێی ناگەن، بگرە دەیکەرهێنن و لە بەینی باوەڕت بە هەڵبژاردن لە نێوان گەلێکدا تێی ناگات و پێوەندایەتیی بە بەرژەوەندییەوە نابینێ و قورسایی و ئەرکیش هەڵدەگرێ وەك زێدە زەریبەیەك بێ بخرێتە سەر تەکلیف و شەکەتییەکی پێیان دەگات لە حکومەتێکەوە کە گوێ ناداتە کاروباری ڕەعیەت. ئینجا کە پێوەندی بڕا لە نێوان لیبەریالیزم و بەرژەوەندی خەڵك، بە تایبەتی لە پلەکانی سەرەتایدا، ئەوسا دەبێتە گەپێکی نەزۆك و بێ سوود.

لێرەدا کە لەبەر ماوە تەسکی، بە شێوەیەکی قەناعەتبەخش دەرفەتی شەرحدان نابینم هەر ئەوەندە دەڵێم ئەو مەفهووم و شێوازانەی لە جیهانی ئێمەدا پەیڕەوی لێ کرا لە دوو وڵات، بە دەم فراژیبوونەوە بەردار بوو، یەکیان میسر ئەوی دیکەیان هیند، ئەویش بە هۆی پەیدابوونی پێوەندایەتی لە نێوان واقیعی ئابووری و ڕۆشنبیرییان (کە ڕەنگێکی بەرەوپێشچوونی بە خۆوە گرت، بە تایبەتی لە سەدەی نۆزدەیەمدا) و لە نێوان ڕێژیمی لیبەراڵدا بوو کە لە بنەڕەتدا تەعبیردەرەوەی ڕۆشنبیری و ئابووری و چالاکییەکی کۆمەڵایەتیی ئەوتۆوەیە بە دوا زەمانێکدا دەگەڕێ پێی بئاخێوێ چونکە ئازادیی سیاسی و ئازادیی ئابووری لە پلەی پێش کۆمیونیزمدا[٥٥] دوو شتی تێك بەستراون، یەکیان بێ ئەوی تر بەسەر پێیانەوە ناوەستێ[٥٦] ئیتر لزووم نییە بۆ کەسێك (و لایەنێك)ی ئابووریی ئازاد و گەشەداری نەبێ خۆ ماندوو بکا بە ڕەفزی لیبەرالیزم چونکە لیبەرالیزم بە پێی سروشتی خۆی و بێ بەهانەکاری ئەو لایەنە ڕەفز دەکا وەك نەخوێندەوار و کتێب، کەڕ و گۆرانیبێژ (یەکتر ڕەفز دەکەن). ئازادی لە گۆشەیەکی دیکەشەوە مایەوە بە مەینەت، کە (لەو وڵاتانەدا) بە شێوەیەکی ڕووکەشە تێگەیشتنی ئازادی کەوتە پەرەسەندن و ژمارەی زیاتر لە ڕۆشنبیران بەرەو دروشم و ئامانج و ئاکامەکانی کشان، خەیاڵشکستەیی و هیوا پووچانەوەیەکی زۆر سەری هەڵدا لە ئومێدی کەسانێك باوەڕیان بە ئازادییەوە بوو، شکستەکەش لە بێ هێزیی

بنەمای جەماوەری و تەسکەبەرایەتیی ئەو جەماوەرەی بەشداریی لە گەپی «ئازادی» دەکرد، سەبەبی ئەو بێ هێزیی تەسکەبەرایەتییەش، وەك باسمان کرد نەبوونی پێوەندایەتی بوو لە نێوان گوزەران و ئەو دروشمانەی بە تازەیی لە جیهانی سێیەمدا هەڵکرابوون. خەیاڵشکستەیی بە بەریەوە هەیە کە هیمەت بشکێنێ و بێ ئومێدی ببەخشێ و دنەی لێ پاڵکەوتن بدات.

سەرەڕای ئەمەش شتێکی مەلعوونتر لە خەیاڵشکستەیی ڕووی دا بەوەدا کە هەڵپەرست ڕژانە ئەو تازە مەیدانەی سوود و زیانەوە و ڕێی هەرە کورتیان تێدا گرتەبەر کە بوونە لایەنگیری حاکمە کەمتەرخەمەکانی ئاست «حق و واجب» و کۆمەڵەکە مەعنەوییەکانی دیکەی کۆمەڵایەتی، ئیتر لەوانە بوو چەندین حیزبی ساختە لە ولاتێکدا پەیدابن بە یارمەتیدانی حکوومەت لە پووچەڵییان و تاکە حیزبێکی تێدا شکست بهێنێ کە هەر نەبێ باوەڕێك و بینینێکی سەر بە پرسیارەکانی ئازادییەوەی هەبوو. گۆشەیەکی زێدە بەرین بۆ مەینەتیی جیهانی سێیەم کرایەوە لە تەجرەبەی ئازادیدا کە بە خەیالّی پێشەنگەکانی ئازادیدا نەدەهات، ئەویش بەهۆی شکستی لیبەرالیزم کە واقیعێك نەبوو شێوازێکی پێشکەوتووی حکوومەتی تێدا سەرکەوێ ئیتر قومانداني لەشکر لە زۆر ولاتدا کەوتنە سەر ڕێبازی کۆدێتای عەسکەری بۆ هێنانەوەی گۆڕانێك کە بە لایانەوە هەولّی مەدەنییەکان تێدا نەزۆك بوو. ئاشکرایە، کۆدێتای عەسکەری لە بەرەوپێشبردنی کۆمەڵ بە تەواوی پەککەوتەیە چونکە کۆمەڵگەیەك لە کەرستەی شارستانەتیدا هێند بێ هێزبێ نەتوانێ خۆی بباتە پێش بە ڕێنموونیی ڕۆڵە مەدەنییەکانیەوە کە ئامادەترن بۆ گرتنە ئەستۆی بەرپرسایەتیی چاوەدێری، یەکجاری پەککەوتە دەبێ لە ژێر دەسەلاتی پیاوی عەسکەری کە پەروەردە بووە بۆ غەیری بنیاتنانی کۆمەڵایەتی و سیاسی و بۆ غەیری بازرگانی و کشتوکێڵ و جۆماڵ و بۆ کارگەی شیرەمەنی... لە جیهانی سێیەمدا ئەو مەدەنییانەی بینینێکی مەیلەو ڕوونیان هەبێ لە گیروگرفتی سەردەم بە تێکڕایی و هی ولاتانی خۆیان بە ئاشکرایی تا بڵێی کەم ئەژمارن ئیتر حاڵی ولات چۆن دەبێ دوای بەلاوەنانی ئەو کەمتاکورتە لە پایەی چاودێری و هێنانی کەسانێك (لە عەسکەرییان) کە هیچ سەرەدەرییان لە لێخوڕینی کەشتی نییە. برەوستاندنی کودێتا، باشترین ئاکامی ئەوەبوو کە ولاتی ئینقلاب دیدە لە ڕووی شارستانییەوە داوەستێت و نەکشێتەوە پاش، بەلام دەرکەوت ئەمە لە ئیمکاندا نییە چونکە داوەستان لە مەرکەزی

سەرپەرشتیکردندا بی پێشکەوتن و تەسەڵی و ئەمان کارێکی وەها ئاسان نییە بە سەلامەتی پێك بێت وەك کە بە نووسین لە ڕووی کاغەز چەسپ دەکرێت بەڵکو پێویستی بە چیاندن و تۆقاندن هەیە لەبری حوکمی مەدەنی، واتە دەبێ مێژوو شەختە بکات هەتا عیدی ئەمین یاخود شێتێکی دیکەی ئینقیلاب لە خوایەتی بەردەوام دەبێت چونکە ئەو خوایەتییە شێتێکی تەماعکارتر لە ناوی دەبات یان خەڵك هەڵدەشاخێن یان شتێك لە ئەسبابی نەمان دەقەومێ کە بە بیرمدا نایەت.

بە هەمە حاڵ مەینەتەکە زۆر زلترە لەوەی بە نووسینی بە پەلە و هەناسە کورت شەرح بدرێ. وێنەی دزێوی و تاریکی و پەژارە و خەسارەتمەندی و کاولی ڕەجاڵترە لە هەر ڕەجاڵێکی بە بیردا بێت و هە ر هێندە نزمبوونەوەی ڕووی داوە و ئەو چوونەپێشی لە کیس چووە لەو ڕۆژگارە تاریکانەدا بێ ڕەزاترە لەوەی ویژدان هەڵی بگرێ ئەگەر ویژدان لە هەڵگرتنی ڕانەهاتبێت. ڕەنگە ڕاست بێ بڵێم گەورەترین خەسارەت لە بەردەوامبوونی ئەو تەرزە حاڵەتە ئەنجامێکی بەدئەسەرە لە ئەنجامەکانی بریتییە لەوەی کە گەنجێکی لە سێبەری ئینقلاب دەبێت و پەروەردە دەکرێت و هەڵدەکشێت بە بیردا نایەت شتێك هەیە پێی دەڵێن ژیانی ئاسوودەی شەرافەتمەندی کەرامەتدار لە دەرەوەی ئەو قەفەسەی تێیدا کەوی دەکرێت و نازانێ مومکینە کەرامەت و نان و دڵخوازیشی هەبێت لە جۆرە ژیانێکدا غەیری ئەو جۆرەی نان و کەرامەت و دڵخوازیی لە بیر بردووەتەوە. ئەم پەژارەیەی وەها بەدیووم و کوشندە لە تەجرەبەی جیهانی سێیەم لەگەڵ ئازادیدا مەتەڵێکە «لست ادري ولا المنجم يدري- من نازانم و ئەستێرەناسیش نازانێ» کلیلی هەڵهێنانی لە کوێیە چونکە بە قووڵایی و بە مەودا گەلێك نامومکینی تێك هەڵکێش و لێك ترازاوی لێ نیشتووە. ئاپۆرەی پان و پۆری ئەو خەڵکەی خاوەن بەرژەوەندە لە ئازادی و داد و ئەماندا تا ئیمرۆکەش تێ نەگەیشتووە چۆناوچۆنی بەرژەوەندەکەی بە دەمارێکی زیندەڵ (عضوی) دەگاتەوە ئەو هەڵبژاردن و ڕۆژنامە و حیزبەی کەسانێك لێی خاوەنن و هەڵی دەسوڕێنن چ پێوەندییان بە بازاڕ و کێڵگە و کارگەوە نییە و بە زمانێکی نائاشنا لەبەرگوێی جەماوەر خۆیان و ئامانجەکانیان ڕوون دەکەنەوە و شێوازی ئەوتۆ (لە کردەوەدا) بەکاردەهێنن خزمایەتیی نییە لە گەڵ پارووی بژێودا چونکە سیاسەت تا ئێستاش تەڕدەماغییەکە کەمینەی ڕۆشنبیران خەریکی دەبن و نەچووەتە تیرێژ و ڕشتەی هەناوی کۆمەڵ سەبەب بەو شتانەی باسی هێندێکیان کرا. ئینجا هەر چونکە سیاسەت تەڕدەماغییە

بۆیە لە جغزی مەسڵەحەتی ڕاستینەی گەل دەردەچێت و دەکەوێتە بەر حوکمی میزاج و لێکدانەوە و پێوەرەوە تا ئەوەی دەشێ بە دەوری تاکە فکرێك و تاکە بەرژەوەنەدێکەوە چەندین حیزب و ڕێکخراو پەیدابن و بەردەوام بن لەسەر شەڕە چەپۆڵك و لێکخشان و شتی توندوتیژیش، ئیتر دەشێ بەرەیەکی دینی لە دەزنوێژدا دوو گۆزینگ بە بەشێکی پێ حیساب بکات و بەردەوام بێ لەسەر دوژمنایەتی جەماتێکی تر لەو باوەڕەدا نەبێت یاخود کۆمەڵێکی سیاسی بۆرژوازی بچووك هەرچی تۆمەت هەیە بگرێتە کۆمەڵێکی سەر بە بورژوازی مامناوەنجی کە لە ئامانج و دروشمدا دەگەنەوە یەکتر بەڵام «گۆیا» چینیان جودایە... ڕەنگە هەندێك باوەڕ بە ڕۆژهەڵات و هەندێك بە ناوەڕاست و هەندێك بە ڕۆژاوا و هەندێك بە هیچ، بە بۆشایی بهێنێت ئیتر چەك تیژ بکەنەوە و ڕیز ڕێك بیەخەن بۆ هەرا و پەت و تیغ لەبەرچاوی جەماوەری پان و بەرین کە حاڵی نییە لەو کەرنەڤاڵە خوێناوییەی وا لە حەوشەیدا دەسازێت. بڵێم چی خۆ لەوانەیە لێکتر جودا ببنەوە و یەخەی یەکتر بگرن هەر هەتا نەگوترێ تەبا و ڕەبان. ئەو واقیعە ئیفلیجەی تێشیدا دەژین دەتوانێ بە جۆرەها جوداوازی ئاوس بێ کە بە بیری هیچ بلیمەتێکدا نایەت، مەینەتیش هەموو قەڵغەنی جیهانی سێیەمی گرتووەتەوە بە دەر و ناویەوە بۆخۆشت تێ فکرە لە ئاکامی بە یەکتر گەیشتنەوەی ژیاری کۆتاییی سەدەی بیستەم لەگەڵ وڕێنەکانی چەسپاو و کەڵەکە کردووی ڕۆژگارانی جیهانی سێیەمدا بە دەم زیادیی نفووس و پەرەسەندنی فەقیری و تێك هەڵاتنی فەلسەفان و ملانێی سیاسەت و ڕکەبارییی بەرژەوەندە زلەکان و ناوەنجییەکانەوە وێڕای نەبوونی شتێك پێی دەگوترێ «گەل» بە مانای کۆمەڵە بیادەمی نیشتمانێك ڕێز لە واجیب دەنێت و پارێزگاری لە ماف دەکات، خۆ گەل بریتی نییە لە ئاپۆڕەی بیست نەفەری یان ملیۆن و ملیاریی بێ پێناسە دەنا مەڕگەل و گاگەلیش ژمارەی هەیە و مەیلی برسیەتی و زایەند و ترسی مەرگ و ئارەزووی ژیانی هەیە و پێشی ناگوترێ «گەل» و هەر مێگەل و گاگەلە، ژیرانە چارەی هیچ دەردێکی خۆی پێ ناکرێت و لە خۆی و کەودەنییەکەی دەوەشێتەوە شتێك بە خۆی بکات کە لبنان بە تەنیا وەیا لیبیا و چاد بە جووتە دەیکەن و چی هاوڕێیانی عەدەن کردیان... خوا لە کفندزی کۆن خۆش بێت و وانا للە ولاحول ولا...

مەینەت دەکوتێت و هەر دەکوتێت بە تەوژمێك کە بە دەم زمانەوە زیاد دەکات و چ ترووسکەیەکی ئومێد، چەندێکی کزیش دەبێت، موژدەی سەرەتای ڕزگارییەکی نزیکی

پێوه نییه كه لەوانەیە سەرەتا هێند لە كۆتایی دووربێت دڵخۆشی بەو موژدەیەوە بكوژێت.

بەر لە نۆ ساڵ بە دەم وتووێژێكی دۆستانە لەگەڵ گەورەی دەوڵەتدا گوتم: دەمێكە ئامۆژگاریم بۆ كوڕان و كچان، لەوانەی دەنگم دەیانگاتێ لە ڕۆژهەلاتی ناوەڕاستدا ئەوە بووە: نەكەن لێكتر مارەبڕبن لە وڵاتی خۆیاندا، دەنا وەچەیان دەبێتە چیلكەی ئاگری دیار و بزری جیهانەكەمان، با وەكو چوێلەكە و لەكلەك مشەختانە (مهاجر) بۆ ئەو شوێنانە بڕۆن بژێو و ئاویان هەیە و ڕاوە مەلیش وەنەبێ لە هەموو دوازدە مانگی ساڵدا جایەز بێ، بەسەر هێلكەوە كورك بن و بە زەرنەقووتەكانیانەوە بگەشێنەوە، بە لەشی ساغیانەوە نەك بە ئەندامی هەلا هەلایانەوە.

بە هەمەحاڵ دوور لە تاوگیری و ڕەشبینی و دوور لە گەشبینیی گێلانە دەڵێم... زۆر لە دەوڵەتانی جیهانی سێیەم خۆیان هەوێنی ڕسكانی دەوڵەتیان تێدا نییە بەلام تاپۆی ئەو دەوڵەتانەی بە دەورییانەوەن ناچاریان دەكا بەردەوام بن چونكە ئەم ڕۆژگارە بە تالایی سیاسی پان و بەرین ناسەلمێنێ سەبەب بە پێوەندایەتیی بەرژەوەندی زۆر و زەبەند پێیانەوە. ئیتر دەوڵەتەكان وەك دارێكن لە دارستاندا بە مشاریش ببڕێتەوە بەلادا نایەت چونكە دەور دراوە بە درەختی قیت ناچاری دەكەن بەسەر پێیانەوە ڕاوەستێ. ئینجا چ خوێڕییەكە ئەو حاكمەی هەڵسووڕ و داسووڕی عیفریتانە بەسەر میللەتیدا دەكات و وەك تاوس خۆ فش هەڵدەهێنێت هەموو شان و شەوكەتیشی وەك بابایەكی لاخۆرە(٥٧) بەسەر سفرە و خوانی خەڵكەوە، لەو ڕووە كە بوونی بەندە بە بوونی غەیرەوە. تۆ ئەگەر بتوانی یەكێك لەو دەوڵەتانە بە خاك و ئاو و ئینسان و حەیوان و ڕووەك و بە خەزنەی ژێرخاكیشەوە ڕاگوێزیت بۆ مەریخ و خودبەسەری بكەیت، ناتوانێ یەك مانگ وەكو دەوڵەت دەوام بكات چونكە حاكمەكەی دەبێتە جەلالاد و سەربازەكانی دەبنە ڕێگر ڕەعیەتیشی «حمر مستنفرة فرت من قسورة»(٥٨) تا ئەگەر چەند مانگێك مایەوە شەوگاری بە تاریكی دەباتەسەر چونكە ناتوانێ چرا قودیلەیەكیش هەڵبكات با دەوڵەتێكی نەوتاویش بێت سەبەب بە نەزانینی دەرهێنانی نەوت و سافكردنی.

كلیلی چارەی پەژارەی جیهانی سێیەم گوم بووە مەگەر دەوامەی لەسەر خۆڕماندن چۆڕ لە توانای كوشتن و خۆكوژی ببڕێت، ئەویش چارەیەكە نموونەیەكم لێی دیتووە لە فیلمێكی سینەما بەر لە ٢٥ ساڵێك كە شەعبەدەبازێك دێت بۆ وەستاندنی خوێنی

بـریـنـی سەری بـریـندارێك، بـە شیشە ئـاسنێكی سووربـوویـەوە بـرینـەكـەی داغ كرد و بریندارەكە هـاوارێكی زراوڕژێنی لێ هـەڵستا و جووڵەی بڕا و بـە مردوو داندرا. بـابـای فێڵباز دڵی خۆی و خەڵكەكەی بەوە دایەوە گوتی: هـەرچەند مرد ئـەمما خوێنەكەم وەستـانـد. چـی لـە جـیـهـانـی سێیـەمـدا ڕوودەدات تـكـانـەوەی دوایـن دڵۆپـی خـوێنـە. سێپاتبوونەوەی وشەی خوێن لەم دێرانەدا ناشێ حەقیقەتی مەینەتەكەمان لە بیر بـبـاتـەوە كـە مـەیـنـەتـی ژیـار و ڕۆشنبیری و ئـابـووری و ئـەمـان و فراژووتن وشتـی ئەوتۆییە، خۆیشت دەبینی «ئـازادی» و مافی تری كۆمەڵایەتیی ئەوتۆیی بوونەتە خولگەی سەربڕكێ و ئابڕوبردن و نرخ دالەنگاندن لە جیهانماندا، قەتیش بەرلەوەی پێوەندی بە سەرچاوەی ئەو مەفهوومانەوە بكەین كێشە و نیزاع و دەمەتەقەیان لەسەر هەڵنەستاوە چونكە ئازادی ببڕای ببڕای بابەتێك نەبووە لە جیهانماندا فەلسەفەی سیاسەت و حوكمی لەسەر بنیات نرابێ، ئەگەر پێویست بێ نموونەیەك بهێنینەوە بۆ نزیكخستنەوەی وێنەكە لە زەینی خوێنەر، لە ئیسلامدا «اخوان الصفا» و «معتزلة» هەبوون بە لای فكردا دەشكانەوە تا یاخیبوون لە دەسەڵاتی شەرعی، كە لێیان ورد ببینەوە دەبینین مەیلیان دەچێتەوە بۆ بەكارهێنانی هۆش و مەنتیق و ڕوونبینی لە سەقافەت و عەقیدەی ئەو سەردەمەدا ئەمما بگوترێ بانگەوازێكیان تێدا بوو بۆ خەڵك بەرەو بنەمای گشتی فەلسەفی كە ئازادیی دڵخوازیی تێدابێ لە پێكهێنانی حكوومەتێك سەقامگیریی دادێك بێت، دادی ڕووت، سەرچاوەی لە عەقیدەوە نەهاتبێ و ڕێ بە خەڵك بدات بناغەی یاسا و باوەڕی پیرۆزی دین بگۆڕێت، ئا ئەم گوتەیە بریتییە لە وەهم و ورێنە. بێنە «قرمطی» بە نموونە بگرە: بەڵێ ڕەفزی دەسەڵاتی عەباسییەكانی دەرد بەڵام پتر ڕەفزی هەموو ڕاڕەو و باوەڕێكیان دەكرد لە باوەڕی ئەوان نەبوایە. «خوارج وشراة»یش بە تێكڕایی وەك قەرمەتییان لە جغزی ڕەفزی(٥٩) هەموو مەزهەبێكدا بوون كە لە ڕاڕەویان دووربێ. هەڵكشێیت بۆ مەزدەكی دەیبینی چ دوژمنێكە لەگەڵ غەیری خۆیدا و چەند دوورە لە ڕێدان بە هۆش و فكر دەنگ هەڵبڕێت بۆ ئازادیی خوایشت و نەویستنی شتی نابەدڵ، چاویش دەپۆشین لە بانگەوازە كاڵوكرچەكەی بۆ شیوعی ملكایەتی، ئەوەندەی بەسە بۆ عەیبداری و زیانبەخشی كە ئافرەتی بە ملكی بەرەڵڵا دانا بۆ پیاوان(٦٠). لە نەزەر دینیشەوە ئازادی هەر ئەو دەرفەتە بوو و دەبێ كە لە بڕیارەكانی سەر بە لەزەت بردن و ماف بەكارهێنانەوە بە ڕەوای زانیوە ئەویش لە چـارچـێوەی دەقـی ئـەوتـۆیـی كـە جـایـەز نـیـیـە لـە ڕێی شلـبـەستـنـەوە (تـرخص،

خۆڕوخسەتدان) و تەئویلی بەرینەوە کەس بۆ غەیری ئەو دەقانە بڕوات... چ سەیر نییە لەوەدا کە دڕدۆنگی لە نێوان پێشینەپەسەند (سلفي)ان و نێوان هەر کۆمەڵێکی دینی یان دنیایی پەیدابێ کە ڕێگەیەکی تازە بگرنە بەر شەریعەت سەرچاوەکانی نەسەلماندبێ چونکە ئازادی هەر ئەوەیە کە خالق سەپاندوویەتی یان حەڵاڵی کردووە و ناشێ چ مەعنای دیکەشی هەبێ.

بە هەمەحاڵ زۆر کاروبار و سەبەب تێکەڵ دەبن و بە دەوری ئازادیی جیهانی سێیەمدا حاڵەتێکی دەگمەن دەچنن لە فاکتەری مێژوویی و سەردەمی و ناوەکی و دەرەکی دەشێ دڵۆپرێژ بکرێنەوە ناو ڕێژەیەکی دوو پۆرگییەوە: یەکەمیان ئەوەیە، ئازادی بە واتای تازەیەوە، ڕەگی نەبووە لە ڕابردووی جیهانی سێیەمدا، ئەویش وەکو فرۆك و کۆمپیوتەر لە نوێوە ڕسکاوە. دووەمیان، ئازادی هەتا ئەو ڕۆژەش لەو وڵاتانەدا هۆکاری ئەوتۆی نییە پێی ببێتە پێکهێنەرێکی سەقافەتیان چونکە لە سەرەتادا وەك فکرێکی نامۆی بێ ڕەگ لە واقیع، خزایە مێشکی کەسانی بژاردەوە، ئینجا کە جوزئێکی لە ویژدانی چینی ڕۆشنبیر داگیر کرد تووشی پەژمووردەیی هات سەبەب بە فشەلۆکیی ئەو بناغەیەی کە بیری ئازاد خۆی لێ سەراو کردبوو. دوواتر کە زەنەی ژیاری و ئابووری و ڕۆشنبیری لە ڕۆژاوای پاش دوو شەڕی جیهانییەوە بەسەریدا هەڵڕژا، بە خۆی و کادرە هەژارەکەیەوە لە ژێریدا داهێنرا و مەیدانی بۆ ئینقلاب چۆڵ کرد بەوشێوەیەی پێشتر تێیدا تێ پەڕین، چی گوتیشم کورتەیەکی تەواو پەککەوتەی سەرگوزشتەکەمانە کە بایی قەناعەتی هیچ هەوەسبازێکی ڕۆژهەڵاتی ناکات قۆڵ و باسکی بە خوێنی خزمان سوور بووە. ئەوەی کردوویەتی و دەیکات ڕەجاڵترە لە هەر وەسفێکی ڕەجاڵی بن ڕەجالانی وەپاڵ بدرێ. کلاشی دز بە شەرەفترە لە کەللەی باوکی.

بیر و خەیاڵی خۆم دەدرکێنم و نەختێکی گەشبینی تێکەڵ دەکەم بە ئومێدی دۆزینەوەی وەسیلەیەکی زەمینی لە وزەیدا بێت جیهانی سێیەممان بگۆڕێت لە دارستاننیشینەوە بۆ هاونیشتمانی سەر ڕووی خەریتەی ئەم ڕۆژگارە، لە ئاکامدا دەگەم بەم دوو وەهمە: یەکەمیان خۆی لە خۆیدا ناموِمکین نییە بەڵام دەبێتە گومانبەدەر چونکە بە شتی وەها بەستراوەتەوە گومان بۆی ناچێت... دەڵێم بەڵکو شارستانەتیمان وەها سەقامگیر بێ و ئەوەندە تەوژمەی هەبێ پیاوکوژ و دز و دوژمنانی ئازادی لەوانەی هەڵگری چەکی توندوتیژی و دروشمی هەلا هەلاکردنن زات نەکەن خۆ وەدەرخەن، ئەگەر سەبەب بە ڕێ بەدێییکردن بەرەو جوانیی بنیانان و

ئەمانیشەوە نەبێ. با بڵێین لە ترسی حەیاچوون و پووچەڵی بێت کە لە کاری دژ بە مرۆوە، بە مرۆوە دەنووسێت و لێی دەبێتە نیشانەی بێ تەربییەیی و دڕندەییی دەروون. وەهمی دووەم ئەوەیە، بە جۆرێك لەو جۆرانەی شتی پێ دەڕوات، ئەو پێشەنگانەی خەبات، چی حاکمە و چی بە دیار نۆرە حاکمایەتییەوە دەستی لەسەر پەلاپیتکەیە، باوەڕ بهێنن بەوە کە بەلاوەنانی زەبر و زەنگ و خۆ دانە دەست هەوڵی هێمنانە و ژیارییانە بۆ چارەسەرکردنی چەڵەمە و گرفت تاکە ڕێگەیەکە کە سوودبەخش و ڕزگارکەر و بنیاتنەر بێت. تا ئەوەی منداڵێك دەبێت پێویستە مارەبڕینێك بووبێت و نۆ مانگی بەسەردا تێ پەڕیبێت ئینجا بیست سیساڵێکیش گوزەری کردبێت تا منداڵ دەگاتە تەمەنی بەرهەمهێنان و بەشداریکردن لە فراژوتن (تنمیە)، ئەویش بە خوێندن و ڕاهێنان و تەجرەبەوە خۆ ئەگەر لە هەر قۆناغێکی تەمەنی منداڵەکەدا پەلەت لێی کرد یا دەیکوژیت یان ڕەسین و هەڵچوونی دەکوژیت. پەقلاوە لە گەڵ مارشی عەسکەری و سترانی ئاگرین دەبێتە ژەقن. دڵ لە ڕووی گوشادیی دنیا دادەخرێت کە دروشم و نووسین و نمایشتی ورووژێن تەنگی پێ هەڵچنی، ژیان خۆیشی دەبێتە مەینەت لە سێبەری عورفی و توندگیریی عەسکەریدا. هەرگیز خەرمانت پۆزی نابێ ئەگەر جووت و دروێنە و گێرەت بەجێهێشت چەندێکی هەناوت گەرم ڕاهات و ویستت بە نرکە و چریکە و بوومەلەرزەی هوتاف ساردی کەیتەوە.

ژیانی کۆمەڵایەتی بە پێچەوانەی زۆر لە دیاردەکانی سروشت داوای ئارامی و خۆگیری و هەنگاو بە هەنگاوی و کۆکردنەوە و سازاندن دەکات کە چی لەگەڵ سروشتدا جووت دەڕوات و ڕێك دێن لە هەر کارێکی بنەماکەی فراژووتن[٦١] و ئیرووییی بێت کە دەبینین هەردوویان دەوری ساڵێك خۆ دەگرن هەتا دەغڵ دەدورێتەوە و مێوە دەچنرێت، جا کە هات و دیاردەکان بە زەبر و وێرانکەر بوون لایەنی کۆمەڵایەتی بە هەموو زانست و تەکنیك و ئامرازەکانیەوە خەریك دەبێ لغاوی بکات یان لە توندوتیژییەکەی دابشکێنێت یان خۆ لەبەر پەژارەکانی لادات. ئەمە ڕاستییەکە ئاو لێڵ ناکات، ڕەنگە کەس نەبێ لەوانی زێدەڕۆییی توندوتیژین ئەوەندە گێل بێ نەیسەلمێنێ بەڵام دەشێ بە فێڵ و پێچە بە دەور و تەئویلان، ئەگەر بۆی بلوێ، خۆی بکاتە پارێزەری ئازادی و دیموکراسی و هەناردەی ئاشتی و دۆستایەتیی نێوان گەلان، وەك ئاشکرایشە لە حاڵوباری کەسانێکی خەریکی دیموکراسی و ئاشتین، مرۆی ئاشتیخوازی دیموکراتی حەقیقی ڕەنگە یەك وشەی ڕەوانبێژیی سەر بەو مانایانەی لە

زارەوە دەرنەیەت کەچی دوژمنی مرۆڤایەتی لە بەرگی ئاشتیخوازیدا وڵاتەکەی و ئیعلامەکەی و دروشمەکانی دەمی مەسیرەی جەماوەرانە پڕ دەکاتەوە بە وشەی ئاشتی و برایەتی و وێنەی کۆتره و ساوای ژیکەڵ و وەسفی شۆڕشگێڕایەتیی درۆزنیش بە دەورییەوە دەبێتە پەرژینێکی موقەدەس بە بارمتە دژی رەخنە و گومان، قسەش لەو بوارەوە بە ئێش و پەژارەیە و لەو خەفەتە زلانەیشە کە پەرۆشدار بۆ ڕاستیی شتان و چارەنووسی گەل و وڵات پێی دەتلێتەوە. ڕووپەڕەیەك نییە تۆژەر هەڵی داتەوە لە حاڵوباری خەباتگێڕی شۆڕشگێڕی توندوتیژی دڵبەجۆش بەڵگەی بڕندەی تێدا نەبێ لەسەر بێ ئومێدیی لەو ڕۆژەی هۆس بێتەوە بەر تیژڕۆی بنەڕەتی و چەکەکەی دابنێت و نینۆکەکانی ببڕێت، سەڵەوات بۆ بەرەکەتی هێمنی لێ بدات و دابنیشێت بە دەوری مێزی وتووێژ و و تێکگەیشتن و لێکتر ئەمینبوونەوە تا خۆی بحەسێنێتەوە و خەڵکیش لێی بحەسێتەوە. بەر لەوەش ئومێد نەمابوو، حاکمی خودبەسەری دنیای مسکێنان دەست هەڵبگرێ لە زەبر و زەنگ و چپاندن... بەر لە هەردووانیش کیسەی ئومێدان بەتاڵ بووبوو لەوەی گەلانی دنیاکەمان بتوانن، بە دڵ تێفکرین لە ڕزگاربوون. ئینجا چۆناوچۆنی ئەوانە لە زاڵمی گەورە ڕزگار دەبن کە هەریەکە لەوان بایی توانا زوڵم لە غەیر دەکەن بگرە بە نەختێك ترساندن و دڵدانەوە دەشبنە یاریدەدەری زوڵم ئیتر چیت گەرەکە؟ چی تر ماوەتەوە؟

کەشکۆڵی جادووگەر لە کاروباری جیهانی سێیەم جۆرە چاپوکدەستی و چاوفریویی تێدایە تا بڵێی زیبا و مەعلانانە، کە دەبینین گەپی کودێتای عەسکەری لە وێرانکاریدا کورتی هێناوە لە چاو گەپی کودێتای ئەهلی چەندین وڵات، قوربانیشی لە بێ گوناح و گوناحباران چەندین جار پتر بووە لە هی عەسکەری، بازنەی مەینەتیش لە تێکهەڵقژانی مەدەنییە نیوە شارستانییەکان گەلێك فرەوانتر بووە چونکە لە لایەکەوە ژمارەیان لە عەسکەرییان پترە و لە لای دووەمەوە لەوان نارێکترن و لە لای سێیەمەوە چەندین فێرگەی فکری (جودا)یان هەیە... بیست هەزار کوژراو و چەند هێندە بریندار و هەڵاتووی بێ ئەژمار،تەنیا لە گۆشەیەکی هەژاری دووره دەستی (جزیرة العرب). تەختە سویچی ڕووداوانیش کەوا بە دەگمەن هەڵە دەکات لە پێشبینیکردنی کارەساتان، پەنجە ڕادەکێشێ بۆ غەلەبە ستاندنی حاڵوباری ئەوتۆ لە جیهانی سێیەمماندا هۆش تێیدا گرژ دەبێ، ئایا زادەی سیاسەتە یان کیژی نوکتەیە یان هی مەزاق یان هی هیچ شتێك حیسابی بۆ بکرێت. ڕەنگە خەباتگێڕێکی لەوانەی تیغیان

سوواوە بۆ گۆڕانی بەرەپێش گاڵتەی بە قسەم بێت و بیداتەوە بە ڕەشبینییەکی زێدەڕۆ و خۆدانە دەست بێ ئومێدییەکی پێی دەڵێن «اليأس احدى الراحتين – بێ ئومێدی یەکێکە لە دوو حەسانەوە» و بە نانکوێریشم بزانێت لە ئاست هەوڵی دڵسۆزانەی بۆ ڕاستکردنەوە و گونجاندن، جا منیش بە ئەو و هەرچی وەك ئەو هەیە لە جیهانی سێیەممـاندا دەڵێم: من چەندی ترسم هەبوو لەوەی کەسانی وەك عیدی ئەمین و بۆکاسا و ستالین و هیتلەر و هەموو غەڕا و زاڵم و دڵڕەقی وەك ئەوان بگەن بە حوکم هێندەش دەترسێم لە گەیشتنی ئەو خاباتگێڕانە بە دەسەڵات، ترسەکەشم لەسەر ئەو یەقینە هەڵناوە کە ترسی بۆ کاسا و گرووپەکەیم لێ هەڵێنجا بوو چونکە تفەنگ و چەقۆ هەڵگران لە خەباتگێڕانی جیهانی سێیەم کە جارێ لە سوپێردان بەچکە عیفریتن بە نۆرەی خۆیان دەست دەکەن بە سواربوونی خەڵق و ملشکاندن و دەمار هەڵبڕینەوە و گوڵ و پەلك سووتاندن. ڕەنگە پارێزگاری بە شەرەفترین کێشەیەك بن بەڵام وەك گورگ تەما لە مێگەل بنێ... ئازاترین کەسانێك بن لە جانفیدایی بەڵام وەك کە ڕێگرێك لە کاروان دادەنووسێ... ئەوانە بە شێوەیەکی مەیلەو گشتی وێنەی نێگێتیڤی حاکمە خەفەکراوەکانن، هەر کە وەك ئەوان گەیشتنە دەسەڵات دەبنەوە بە وێنەی پۆزەتیڤی زێدە گرژ و تاریك بەسەر کورسیی حوکمەوە چونکە کامیان هەرە ئاکار چاك و زێدە نەرمونیان و نزیکترینانن لە سۆز و بەزەیی، لە ڕێی خودپەسەندی و خۆپەرستیی بێ پـایـانـەوە دەگەن بە تـاوانـبـارکـردنـی بێ قـەید و شەرتـی غـەیـری خۆیـان. قـامـووسی سیـاسیـی ئـەوان جـێگـەی ئـازادی و دڵـخـوازی تێدا نـابێتـەوە مـەگـەر ئـازادیـی بـە خـوا زانینیـان و دڵـخـوازی تـەقدیسکردنیـان و سەلمـاندنـی بیـر و بـاوەڕیـان. دیموکراسی ڕووەکێکە نائاشنای خاکی جیهانی سێیەمە، ڕەگی دانەکوتاوە مەگەر وەك قەوزەی لـێرە و لـەوێ بـێ ڕەگ نـەدەپشکـوێت و نـە بـەریش دەگـرێت چـونـکـە ئـەو خـاکـەی دیموکراسیی تێدا شین دەبێ بریتییە لە پۆرگی نەفس و بینینی هۆش و لەباریی تـەبـیـات و ڕشتـەی کـۆمـەڵایـەتـی و پـاشخـانـی شارستـانـەتـی، هـەر نیشتمـانێك ئـەم بژێوانەی نەبێ بە مێوانیش، یەك دوو ڕۆژ، دیموکراسی داناکات. تۆ چەندێکی لە پشت چاویلکەی پەلکەزێڕینەوە سەیری جیهان (ی سێیەمان) بکەیت هەر ئەو دیمەنەت دێتە بەرچاو کە هێندێکی بە سووتا و ڕەش داگەڕاوە و هێندێکی بە چکاو (٦٢) سوور هەڵگەڕاوە، جا ئەگەر بۆ هێزی وەهمت لووا تروسکەیەکی موژدە ببینێت دەسا من شتێکم نەدیتووە لە تەدبیری پەسەند و فەرمانی مەنتیق و داخوازیی بەرژەوەند و

سۆزی عەدالەت، بەڵکو دەبینم چارەنووس لە گلۆربوونەوەی بەرەو دواڕۆژ تەسلیم بە خۆی کراوە بێ زەبت و بێ بەڵەد، ئێمە ئەو هێندە هێزی جازیبەشمان نییە کە ئەرز بە رێکی دەگێڕێ لە دەوری ڕۆژدا، ئیتر لە بۆشایی دەخولێینەوە یان وەك تیر دەردەپەڕین بێ ئامانج.

دنیاکەمان برینێکی شەباقەیە دەدەڵێنێت، نە پزیشك هەیە نە دەرمان، مەگەر توانای لەشی زیندەڵ بە پێی تەکوینی خۆی شیفابەخشی خۆی بێت، بەختی شیفا و فۆتانیش بە نیسبەتی پەنجا و پەنجا دابەش دەبێت.

گەردەماڵێك لە تەوێڵی خۆر

دەشێ لە گرژیی ڕۆژگارەوە شەبەقی بزەیەکی بگەشێتەوە، لێوە لەرزەی موژدەیەکیش لە بزرکاویی ژیان بەدەر بداتەوە، دڵیش وەك سەوزەگیا چاوەچاوی شنەیەکی شیرن و کزەیەکی فێنکە سات نا سات پێی بسێتەوە. ئەم میهرەگانە یەکێکە لەو هەلی پڕ گوڵ و مێوە کە ڕازاوەتەوە بەو چیهرە گەشانەی لە ژوانی حەق و چاکە و زیبایی بە یەکتر دەگەن چ کاڵایەکیش نییە وەك «معرفة»[٦٣] ناسك و پاك بووبێتەوە تا لە بەرزی و پیرۆزی و بەرائەتدا ساف و ڕوون جلوە ببەستێت. جا ئەگەر نەسەلمێن خەریك بێت شتێکی گرانبەهاتر لە «معروفة– زانیار» بدۆزێتەوە، ئەوپەڕی هەوڵی بە ورشە[٦٤] دەگەیەنێت کە مەبەستێکی ئەوانەیە خەریکی سروشتبەدەرن[٦٥] لەوێدا نهێنیی شتان بۆ دەروونبین بێ واسیتە خۆ دەنوێنێ، جا ئەگەر «بە اشراق» دیتیان و لێیان عەیان بوو، بەوەدا زێدە داراییەك دەچێتە پاڵ زانیارەوە بۆی حیساب دەکرێت نەك لێی دادەشکێت، تازە دەغڵێکیشە ڕەوسەی خەرمان بۆ خۆی دەپێوێت. خۆ ئەگەر بلیمەتایەتی مرۆی لێهاتووی گەیاندە پایەیەکی بتوانێ لە زیندەوەردا ئامرازی هەستیاری ئەوتۆ بدۆزێتەوە کە یارمەتیی فامە غەریزەییەکان بدات و بۆ زاڵبوون بەسەر تەنگوچەڵەمەی ژیاندا، سوپاسی ئەو کۆششەی دەکەین. دۆزینەوەکەش بە شەلەگەیەکی دەراوی زانست دادەنێین کە پێشتر نەزاندرابوو، لەوانەیشە مووشکافێکی سبەی ڕۆژ ئامرازێکی شرایەوە بەدی بکات کە هەستی بێ زمانان وەرگێڕێتە سەر زمانێکی ئاشنا چونکە مەعریفەت کەمهەزمی و دەماروشکیی پێوە نییە دامێنێت بە دەست بەرهەست وەیا بەرفام وەیا پاڵاوتە وەیا زەینشکێفە وەیا سۆسەگر وەیا پەنامپۆشێك[٦٦] کە هەزار ساڵی فکر و ڕامان و تەجرەبەی پێویست بێت. خۆزی بێ گیانیش چەردەیەکی ژیوەری و هەستی هەبوایە کە ئەمڕۆ زەڕەقلاش و ئاسمانگەڕ نایبینن، بەڵکو سبەی ڕۆژ زەڕەگەڕێك و ئاسمانقلاشێك زەفەری پێ دەبات بەوەشدا مەودای نێوان مەعریفەت و «مطلق» وێك دەهاتەوە تا ڕادەی لێکخشان کە بە دوایدا تێکەڵبوون دێت چونکە مەعریفەت گەشتگایەکی بێ سنوورە، مرۆڤایەتی مرۆڤ بە پێوانەی کاتبەدەرەکان (ازل وابد) تێیدا بەربڵاو دەبێت، لە لایەن کاتەوە و بە درێژاییی هەتا هەتایێ دوور، لە لایەن مەکانەوە، ئەگەرنا مرۆڤ کرژ دەبێ بۆ چەند کیلۆیەك

گۆشت و ئێسك، كرمی زەوی تەمای لێ دەنێ.

زانیار ئەگەر لە ڕوونترین واتایدا دژی نەزانین بێت، لە ڕوونترین سروشتیدا لایەنی دژایەتی لەگەڵ ڕێ نەدان و حەرامكردن و ڕێك گوشینە (تحجیم) چونكە زانیار پێكەڵپێكە لەگەڵ زانینی هەر شتێكی بشێ بزانرێت، بۆشمان هەیە بیر بكەینەوە لەو زانستەی بە دە هەزارساڵی دیكە دەگاتە دی ئەگەر بێ لەمپەر بەرەوپێش بچێت، خۆ بێگومان زانست لە هەموو لەمپەران تێپەڕ دەكات بە دەم ڕۆژگارەوە كە هیچ نایوەستێنێ تا ئەگەر دە هەزار ساڵ بەس نەبوو بۆ بەرەوپێشچوونی ڕەها، مەودای سەد هەزار و ملیۆن ساڵی لە دەست دایە بگرە– مەعریفەت– دەگاتە مەودای ئەوتۆ لە قووڵی و بەرینایی و خێرایی لە مەفهوومی ئێستاكەی زەمان تێ دەپەڕێت. لە خێرایی تیشك دەردەچێت و زەمان دەكاتە بەربارێك سەبرە سەبرە دەوەخرێت (بەپێی زێدە خێرایی) هەتا بە تەواوی دەفشێتەوە، تیژتر دەبێت تا خۆی بەجێ دەهێڵێتەوە. ئێستا بیری مرۆ تەواو عاجزە سەرەدەری لە توانای زانست بكات بەرەو یەكلاكردن و دۆزینەوە (الفتوح والكشوف)، تێكدان و تێكخستنەوە (النقض والتركیب) بەوەلەدهێنان و نەزۆكاندن (الاستیلاء والتعقیم) و ورەپێدان و پەكخستن (التمكین والتعجیز) و لێگرتنەوە و خستنەسەر (الحذف والاضافە) و هەرچی مانایەكی ئەوتۆش بێ كە هەموو مەودای نێوان «هیچ» و «بێبڕانەوە» دەگرێتەوە، لەوەشدا مرۆ جارێ ناتوانترە لە مرۆی شانەدەری بەر لە ٦٠ هەزار ساڵ بیری لە كەشتیی ئاسمانی كردبێتەوە، جا ئەگەر خۆدانەپاڵ بەرنامەیەكی بگونجێت لەگەڵ موعجیزەكانی دواڕۆژی مەعریفەت شەرەفی ترنجانە نێو ڕێڕەوی حەقی پێوە بێت با ئیمانێكی قووڵیش بهێنن بەوەدا كە گەورەترین لەمپەرێكی بكەوێتە نێوان مرۆ و ڕۆژی زاڵبوونی مەعریفەت بەسەر جیهانی مرۆدا، لە ڕێنموونی و فەرماندەیی و ڕێكخەری، هەمان نیگاتەسكییە بە هەموو مانا و جۆرێكی وشەكە بیگرێتەوە. ئەمما دژواریی مەتڵەب و سەركەشیی ئامانج و دەستكورتی لە تەك وردەكاریی سروشت وبابەتە ڕەق و زەحمەتەكانی، ئەمانە هەمووی بەندن بە ناوەڕۆكی پێشكەوتن لە هەر مەیدانێكی مەعریفەت بێ وەك كە بڵێین كپكردنی هێزی ڕاكێش بێگانە نەبوو لە فكرەی چوونە ناو مانگ بەڵام فەرمانێكی كەهنووتی یاخود دنیایی بە مەنعكردنی تەمای چوونە ئاسمان دەبووە لەمپەرێك لەوانە بوو ئامانجەكە مردەزاد بكات وەیا بیوەخرێنێ بۆ ماوەیەك، كورت بێ یان درێژ.

نیگاتەسکی، لێی پاراستە بێت بە نەبزی مرۆڤایەتی ناو خوێنت و ڕوونیی دروستبینی لە هەستە دەمارت، لە گۆشەی تەسکبنییەوە دەرگای بەدترین بەڵا بەسەر حەق و حەقدار و حەقپارێزیدا دەیەخێتە سەر گازەرای پشت، بابیی تەسکیی نیگاش بابای تەسکبین شانازی بە شەوەزەنگی دەوری خۆیەوە دەکات چونکە ماوەی کورتی خولگەی هۆشی لە چەند سەرەتایەکی تەنکدا مەعقوولاتەکەی سیخناخ دەکات و داڵدەی دەدات بە ڕاستبوونی قەناعەتە پووچەڵەکانی. ژمارەی جۆری ئەم بەڵایە بە پێی ژمارەی سەرچاوەکانیەتی، تێیاندایە بەچکەی نەفامییە لێ قورتاربوونی زێدە دژوارە، یان هی کەمزانییە زانست چارەی دەکات. لەوانەیشە تەماعکارێك شەڕ بەو جۆرە زانستانە بفرۆشێت کە دژی تەماعن، برەویش بە جۆری وەها بدات یارمەتیدەری سەروەتەکەی بێت هیچ یەکێکیش لەو تاقمانە مەبەستی قسەکانم نین چونکە هەوڵدان بۆ دەرهێنانیان لە قەپێلکی قەڵاتیان لە ڕێی مەنتیقەوە کاری فیرۆیە، ڕاستییەکەی بە ناچاری دەبێ ڕووی وتووێژم بەرەو توانای ڕۆشنبیر بێت لە بەزاندنی ئافەتی لایەنگیری کە بە هۆشی خەبەردار و چاوی کرایەوە مەعریفەتی تێدا زیندەبەچاڵ دەکرێت چونکە شتێك نییە، لە پلەکانی ڕەسین و پێگەیشتندا، هێندەی لایەنگیری بۆ شتێك و دژ بە شتێك، زانست و ئینساف و داد بکوژێت. لێرەشدا مەودا نییە بۆ ڕوونکردنەوەی چنرانی ڕشتەی کاولی لە تێك ئاڵقانی «تانی لایەنگیری بۆ خۆ» لەگەڵ پۆی «تەبریری ئایدۆلۆجی دژ بە خەڵق» کە ئەمیش یەکێکە لەو بابەتە گرینگانەی بە گومڕاکاری و دووکەڵی تەقەمەنی خراوەتە پشت پەردەی ئەستووری پەنهانییەوە کە چاوی بە پەلە تێی بڕ ناکات بەڵام من لێرەدا بە «مفارقە»ی پرسیارێکی دوو لکی وازی لێ دەهێنم: کورد و فەلەستینی چییان درووییەوە لە دروستاندنی دڕدونگیی نێوان خۆیاندا بە جوداوازیی گۆشەنیگای ئایدۆلۆجی، سویدی و نەرویجیش چییان نەدووریەوە لە بەرەکەتی یەکتر ئازار نەدان و ڕێزگرتن لە «بیروڕای دووەم» بەپشگوێخستنی ئەو فەلسەفانەی لە جەمسەری پێکگەیشتنەوەی بەرژەوەندانداا دوژمنایەتی دەدۆزنەوە؟

خوێنەر بۆی هەیە بپرسێتەوە: کوا پێوەندیی نیگاتەسکی لە پلەکانی ڕەسیندا بە لایەنگیری خۆدا: لەوەدا کە هەردوویان پێکەوە بەستراون دەڵێم ئەگەر ئۆگرگرتن بە شێوازی ڕەفتار و دەوامەیدا لەوانە نەبێ تالاّییەکەی بکاتە ترياق، لە ئاشکرا ئاشکراترە کە گۆشەنیگای هەر گرووپە لە نرخاندنی بەرژەوەندی گشتی تا ئەو ڕادەیەی

ڕێك نەكەوتن لەسەر هەرە چاكیان ببێتە نامومكین خۆی سەبەبە كە كۆمەڵ بنیات بنرێ لەسەر بێ ئۆقرەیی و وشتی و بێ متمانەیی سەر بە فروفێڵ كە هەمووی دەچێتەوە بۆ عەكس وەستانی گۆشەنیگا دژكاری لە لایەن گرووپە جووداكانەوە. لە كۆمەڵایەتیدا كردارێكنییە دەلالەتبەخشتر بۆ نیگاتەنگی و هەست هێڕی لە چوونە ناو خانوویەكی دیوارەكانی لەسەر لمی شل هەڵستابێت... چەند لایەق بوو بەسەر ئاوەوە بانایە، چەندێكی ویستوومە و دەمەوێت ئەو «تاك باوەڕپەرستی»یەی نێوان گەلانی جیهانی سێیەم لە بنەمایەكی ڕووندا ببینم بەو جۆرەی كە هەر لایەنێك لە بەرەی نیشتمانیی یەكگرتوودا بە دەسەڵات گەیشت هەموو لایەنەكانی دیكە بنەبڕ دەكات، هەر بەوە گەیشتووم كە سەروایبوونی تەجرەبەی ئەو گەلانە لە دیموكراسی و ئازادیی بیروباوەڕ، كە شەقڵی ژیاری سەردەمە، تەسلیمی پەندێك لە پەندەكانی شكەفت و دارستانی كردن، كە دەڵێ: دەتكەم بە فراقین بەرلەوەی بمخۆی بە شام، لەوەشدا موجامەلەیەكی خاوەندانی دروشمی چارەی بنەڕەتی دەكەم كە فەلسەفەی خەباتیانە چونكە ئەمیشیان بەرە و تاك چارەیی و تاك چارەكارەوە دەڕوات، ئەمما دەستپێشخەری بە فراقین لە شام خۆ ئەویش پەندێكی میراتییە پێرەویی لێ دەكرێت و زۆر بەداخەوە بە ڕاست دەگەڕێت لە مامڵەتی ڕۆژانەی گەلە دواكەوتووەكاندا. بەڵام پێشەنگەكانی فكر و خەبات دەبوو لەو پەندە تێ پەڕن بۆ شێوازێكی لەبارتر لەگەڵ گیانی سەردەم كە دەردەداتەوە لەو تەجرەبە سپییەكانی بێ پنۆكی خوێن لە نێوان ئەو گەلانەی گەیشتوونەتە لوتكەی ژیاری بە زانست و بە ڕەفتارەوە، ئەو پێشەنگانەش ئەوەندە هۆشەیان هەبوو كە ئەو چارەسەرە بنەڕەتییانە داڕێژنەوە قاڵبی ئەوتۆ قبوڵی كێبەركێی هێمنانە بكات... خواش ئیمانداران چەپارە بدات لە بەڵای خۆكوژی... بەڵام وا پێ دەچێ و شاری ژیاری لە جیهانی سێیەمماندا و هی نێوان سێیەم و چوارەممان و بەولاتریشەوە گەلێك كزترە لەوەی بتوانێ كونەدەرزیی فكری ئاشتیخوازانە و دیموكراتانە هێندە فەراح بكات. فەلسەفەی هەزاران ساڵەی پێشخستنی فراقین لە شام تێی ڕا دەرچێت بۆ ئاوهەوایەكی سازگار و شێوازێكی ساغڵەم نە فراقینی بەشەری و نە ئەو شامەی تێدا بێت... بەڵام بڵێم چی، ژیاری فكری دیموكرات لە جیهانی ئێمەدا لە سەرەتاوە تاوانبار دەكرێت بەوەدا كە دیموكراسی زەنەی تەماعی ئەوانەیە باوەڕیان بە سەروەتی حەرام و مشتنی خوێنی هەژاران هەیە.. لێرەشدا پێشەنگەكان زەكای خۆیانیان بەكارهێنا كە بە یەك زەبر ئازادیی تەعبیر و ئازادیی ڕەفتاریان پێكەوە

مراند کە هاتن هەردوویان تێك بەست بە بەنێکی مەلعوونی هۆنرایەوە لە تۆمەتی زەدەکردنی بەرژەوەندی گەل وەك بلێی ئازادی عیفریتێکی سەردەمی سلێمان پێغەمبەرە دەبێ لە گومگومەی سەر بە مۆر بپەسترێ کەچی واقیعیش ئەوەیە کە ئازادی ڕاستەوڕاست، دژی ئەو بۆچوونەیە چونکە ئازادی لە یەکەم پلەوە تا دەیەم پلە چەپارەدەری بێ دەسەڵاتە لە دەستدرێژیی دەسەڵاتدار کە دەبینین دوژمنترین کەسانی نەیار لەگەڵ ئازادی بیروباوەڕ و سەربەخۆیی دادگە ئەو زۆردارانەن کە دەتوانن ستەم بکەن و خەفەکەریش بن. لەگەڵ ئەمەشدا من لە حاڵێکدا نیم خەفەتی دنیا بە ملەوە بگرم، گەشبینیی سافیلکانەش تەمام وەبەر نانێ کەنەفتکردن بشێ بە وشەی بیژەرێك و هەڵبەستی شاعیرێك یان فروسمی پارچە نازدارەکانی هونەری زیبا نابوود بێت. من هاتم لە شەقامی پانی خەیاڵی ئەوتۆوە کە بە بیراندا نایەت قسەم وەدەرنا و پێچێکم دا بە دەورەی ناجۆربوونی بەرینایی مەعریفەت و تەسکەبەرایی نیگای خۆپەسەند بەڵکو بێ گرفت بخزێمە لاکۆڵانێك کە دەمودەست لەم دوانەمدا پەی بکەم تا بگەم بەو شوێنەی پەرۆشێکی بچووکی کوردی تێدا خڕبووەتەوە دەلالەتەکەی گەلێك زلترە لە قەڵغەنی وەك هەندی کاری بچووك بە گرینگی دەچنە ڕیزی ئەو هەنگاوەی سەرەتای گەشتێکی هەزار میلییەوە، بە دەم قسانەوەش ئەم ڕاستییە دەردەکەوێت. ئەو پەرۆشە کوردییەم کە مەلاس بووە لە پێچێکی نا بەرچاوی چاردەرێیانی(٦٧) فکر و مێژوو و ڕامیاری بە بەریەوە هەیە ئەم میهرەگانە ئاوڕی لێ بداتەوە و بە هەندی هەڵبگرێت، ڕێکخستنیشی لە هەولێر بە نیازی بیستنی ناڵەیەك و دڵەکوتەیەك لە ناخی شعووری کوردەوە دەدوێت و تەعبیری لێ دەداتەوە.

ئەوەی بە فکر و بە هەست لەو پەرۆشە بچووکەمەوە چێشتووە بچووك نەبوو، پتریش لێم گران هات و قورستریش لە سەرم وەستا بە هێما و ڕاگەیاندنەکانی کە سەرامەد و دەریایەکی زانست لە پلەی «اجتهاد» بە پەلە و بێباکانە تۆمەتی بۆ هەڵنرێت بێ گوناحێکی لێی بەدەردابێت یاخود هەڵەیەکی کردبێتی مەگەر ئەوەی فێڵکردن لە کارەساتی تەفروتوناکەر و پێچدانەوە لە بەڵای ورد و خاشکەر بەوجۆرەی گیان و ناموس بپارێزێت و وڵات و عیباد ڕزگار بکات گوناح و هەڵەبێت بە ڕاستی شتێکە دەبێ ویژدان بخاتە سەر کێشانەی پرسیارەکە بە وردترین پێوانەی نیشانەپێکیی مەعریفەت و ناسکترین هەستی پێزانی ئینساف، ئینجا تۆ بڵێی باری موشکیلەکە چ سەنگێك بخاتە سەر حەقخواز ئەگەر زۆربەی هەرە زۆری نووسەران و دەم تێوەردەران

لـەوانـەی بـە سەقـافـەتـی نـوێ بـابـەتـەوە روون بـووەنـەتـەوە داوەرێن بـۆ سەلـمـانـدنـی تۆمـەتـەکە بێ دەمـەتـەقە و بێ پشوو بۆ تـاوانبـارکردنی مرۆیـەکـی بـەری لـە گـونـاح وەك بڵێی زوڵمکردنی لـە سـەرامـەدێکی وەهـا زل فـەرمـانێکە مێژوو خستووەتییە گـەردنـی ئـەو کـەسـانـەی گـۆیـا چـارەسـەکـردنـی بـنـەڕەتییـان هـەڵبـژاردووە و خـەتـی جـوداکـەرەوەی نێوان ڕاست و چـەپـیـان کـێشاوە بـە نـیـازی دابـڕیـنـی هـەمـوو بـەدایـەتـی بـەسـەر لایـەکـدا و پـالاوتـەکـردنـی هـەمـوو چـاکە بـۆ لایـەکـەی تر. لـە واقیعیشدا لـە ڕۆژگـاری فرەزان (علامـە) محمدی خـەتـێ کە لـەم قسانـەدا مەبـەستە، جارێ، مـەفـهـوومـی ڕاست و چـەپ و چـارەی بنـەڕەتـی و لـەسـەرەخـۆ سـەری هـەڵ نـەدابـوو. سـەقـافـەتێکی ئـەورووپـایش لـە ئـاسـۆی کـورد بـەدیـار نـەکـەتبوو خـەڵقەکە کـەرت کـەرت و بڕ بڕ بکات لـە ئـاست نرخـانـدنـی ئـەو ڕووداوە گرینگانـەی ئـەوسا قرغی کـەسانێك بـوو خـەریکی کـارەکە دەبـوون تـا بڵێین بیروڕا لـە بـارەی تـەبرییەکردن و تـاوانـبـارکـردن جـۆراوجـۆر بـوون، بـە خـەیـاڵی هیچ کوردێکیشدا نـەهـاتبوو مـەلای خـەتـێ بـەرگـومـان بکات نـە لـە دەمـی ژیـانـی خـۆیـدا نـە لـە پـاش ئـەو دەمـەش هـەتـا سەرەتاکانی ئـەم سـەدەیـە کـە سـەنـگـانـدنـی کـۆنـە ڕووداو بـە تـازە عـەیـارەی نـرخـانـدنـی بـەرژەوەنـدان دەستـی پـێ کـرد، ئیـتـر بـڕیـاری بـە دواکـاتـەوە لـە نـاوەرۆکـی کـۆمـەلایـەتـی و ڕووداوی مێژوویی لـەبـەر تیشکی فکری تـازەبـابـەت پـەرەی سـتـانـد و لـە گـەلێك حـاڵوبـاردا تـەرازوو سـەرەوبن بـوو تـا لـە هـەڵـە و هـەڵـەشـەییدا خنکا، بـە دەگـمـەنیش نـەبـێ ڕۆشنبیر خـۆی لـەوە نـەگـەیـانـدووە کە پێوانی ڕابـردوو بـە تـەرازووی سـەردەم وەك بـە یـەکگرتنی ساوایی کاڵ و جحێڵی مـەیـلـەو ڕەسیو دەردەچێت. نسیبی کورد لـەوەدا بـوو کـە بـاوەڕی قـەومـایـەتـی زووتر گـونـجـاوتر بـوو لـەگـەڵ بیر و فـامـی لـە چـاو ئـەو فکرانـەی کـە زادەی ئـەورووپـا بـوون. بیری چینایـەتیش وەخـرا هـەتـا پـاش شـەڕی دووەم. بـەو پێیە چـاوگێڕانـەوەیـەکـی نـاحـەزانـە بـە گـەلێك سـەلـمێنـەی مێژوویی و کـەلـەپـووریـدا کرا کـە بـە لای تـاوانـبـارکـردنـدا دەچـووەوە و کـێشـەی لـەسـەر پـەیـدا بـوو لـە نێوان کـۆنـەخـواز و نوێخوازیدا کە لـزووم بـە کوتـانـەوەی نییـە. کـە سـەقـافـەتـی سـەر بـە چینـایـەتـی بـلاوبـووەوە بـیـروڕا لـێـکـتـر جـودا بـوونـەوە بـایـی جـوداوازیـی نێوان پـێوانـەی قـەومـی و پـێوانـەی چینـایـەتـی بـەوەشدا تـاوانـبـارکـردنـی ئـەو هـەڵـوەسـتـە قـەومـیـیـانـەی لـەگـەڵ «أممیة»دا نــاگـونـجێن کـارێکـی ئـاسـان بـوو لـەبـەرچـاوی هـەڵـگـرەکـانـی دروشـمـی «اممیة». عـەیبوعـاری بۆرژوازی و دەرەبـەگ وەپـاڵ بیروبـاوەڕی قـەومـایـەتـی درا گـۆیـا زادەی ئـەو قـۆنـاغـەیـە کـە مـەحـکـوومـە بـە مـردن. ئینـجـا بـابـایـەکـی کـوردی قـەومـی کـە وێڕای

قەومایەتی باوەڕی بە چینایەتیش هەبوو تووشی سەغڵەتی دەبوو لە هەوڵی ڕاست ڕۆینێکی کە لایەنی هەڵگری دروشمە قەومییەکەی خوار نەبێتەوە بێ ئەوەی ئاگاشی لە خۆبێت پەسترایە گۆشەیەکی لاچەپی «انفصالیة» و لاتەریکییەوە کە بە لای کەسێکی ئومەمییەوە چینی زەحمەتکێشی کورد دادەبڕێت لە تێکڕای زەحمەتکێشانی ئەو گەلەی لەگەڵ کورد پێکەوە دەژین لە یەك وڵاتدا. هەر بەو بەهانەیەش کۆماری مەهاباد خرایە ژێر تۆمەتی «انفصالیة»وە نەك لەبەر دابڕان لە حکوومەتی سەرلەبەری ئێران، خۆ هەرگیز بە بیری قەومییەکی کورددا، کە ئیمانی بە ئومەمییەت هەبوو، نەهات تۆمەتی «انفصالیة» و لاتەریکی لە ئەڵمانیای دیموکرات بگرێت بەوەدا کە نایسەلمێنێت تێکەڵ بە تێکڕای ئەڵمانیا بێت هەر چونکە خۆهەڵدانەوە بە ئومەمییەت بنیچەی نرخاندن بوو. ئەو فکرە نوێیانەی ڕەویان هێنا بۆ مێشکی کورد فراژی بوو و پەرەی ستاند تا ئەوەی زۆرینەی گەنجی کوردی ئەورووپا، بەشێکی بەرچاویشی لە کوردی وڵاتنشینی خاوەری ناوەڕاستدا گەیاندە پلەیەك کە هەموو شۆڕشە بەسەرچووەکانی کورد تاوانبار بکات بە تۆمەتی بێ بەشبوونیان لە مەزموونی چینایەتی و لەبەر سەرۆکایەتیی دەرەبەگ و پیاوانی سەر بە ئاین لەو شۆڕشانەدا، بگرە سەیرمان بیست لە عاجباتیی قسەی کەسانێك دەڵێن بۆرجوازیەتی کورد خەڵق دەکەین و دەیرمێنین هەر هەتا بگەین بە ئیشتراکیەت و بەوەدا بیردۆزیی قۆناغە مێژووییەکانی مارکسیزم بە ڕاست بگەڕێت.

ئەمجۆرە نموونانەی زێدە ساکار و سەراو لەبەرەو کۆتاییی سەدەی بیستەمدا لێ ناگەڕێ مرۆ سەیری بێتەوە لەو فکرە سادانەی سەرەتاکانی ئەم سەدەیەدا هۆشی کوردی بزاوتبێت و لێی خۆش هێنابێت پەلە بکات لە تاوانبارکردنی مەلای خەتێ. من پەرۆشم بۆ غەرقبوونی پشت لە دوا پشتی کورد لە تاریکستانی فکری سەراو کە ڕەگی بە هیچ خاکێکی بەپێزەوە بەند نەبووە، ئەم پەرۆشەم گەلێك گەلێك پترە لەو پەرۆشەی بۆ دووچاربوونی مرۆیەکی کەم هاوتای کورد هەڵدەگرم بە دەست تۆمەتی هەڵەشەوە، خۆ مێژووی کۆن و نوێ خاڵی نەبووە لە نموونەی وەها بە سفتوسۆ کە هەندێکیان بە کارەسات دەژمێردرێن بەڵام نایەم درێژە بدەم بە دەربڕینی دەرد و سازدانی دەرمان. ئەو هێندە چاوبڕینە خێرایەش لە جۆری نوێبوونەوەی عەقڵی ڕامیاری و فەلسەفیی کورد بە شێوەیەکی گشتی لە بابەتی «شر لابد منه– خراپەی بە ملەوە بوو» بەنیازی گەیاندنی دەنگێکی نزمی مەنتیق بۆ بەر گوێی ئەوانەی گەیشتوونەتە بڕیاری گردەبڕ

لە بارەی کاروباری سەردەم و دواڕۆژ و لە ڕابووردووی نزیك و دوور، لە ناوتوێژیاندا مەسەلەی گوناحبارکردنی مەلای خەتێیە کە خۆشامەدیی لێ دەکرێت لە لایەن هەموو چەپی کوردی پڕ لە دووبەرەکی و سێبەرەکی چونکە حەقمە تەمام هەبێ بە نەختێك ئاگاداربوونەوەیان کە ئەم مەسەلەیە دادەنێم لەتەك کۆمیدیای بەرپاکردنی سەرمایەداری بەنیازی تێکدانی چونکە هێزی یەقین لە هەردوویاندا بە لای ئەوانەی باوەڕیان بە بنەماکانیان هەیە لە سەرچاوەی تەنکاوێکی ئەوتۆوە دێت بنی لە ڕووی ئاشکراترە.

محەمەدی خەتێ کە زادەی دێی «خەتێ»یە لە ناوچەی باڵەکی سەر بە ڕەواندز یەکێکە لە هەرە زاناکانی زانستەکانی ئیسلام لە سەردەمی خۆیدا، خۆیشی قوتابیی عەللامەی بێ مانەندی ئەو دەمە کە زانا گەردەنکێلەکانی ڕۆژگاری خۆی دانیان بە پێشەوایەتییەکەدا هێنابوو «محمدی کوڕی ئادەم»ی باڵەکی بووە، ئەوەندە بەسە لە ناساندنی «ئیبنو ئادەم» کە عەللامە «فصیح حەیدەری» لە کتێبەکەی «عنوان المجد...»دا دەڵێ: ئەگەر زانستی ناو کتێبان ڕەش بووبانایەوە ئیبنو ئادەم شیاوی ئەوە بوو لە بیرکردنەوەی خۆی هەموویان بهێنێتەوە. عیلمی ئیبنو ئادەم سنووری خەیاڵی تێ پەڕاندبوو وەك کە تەئلیفەکانی سنووری ژمارەیان بەزاندبوو. مەلای خەتێ بەرچاوترینی سوختەکانی بوو لە پلەی علمیشەوە هەرە نزیك بوو لێی. ئیبنو ئادەم لە سەرەتاکانی میرایەتیی «محمد پاشای ڕەواندزی»ی ئەمیری هەرێمی سۆران و بە پاشای کۆرە ناسراو مەرجەعی بەرزی ئاینی بوو، مەرجیش لە نێوانیاندا هەبوو کە هیچ کامیان خۆ لە کاری ئەوی دیکە هەڵنەقوتێنێ. بەڵام زۆری نەبرد جوداوازی کەوتە بەینیانەوە. بەپێی لێکدانەوە دەبێ هۆی خیلاف لەوەوە بێت کە ئیبنو ئادەم نەیتوانیوە خامۆش بێت لە بێ شەرعییەکی حکوومەت دەیکات چونکە خۆی لە شوێنی قازی بووە کە لێی داوا دەکرێت حوکمی شەریعەت بخاتە ڕوو لە ئاست هەر شتێکی بقەومێت، ئیتر کشایەوە لە قازیەتی بۆ گوندی وڵزە، بە پێی فەرمانی پاشا خۆی. لە کتێبی «سلسلة الذهب»ی ئیبنو ئادەم خوێندمەوە دەڵێ چەند ساڵێکە نیشتەجێی وڵزەم. باسێکی خیلافەکەشی تێدایە. نووسینەکەش هی ساڵی ١٢٣٦ی کۆچییە و ئینجا ئەگەر بە پێی لەبارترین ڕیوایەت ئەمیرایەتی پاشا لە ١٢٢٨ دەستی پێ کردبێت گۆشەگیریی ئیبنو ئادەمیش چەند ساڵێك بەر لە ١٢٣٤ بووبێت تەنیا دوو ساڵێك دەمێنێتەوە لەو شەش ساڵەدا کە ئیبنو ئادەم پشووی تێدا درێژ کردبێتەوە بە ئومێدی

ڕاستبوونەوەی چی بە خواری زانیوە، ئیتر مووی نێوانیان پساوە. مەلای خەتێ دوای ئیبنو ئادەم بووەتە مەرجەعی دینی، دەسبژاردەی ئیبنو ئادەمیش بووە جگە لە عیلمەکەی خۆی لەوە بەولاوە پێوەندیی نێوان سەرۆکی حوکم و سەرۆکی دین بێ تەگەرە بە گەشی دەوامی کردووە. من وای بۆ دەچم کە هونەری ئەو بەردەوامییە بۆ مەلای خەتێ دەچێتەوە کە «اجتهاد»ی خۆی بەلای دەرگا هەموارەکانی شەریعەتدا بردووەتەوە بەوەدا کە قبوڵکردنی زەرەری کەم لە زۆر حاڵدا بە لادانی لە زێدە تەقیە بۆ لای «مصالح مرسلة»دا دەبێتەوە چونکە دەربارەی ڕەفتاری پاشا لە دەورانی مەلای خەتێدا هەر ئەوە دەزانین کە پێشتر لێی شارەزا بووین چەند بە زەبروزەنگ بووە لە گێڕانی سیاسەت و خۆبەستنەوە بە بەرژەوەندی حکوومەت و بەکارهێنانی دڕی و دڵڕەقی لەگەڵ نافەرمانان و ڕێ بەخۆدان بۆ سزای قورسی لووتشکێن. دەشێ بڵێین خودی پاشا بە شیدەت و دڵڕەقییەوە بە پێی داخوازی حاڵ لە ڕۆژگاری مەرجەعییەتی مەلای خەتێدا سفتتر بوو تا ئەوەی سەرەتاکانی حوکمی و بەرتەسکیی ئیمارەتەکەی و کەم گرفتیی ڕووداوەکانی داخوازی کردبێت. ئەم تێبینییەش لێی دەفامرێتەوە بگرە تێدا دەخوێنییەوە، کە مەلای خەتێ تا چ ڕادەیەك عیلمی خۆی و بەرژەوەندبینیی خۆی لەگەڵ پێداویستی هەڵکەوت و باری شتان سازاندبێ بۆ ئەوەی بشێ هەر مامەڵە و ڕەفتارێك هەبێ بخرێتە چارچێوەی شەریعەتەوە هەرچەند لەوەدا ناچاریش بووبێت تەئویل و فرەواندن(٦٨) بەکاربێت. لەو باوەڕەدام مەلای خەتێ وێنەیەکی «ابو یوسف»ی قوتابیی «ابو حنیفة» بووە، زانست و ئیجتیهاد و شارەزاییی خۆی بە لاڕێیەکانی تەئویلدا نەرمونیان کردووە بۆ جۆرە شلکییەك لە «قیاس» کە بە دەنگ پێداویستەکانی واقیعێکەوە دێت بە گرێ و گاڵ لە دەست هەرەشەی هێزی بەرهەڵستەوە کە خەریکی گەڕ پێکردنی دائیمییە کە سەروبنی وەك بازنە دەگەنەوە یەکتر و حاڵەتی چارە ناپەزیر دروست دەکات کە چارەسەریی وەکو هی «المؤلفة قلوبهم» تێیدا کورت دەهێنێت. لەوانەیە ئیجتیهادەکانی خەلیفە عومەر لە دەقی یاساوە بۆ ڕۆحەکەی باشترین پاڵپشت بووبێت بۆ مرۆیەکی لە پایەی مەلای خەتێدا کە دەبێ بەرژەوەندی ئاپۆڕەی خەڵك بپارێزێت لە تەك هێزی گەورەتر لە خۆی و لە حاڵوبارێکدا کە دەستی بە سەریدا ڕاناکێشێت. خۆزی ڕۆژگار فەتوای نووسراو و دەماودەمی لە کێشەی نێوان خەڵقدا و ئەوەی پێوەندیی بە سوودی حکوومەت و ئەمیرەوە هەبووە تێیدا ڕووبەڕووی حاڵی ئەوتۆوە بووە دەمارێکی مەنفەعەتی قاجاری و عوسمانیی پێوە بووە یان

سەرۆکە دراوسێ دوور و نزیکەکان و ئەمیرانەی، دۆست و ناحەز، کە خاکیان دەوری سۆرانی داوە... خۆزی فەتواکانیان بمانایە لەوانەبوو خەرمانێك بڕیاری شەرعمان لە هەموو بارێکەوە دەست بکەوتایە کە کتێبی «الخراج»ی ئەبوو یوسفی بە بیراندا هێنابایەوە. بەڵێ ئێمە دەست بەتاڵین لەو خەرمانە بەڵام مانەوەی مەلای خەتی لە سەرۆکایەتیی فەتوا و پێشەواییی عیلمدا بۆ ماوەی بیست ساڵ، بێ خیلاف لەگەڵ ئەمیردا، تێمان دەگەیەنێ، فەتواکانی گونجاندووە لەگەڵ پێداویستی سیاسەتی سەرلەبەری ئیمارەتەکە، دڵنیاشین لەوەدا کە ئەمیر هەموو هەوڵێکی داوە بۆ سەلامەتیی حکوومەتەکەی و بەهێزترکردنی و بەرفرەواندنی ڕووپێو (مساحة سطحية)ەکە، لەمەشدا وا بووە ئەمیر دژ بە وەلای بۆ خەلیفەی عوسمانی وەستاوە وەك کە سرکە و کورکەی لەگەڵ قاجەرییاندا بووە و پێوەندیی خۆی بە ئیبراهیم پاشای میسرییەوە پتەوتر کردووە کە دەزانین ئیبراهیم پاشا ئەگەر ئەورووپا دەستی وەبەر دەستی هەڵنەدابایە لەوانەبوو خیلافەت لەناو ببات. ئەم حەقیقەتە گەشە لە ڕەفتاری مەلای خەتێ بەڵگەیەکی بەهێزە لە پووچاندنەوەی تۆمەتێکی وەپاڵی دەدرێت وەك کە دوای کەمێك ڕوون دەبێتەوە. ڕۆژان گوزەریان کرد و ساڵان بە دوا یەکتردا لە تازە تەمەنی ئیمارەت تێ پەڕین، لە ناوتوێژدا، بەردەوام دژایەتی لە نێوان تەمای ئەمیری سۆرانی لە چەسپاندنی دەوڵەتەکەی و نێوان بەرژەوەندی دەوڵەتە زلەکاندا، وەك ئێسکی ماسی لە ئەوکیاندا، تەحەمول نەدەکرا. تەفسیلی ئەمەش لە کتێبی سەر بە تەئریخدا هەیە لێرەشدا بە هیچ جۆرێك جێی نابێتەوە. دواین شتێکی لە تەرزە بابەتەم خوێندبێتەوە ئەو گوتارە بوو کە لە ژمارە ٤٣ی گۆڤاری کاروانی نیسانی ١٩٨٦دا لە ژێر سەرناوی «مەلا یەحیای مزووری و ڕمانی ئیمارەتی بادینان» لە لایەن مامۆستا عەلی یەحیاوە بڵاوکرایەوە کە تێیدا بە دەم ڕچەی ڕووداوانەوە دەوری ئەو خیانەتەشی داوە کە وەپاڵ مەلای خەتێ دراوە بە توندی پێگیر دەبێ لەسەری کە دەڵێ «پاش ئەوەی ئەمیری سۆران بە فروفێڵ لە لایەن هەندێ پیاوانی سەر بە سوڵتانی عوسمانی و خیانەتی هەندێ دەستوپاوەندانی ئەمیر کە یەکێکیان مەلا محەمەدی خەتێ بوو، بە لایەوە شەڕکردن دژی خەلیفەی عوسمانی گوناحێکی زل بوو، خۆی بە دەستەوە دا، عەلی ڕیزا پاشا جموجۆڵی خۆی ڕووەو عیمادییە برد....» لێرەدا بە خائین دانانی مەلای خەتێ لە ڕچەی قساندا بوو بە گوتە مەشوورەکەی «دوو چوێلکە بە بەردێك...» کە مەلای مزووری و خەتێی وێکرا خەفەکردن هەر دەتگوت «قصر وجمع»ی نوێژە.

بەڵام گوتارەکە چوونە ناو جەرگەی بابەتەکەی هەموارکرد بۆم کە من تا ئەم دەمە هێمام بۆ جۆری خیانەتەکە نەکردووە بە ئومێد هەڵێکی لە شریتەی قساندا لە خۆوە قسە بگاتە بابەتەکە، وا لەو چەند ڕستەی گوڤاری کاروانەوە پێی گەیشت، تێبینییەکەشی لێ پەیدا دەبێت بەوەدا دانهێنان بە خیانەتی مەلا و ئەوەی کە دەڵێ «شەڕکردن دژی خەلیفەی عوسمانی گوناحێکی زل بوو» یەکدی ناگرنەوە، ئینجا بۆ ئەوە بشێ جلکی خیانەتی بکرێ بە بەردا پێویستە لە پێشەوە پۆشاکی عەقیدەی لێ بکرێتەوە. نەختێکیش تەم لەوەدا هەیە کە چۆناوچۆنی خیانەتی مەلا لەگەڵ ئەمیری سۆران هاتە دی وەك بڵێی شۆرەتی ئەو چۆنایەتییە لە نێوان تێکڕای خوێندەواران و زۆر لە بیسەران لە نەزەر نووسەری گوتارەکەدا حۆجەی شەرح نییە، منیش لە بواری سوودی کەسانێکی ئاگادار نین لەو میحنەتە قەومییەی مەلای تێدا بەر تۆمەت کەوت دەڵێم: پاش ئەوەی سپای عوسمانی گەیشتە ڕوانگەی لانی شێر و ئەو ڕووبەڕووبوونەی ئەمی خۆی لێ دەدزیەوە مەودای لێ هەڵاتنی پێوەنەما، یان دەبوو موعجیزەیەك ڕووبدات کەمان بەسەر زۆراندا سەربیەخێت یان ئەوەی چاوەڕوان دەکرا لە پلیشانەوەی حەقی خوراو خەفەتبار لە ژێر سمی ستەمی بێ ڕەزادا، ئەوسا لە مەلاوە فەتوایەکی شەرعی دەرچوو بە کافرکردنی کەسێکی بەرهەڵستی لە سپای خەلیفەی موسوڵمانن بکات، ئیتر ئاگر کوژایەوە و شمشێر چوونەوە کەلانان و لەشکری عوسمانی چووە ناو شاری ڕەواندز بێ شەڕ و وێرانکاری و کوشتن.

ئەمەیە کورتەی ئەو ڕووداوە کە مەلای خەتێشی تێدا بە خاین لە قەڵەم دەدرێت و گوێش نادرێتە تێك بەستەکێ (ملابسات) و داخوازیی حاڵ و حوکمی ناچاری، پێوەندیی بیست ساڵەیی چڕوپڕی نێوان ئەمیر و مەلاشدا یەکجارەکی لە بیر دەکرێ، ئەو ڕیوایەتەش نابیسترێ کە سەرەتاکانی ئەم سەدەیە و هێشتانیش لە هۆش و بیری ئەوانەی دەماودەم بیستوومانە زیندووە، ڕێکیش دێت لەگەڵ پایەی عیلمی و ڕووەتی دنیاییی مەلا دوای فەتواکە بێ ئەوەی گەرد لە شۆرەتی بنیشێت لەوجۆرە تۆمەتەی لە سەردەمی ڕۆشنبیری و ڕوونیدا وەپاڵ مەلا دەدرێت. ڕیوایەتەکە دەڵێ: پاش ئەوەی شەڕ لەگەڵ لەشکری عوسمانیدا بوو بە تاکە دڵخواز و ئاکامەکەشی هێند ئاشکرا بوو چاوکولیش دەیدیت چار نەما لە هەڵگرتنەوەی ئەو پێشنیازانەی ئاشتی تێکەڵ بە تاعەت بۆ خەلیفە کە لە لایەن عەلی ڕیزا پاشاوە بۆ ئەمیر دەهات وێڕای ئەو هەموو سوێند و بەڵێنانەی کە چی لە توانایدا بێ بیکات لە چەپارەدانی ڕەواندز و ئەمیر و

ئـەوەی پـێی دەگـوتـرێ دالـەنـگـان و سووکـایـەتی، ئیـتر پـاشا مـەیلـی وەلای حـوکمـی زەرووڕەت و کەمتر شکستیدا هـاتەوە. بـە نیـازی ئـابڕووپـارێزی و دابینکردنی لـەشکری ئـەمـیـریش و هـەتـا کـێشە بـخـرێتـە چـارچـێوەیـەکـی حـوکـمـی شـەرعـەوە کـە لـەگـەڵ بەڵێنەکانیشدا ڕێك بێت لایەنی کورد بەسەر ئەوەدا وەستا کە فەتوا لە لایەن مەرجەعی بـەرزی دیـنـەوە دەردەچـێت بـە مـەنـعـی چـەك هـەڵـگـرتـن لـە ڕووی سوپـای خـەلـیفـە، فەتواکەش بە ڕەزامەندیی ئەمیر و چاکەی ئەو و سەرلەبەری هەرێمەکە و مانیعی موسیبەتە هەر زلەکە بوو کە ڕووی دەدا، ڕێ خۆشکەرەوەش بوو بۆ مانەوەی ئەمیر بە ئەمیری لە چارچێوەی دەسەڵاتی مەرکەزیدا، بەڵگەش لەوەدا هێندە زۆرە ژمێریار ماندوو دەکات.

یـەکـەم شتـی لـەوەدا بـگـوتـرێ ئـەوەیـە کـە تـۆمـەتـەکـە سەری هـەڵـنـەدا تـا دوای بڵاوبوونەوەی گیانی قەومایەتی و گەڕانەوە بۆ سەر ڕابردوو بە پێوانەی ڕۆژگارێکی باشتردا، کێشە و بەرەی ئەم مەسەلەیەش هێند بە کاڵوکرچی و سەراوی ڕووی دا چەندێکی پەڕاوێزی پێداچوونەوەی مێژوو لێکیش بکێشرێتەوە مەسەلەکە تێوە ناچێت. ئینجا پێداچوونەوەی مێژوو چەندێکی خلیسکی تێدا بێت، کە زۆرە نەك کەم، مومکین نییە دوورکەوتنەوە لە حەق و ڕووداو داخوازیی حاڵ وەیا لە بیرکردنی حوکمی مێژوو و زەبری زەرووڕەت ڕوو بدات وەك کە ڕووی دا لە داڕنینی جلکی فەزل و چاکەی مەلای خەتێ بێ دوودڵی و وەستان، هەردەڵێی هەلی عومر و بەختی بەختانە.

دووەم ئەوەیە: هیچ فەتوایەك دەرنەچوو بە درێژاییی مانگەکانی بەر لە گەیشتنی سوپای عوسمانلی بە دەوروبەری ڕەواندز و داهاتنی ئەو ڕۆژەی ماڵ کاولی بەدوا دێت، ئەگەر عەقڵێکی وریا، بە جۆرێك لە جۆران، پێی ڕانەگات. جا ئەگەر مەبەستی مـەلا کـافرکردنـی بـەرهـەڵستـانـی خـەلیفـە بـایـە بـە پـێی بـاوەڕێکـی دیـنـی کـە مـەرجی کافربوونیانی بەلاوە هاتبێتە دی خۆ ئەو بەرهەڵستییە لە دەمێکەوە ئاشکرا بوو گرد و کـۆیـیش بـۆ تـێکبـەربـوونـی لـەگـەڵ لـەشکری خـەلیفـە دیـارتـر بـوو لـەوەی «نصـاب»ی سەرکێشی و دەرچوون لە ڕیزی کۆمەڵگەی موسوڵمانان (بە پێی حوکمی شەرع) داوای دەکرد بۆ بە عاصی دانانی ئەمیر. پێشتریش چی باسمان کرد لە پێوەندیی ئەمیرەوە و بە دوژمنانی خەلیفە ڕووی دابوو ئیتر چۆن وەها ڕێك کەوت کە چەقۆ گەیشتە گەردەن مـەلا فـەتـوای دا و سەربـڕیـنـەکـەی مـەنـع کرد؟ تۆ بـڵـێی پـاراستـنـی گـەردەن خـیـانـەت لێکردنی بێ؟

سێیەم ئەوەیە ئەگەر مەلا لە فەتواکەیدا باوەڕی هەبوایە بە کافربوونی کەسێکی لە خەلیفە هەڵگەڕێتەوە، بە چاوپۆشیکردن لە وەخرانی فەتواکە بۆ پاش کاتی شەرعی خۆی، خۆ دەبوو مەلا پەنا بۆ نووایەك ببات دەسەڵاتی پاشای نەگاتێ، بێ ئەوەی خۆ بهاوێتە تەهلوکە بە ئارامی فەتواکە دەربچوێنێت چونکە مەلا زێدە شارەزای ئەمیر بوو بەرانبەر کەسێکی ئازار بە حکوومەتەکەی بگەیەنێت. ئەگەر مزەی فەتواکە، وەك هەندێ نەفس سەفیهی مێشك پووچ گوتوویانە، شڕوشیتاڵێکی دنیایی بێت بەوەدا هەرچی تەعلیلێکی هەیە بۆ مانەوەی مەلا لەگەڵ پاشادا هەتا کۆتایی کاران لە خۆوە هەڵدەوەرێت چونکە نرخێکی فەتواکەی پێ کڕدرابێت هەرگیز نایسەلمێنێ مەلابە دەستی خۆی لە ڕێی عەقیدەوە خۆی شەهید بکات، چونکە دوای بەرتیل هەر ونبوون و کەوڵ سەلامەتی دەمێنێتەوە عەقیدە و مەقیدەی چی.

چوارەم ئەوەی گوتم و گوتمەوە لە زێدە ڕژدیی ئەمیر لەسەر سەلامەتیی حکوومەتەکەی و بەرینایی تەماکانی بۆ پتر فەراحبوونی خاکەکەی، یەکەم مەرجی لەگەڵ باوکی لە سەرەتای ڕازیبوونی بە ئەمیرایەتی ئەوە بوو کە هیچ کەس خۆی لە شێوازی هەڵسووڕاندنی کاروباران و ئیدارەی خەڵکەکە هەڵنەقورتێنێ. یەکەم ئاکامی ئەم مەرجەش ئەوە بوو مامەڵەی سەخت و کوشندەی لەگەڵ مامە جینگەنەکانیدا کرد، ئەم خووەش لەگەڵیدا ژیا هەتا دەسەڵاتداران تێی وڕووکان و جیهان لە ڕوویدا ڕاوەستا بە جۆرێك چ دڵخوازی پێ نەهێشت. دیتمان لە سەرەتاکانی میراتییەکەیدا ئیبنو ئادەمی لە فەتوا پەخست و نشیمەنی بەستەوە بە گوندێك کە ئیبنو ئادەم عومدەی مەلایان و پێشەوای پیاوچاکان و مامۆستای مەلای خەتێ و هاوشانەکانی بوو لە مەلایەتیدا، ئینجا ئەگەر یەکێك هەڵەشەیی پەلەی پێ نەکردبێت چۆن دێتە باوەڕیەوە کە ئەمیرێکی وەها دەستوەشێن بێ دەنگ دەبێ لە موفتییەکی خۆی داینابێت و پایەی شێوە «شیخ الاسلام»ی لێ نابێت نزیکی چواریەکە سەدەیەك بە ڕەزامەندی پێکەوەیان بەسەربردبێ هەروا بە نووکی قەڵەمی ئیمارەتێکی لێ هەڵوەشێنێت کە تێکەڵ بە هەموو تەما و ئومێدێکی بووە و لە هەستیدا ئەو شوێنەی گرتبێتەوە کە ڕوح لە لەشدا دەیگرێتەوە و لە پێناو بەردەوامیدا گیانی خۆی و هەزاران لە شەرکەرانی خۆی توونا کردبێت، ئەگەر یەك تروسکەی ئومێدی دیتبایە لە بەلاوەنانی ئەو هەژەند (کارثە)ە؟ دڵم لێم داوا دەکات سوێند بخۆم کە پاشا مەلای وەها دەئەنجنی قیمەی لەکونی

بێژنگەوە بەربینەوە ئەگەر بیزانیبایە نیازێکی هەیە لە دڵدا ئازار بە ئیمارەتەکەی بگەیەنێت، بگرە من و ئەوانەی وەك من ئەمیر دەناسن دڵنیاین لەوەدا کە یەك دەقیقە خۆی نەدەخەواند و لە هەوەڵ جاردا لەشکری خەلیفەی تێك دەپێچایەوە و لە دووەم جاردا دەوڵەتەکەی خەلیفەی هەپڕوون بە هەپڕوون دەکرد. لە سێیەم پلە و پێنجەم و دەیەمدا ئەگەر پێی کرابایە پایتەختەکەی دەگرت و قەسر و حەرەمسەراکەی داگیر دەکرد و گەوهەر و بەردە بە قیمەتەکانی دەست بەسەردا دەگرت لە پێناوی ئەوەشدا سەد مەلای خەتێی دەخنکاند کە بە پێویستی زانیبایە، گۆیا مەلای خەتێ دوورەدەستتر بوو لە حسێنی جگەرگۆشەی پێغەمبەر؟ یان ئەمیر کەمتر لە یەزید خۆی خۆش دەویست؟ یاخود یەزید لە کوشتنی حسێن خاوەن حەقتر بوو تا ئەمیر لە کوشتنی مەلا؟ وێنەیەك و هەزار وێنەی مێژوویی و مەنتیقی شتان (بەرژەوەندان) بە دوا یەکتردا دێن و دەڵێن: سوودی گەورە لە سیاسەتی دەوڵەتان بە تایبەتی کە سوودەکە مەحکومی یەك توانای خودبەسەری بێ شەریك بوو، بەرەو ئامانجی خۆیەوە دەڕوا مەگەر یەك لە دوو فاکتەر بیوەستێنێ. ترسی لە دەستچوونی بەرژەوەند و تێمان لە ئەرکی ڕووبەڕووبوون، لەوە بەولاوە بەو دەسەڵات و داراییەی هەیەتی بەهانە بۆ هەموو شتێك دەدۆزێتەوە.

پێنجەم ئەوەیە کە هەڵوەشانی ئیمارەتی پاشا زەرەربەخش بوو بۆ مەلای خەتێ خۆی، هیچ یەکێك لە مەلاکانی کورد نەبوو بەو شکۆیەی دنیایی و ئەو پایە مەعنەوییە گەیشتبێت کە مەلای خەتێ بە درێژاییی بیست ساڵ لە حوکمی پاشادا بە پێشەواییی دینەوە پێی گەیشتبوو. ئەوەی زانراویشە لە حاڵوباری مەلا دوای بەسەرچوونی حاکمایەتیی ئەمیر (بە چەند ساڵێك) گەڕاوەتەوە بۆ دێی خۆی و دەرسی فەقێیان، بەمەشدا یەك لە پاڵپشتە زلە وەهمییەکان دەرمێت کە تەعلیلی فەتواکەی پێ دەکەن نەك بە پەرۆشی بۆ چاکەی خەڵق و خوا چونکە وا چاوەڕوان دەکرێت خاوەن فەتوا پاداشتێك وەربگرێت ئەگەر چ ئومێدێکی دنیایی لە دڵدا بووبێت ئەرکی سەرشانی سووك بکات. ئینجا ئەگەر ئیحتمالی پاداشەکە بسڕینەوە لەبەر دەرکەوتنی تەماعەکی تێیدا بێت، دەکرا بۆی تێ بهێنینەوە بە شتێکی لە پایەی عیلمیی مەلا بوەشێتەوە وەك کە بکرێتە «شێخ الاسلام» چونکە مەلای خەتێ لەو سەردەمەدا، ئیبنو ئادەمی لێ دەرچێت، لە هەموو عالمان بەو ڕووتبەیە شایەنتر بوو ئەگەر فەتواکە پتر بۆ سوودی ئەمیر و خەڵکی هەرێمەکە حیساب نەکرابایە لە چاو سوودی خەلیفە و دەوڵەتەکەی.

فەتواکە خۆی لە خۆیدا گەورەترین سەبەب بوو مەلای پێ نزیك بخرێتەوە لە خەلیفە بە نامەی شەیخولئیسلامەتی بەڵام فەتواکە هەر وەك لە یەکەم ڕۆژەوە ڕاستهاوێژ بوو بۆ پاراستنی وڵات و نامووس لە دەستدرێژی، هەروەها ڕاستگۆش دەرچوو لە سەرەنجامی مەلا بە گەڕانەوەی بۆ گوندی خۆی.

لەو شتانەی کە دڵپەزیرە لە نرخاندنی هەڵوەستی مەلای خەتێ کە دەشێ هەڵێنجرێ بە تێڕامان لە ڕووپەڕەیەکی ژیانی یەك لە ستوونانی حەقپەرستی پاش نیوەی یەکەمی ڕۆژگاری مەلا، کە مەبەس لێی پێشەنگیی بیری قەومایەتیی کوردی و فەلسەفەی ڕوونی لە سەدەی نۆزدەیەم، شاعیری مەرگبەزێن حاجی قادری کۆییە کە لە کاتی دەرچوونی فەتواکە تەمەنی بە لای کەمەوە دوازدە ساڵی بووە. بۆشی ڕێککەوت لە مەدرەسەی مەلای خەتێ بخوێنێ کە دەوری بیست ساڵێك بەسەر فەتواکەدا تێپەڕ بوو. بەو پێیە حاجی قادر لە دەمی ئەو پەژارەیەدا ژیاوە و لە هەوای هەڵمشتووە بە نشینگاکانیدا گەڕاوە و لای خاوەنی خوێندووە[٦٩]. دواتر بە غەریبی لە ئەستەنبوڵ بوو بە شاعیری قەومایەتی، باسی هەرێمی باڵەك لە شیعردا بەسۆزەوە دەکات بە پاشای کۆرە و براکەیدا هەڵدەڵێ بەوەدا کە مەسرەفیان لە عالمان کردووە:

تا تەعیناتی کۆر و لاڵ مابوو
لە گەلێ دێیەکان مەلای چار بوو

ئێمە دەزانین گەورەترین پشکی ناوی پیتاکی بڕیەی لێ بێت ئەوە بوو بۆ دیوان و مەدرەسەی مەلای خەتێ تەرخان کرابوو. لە کتێبۆلکەی «اعادة التوازن الی میزان مختل» (لاپەڕە ٨٠ چاپی ١٩٧٧– مسعود محمد) لە زەمینەی دیفاع لە مەلای خەتێ و سڕینەوەی تۆزی تۆمەت لە پێڵاوەکانی ئەمەم گوتووە:

«ئەگەر مەلای خەتێ کەتنێکی وەهای کردبێت دواتریش نسیبی حاجی قادر بردبێتیە لای بۆ خوێندن و لە نزیکەوە بەڵەدی ئەحواڵی بووبێت دەبوو، بێگومان لە شیعری نیوەی دووەمی ژیانیدا کە زەینی کرایەوە بۆ مانای قەومییەت و تێگەیشتنی شوێنی کاری بەد و پەسەند تێیدا، شتێك لەو بارەوە بڵێ چونکە شتێکی سوودبەخش وزیانبەخشی لە مەیدانی قەومایەتی نەهێشتەوە باسی بە چاکە یان بە خراپە نەکردبێت. بەو پێیە نەبوونی هیچ هێمایەك لە دیوانەکەیدا بە وەهمیش بێنی خیانەتی عەللامەی خەتێی لێ بێت یان گەزی لێ بگرێت بەڵگەیەکی دڵپەسەندە بۆ سەلماندنی

ڕیوایەتێکی دیکەی دەماودەم کە مەلای لەو کارە بەدە هەڵاوارد و هەڵوەستی مەلای دەداوە و بە ڕەزامەندیی پاشای کۆرە خۆیەوە، بگرە لە دیوانەکەیدا شت هەیە بۆ نەزاهەتی مەلای خەتیٚ بچێتەوە کە حاجی دێت چاکەی پاشای کۆرە (و براکەی) لە ئاوەدانکردنەوەی مزگەوتان و خزمەتی مەلایان باس دەکات کە یەکەم کەس، پاش خیلافی لەگەڵ ئیبنو ئادەم، لە مەلایان خزمەت کردبێت عەللامەی خەتیٚ بووە، ئاشکرایە کە مەلای خەتیٚ لەشوێنێك بێت پاشای کۆرەی پێوە مەدح بکرێت، ڕوونترین دەلالەتی ئەوەیە ببێتە هۆی مەدحی مەلای خەت خۆی».

دەمێنیٚ، بە نیازی بیٚ مەفەرکردنی مەلای خەتیٚ لە گۆشەیەکی تەنگدا بگوتریٚ، بۆ سوپای ئەمیر شەرافەتمەندتر و ئابڕووپارێزتر دەبوو ئەگەر ملانێی لەگەڵ سوپای عوسمانیدا کردبایە هەرنەبیٚ بۆ بەجێهێنانی واجیبی قەومایەتی کە ژوورووی هەموو شتێکەوەیە، ئاکامی چ دەبیٚ با ببیٚ، منیش دەڵێم:

لەوەدا کە ئاکامی هەر شکستی لەشکری پاشا دەبوو، هەقیقەتێکە لە ڕازیبوونی پاشا بە مەسڵەتی دەفامرێتەوە چونکە تەما ومەیلی بۆ سەڵتەنەت و خۆ چەسپاندن و پتر خۆ چەکدارکردن تا ئەوەی دارشتنی تۆپ و دروستکردنی سیلاحیشی لەگەڵدا بێت، وێڕای خەڵقی هەل بۆ پەرەستاندن و تا هەرچی کردی و نەیکرد و گوتی و نەیگوت هەمووی بەڵگەی بیٚ دەمەتەقەن لەسەر هێندیٚ کە ئەگەر تروسکێکی ئومێدی لە شەڕبردنەوە یان دیفاعدا دیتبایە چەکی دانەدەنا چونکە تەبیاتی لەوەدا بوو سواری چواریەکە ئومێدێکی سەرکەوتن بێت لە ڕووی سیٚ چواریەکی تێشکاندا. بەڵام لەبەر ئەم خەمخۆرییەی لە چارەنووسی خۆی نەدەدایە دەست تەفروتوونبوونی خۆڕایی. ئیتر بە دەم ئومێدێکی کە لە بەڵێنەکان دیاری دەدا خۆی پاراست بە مەسڵەتی، ڕەنگە زەین بۆ ئەوە بڕوات کە ئیحتیمالێکی دیکە هەبوو لایەنی ئومێدی تێدا ئاشکراتر بوو لە تەسلیمبوون بۆ عوسمانییان ئەویش هەڵاتن بوو بە خۆی و سوپایەوە بۆ لای قارجارییان. ئێمە هەرچەند نازانین قارجەرییەکان چ ڕەفتارێکیان لیٚ بەدی دەکرا، ناشڵێین بە قیاس لە ڕەتکردنەوەی دۆستایەتیی پاشا کە پێشتر ڕووی دابوو ئەمجارە ڕەفزی پەنادانی دەکەن، بەڵام دەتوانین باوەڕی پاشا لە دووئیحتیمالی ڕەفز و قبوڵی قاجاری بخوێنینەوە: ئەگەر دڵنیا بوویٚ لە ڕەفزیان ڕێی پەنابردن کوێر بووەتەوە. ئەگەر دڵنیاش بوویٚ لە قبووڵیان خۆی قبووڵی نەکردووە ببێتە ئامێرێکی قەپوقیڕ بە

دەستیانەوە چونکە دەیزانی لە ئیمکاندا نییە کێشە لە نێوان دوو وەجاغاندا بکات. جارێکیان بە لا یقاجەرییاندا و جارێکیش بە لای عوسمانییان، وەك بۆ ماوەیەکی دوورودرێژ بۆ بابانییەکان لووا، خۆ ئەگەر ئەم کێشەیەی پێ کرابایە پەسەنی دەکرد بەسەر تەسلیمبووندا چونکە هەر نەبێ بۆرە ئومێدێکی تێدایە بەڵام حاڵی بوو لەوە کە دەورانی چاوشارکێ لە سیاسەتی خاوەری میانەدا بەسەرچووە لە پێش هەنگاوی دەسەڵاتە بچووکەکاندا لە ئاکامی فشاری بەرژەوەندە فراژییەکانی ڕۆژئاوایەك کە بەهێزەوە دەستی داوەتە پەیداکردنی بازاڕ بۆ بەرهەمەکانی و مسۆگەرکردنی دەوامەی ئاوەڕۆی ئەو بەرهەمانە بە ئارامی و هێوربوونەوەی دەسەڵاتان (لە خۆرهەڵات) تا شریتەیەك لەم ئاڵقەبەندەی کە هەمووی دەکێشێتەوە بۆ بێ چارەیی لایەنی کەم هێز لە هەنگامەی نوێدا. چی عوسمانییەکانیش دەیانکرد لە تەتەڵەکردنی ئیمارەتەکانی کورد وێنەیەکی ئاشکرابوو لە دەروونبینی پاشادا، مەسڵەتییەکەشی بە چاکە گەڕا لە بری خۆکوژی هەرچەند بەوەشدا پشتاوپشتی کوردی دوای چواریەکی سەرەتای سەدەی بیستەم ئەو هەلەی لە دەست چوو کە خۆی هەڵبداتەوە و شانازی بکا بە وێرانبوونی هێندە هەزار خانەیە و شەهیدبوونی دەیان هەزار کەس و سووتانی وشك و تەڕ فۆتانی کێڵگە و ئاژەڵ لە ڕووپێوێکی بەرینی خاکی کوردی بە خوێن سوور هەڵگەڕاودا ئینجا چەند شیرن دەبوو ئەو وێنە بۆرەی لە تێکەڵبوونی چوڕگەی ئاڵ لەگەڵ سووتەنی سەوزایی دەرەخسا کە دەزانین بەر لە دوو سەدساڵێك شەهیدەکانی ڕەزمی «دمدم» پاش مردنیان و ماڵ کاولییان و هەڵاتنی هێندێکیان هەلی هەلانیان بە میرات هێشتەوە بۆ نازوفیزی ئەوانەی شەیدای کۆڕی شیوەن و قوڕپێوی بەسەر قەبرانەوە و سینگ کوتانی ناو وێرانگانن... دەماودەم هاتووە، یەکەم مزگەوتی لە هەموو هەرێمەکە دروست کرابێ پاش کارەساتەکە بە ۸۰ ساڵ بووە خۆ ئەگەر ۸۰۰ ساڵ بوایە دەچەندان شانازیی پێوە دەکرا... ئەمە دەڵێم و خۆیشم ڕێزگرێکی هەرە قەدرزانی قارەمانەتی و شەرەفمەندایەتیی «دمدم»م چونکە دوای هەرەسی قەزاکرد و داهاتی نەمان و وێرانی، خۆدزینەوە لە شانازیکردن بەو قارەمانەتییە بێ مانەندە دەبێتە ئیفلاس بە خۆکردنێکی خۆڕایی لە دوو ڕووی مادی و مەعنەوییەوە، بەڵام تا بڵێی هەستیارم لە ئاست زیانێکی قەومی وەکو کارەساتی دمدم و هی تر کە لە یەك ئاکامی حەتمی بەولاوە هیچی لێ چاوەڕوان نەدەکرا. هەرگیز حەپەسانم بەرانبەر فیداکاری لە «دمدم»دا ناکەمە پەیژە بۆ کارەساتی ئەوتۆیی دیکەی لە حەپەسان

بەولاوە بەرهەمی تێدا نەبێ چونکە خەڵکم بە زیندوویی خۆشتر دەوێ تا مردوویی، نیشتمانیشم بە سەوزی بە دڵترە تا سیایی و ئاڵی، داهاتی کوردیش لە کەللە سەری کورد و داروپەردووی ئاواییی کورد لەو شەڕانەی چەند ساڵ بەر لە پەژارەی فەتوای ساڵی ١٢٥٢ ئەوەندە بە پۆز و هەیبەت بوو جێی نەهێشتبووەوە بۆ زێدە مجێزی تامەزرۆی خوێن و ئاگر هەتا ڕەواندزیش ببێتە قاپە هەڵوای دوای داوەتی ڕۆڵە مردوویی و هەتیوی و فۆتان. مەسەلەکە تەنیا دڵخوازێکی تێدا بوو، ئەوە بووکە پاشا پەسەندی کرد و پەسەند دیدەی هەموو هۆشێکی دروستبینیش بوو. پاشا لەو هەڵوەستە دەورە دراوەی بە ئیرادە مرێنان ناچارتر بوو لە لینین کە پەیمانی ریستلیوڤیسکی ئیمزا کرد و زۆریشی قسە و قسەڵۆك بەدوادا هێنا، بەڵام لینین دواڕۆژێکی مسۆگەری نرخ بژاردەی بە پەیمانێکی ناچاری هەڵاوارد بەسەر خەتەربازییەکی کە ئاکامەکەی لە سەرکەوتندا خزمی ئاکامی پەیمانێك بێت کە یەقینی ژیانی پێوەیە دۆڕاندنیشی تێچوونی ئەو ئومێدانە بێت کە بۆیان کەوتە شۆڕش و گەلێکی سەر لەبەریشی پێ خستە شۆڕشەوە.

ئەم خەفەتە بچووکەی دەمخەریکێنێ بەو ستەمەی لە عەللامەی خەتێ دەکرێت دوو لکی لێ دەبێتەوە بچووکەکەیان چەندین جار لە ئەسڵەکە زلترە، گەورەکەشیان «تنوء بە العصبة اولو القوة»(٧٠).

بچووکەکەیان ئەوەیە سەقافەتی تازە بابەتی کورد هەلی هێرشبردنە سەر کەسانی وەکو مەلای خەتێیان لێ خۆش هات دێت بێ ئەوەی گوێ بدەنە ئاکامی دژلایەنییەکی حەق تێیدا تێکەڵ بە ناحەق دەبێت. لایەنگیری بەڵغێکە بەسەر چاوی کۆمەڵدا دێتەوە چونکە ڕۆشنبیری ڕووناکی دیتن و تروسکەی هیدایەتە ئینجا – لایەنگیری– ورەیەکە تێکەڵی هەست بە هەڵە و دروستی و ڕاستی و خواری و ستەم و داد و هەموو نرخێکی دیکەش دەبێتەوە. ڕۆشنبیر لە جیهانێکی وەك کوردەواریدا خۆی قسەکەرە لە جیاتی خەڵك، لە وەکالەتی ئەوانیشەوە ناو لە شتان دەنێت و مانایان وەبەر دەنێت و ئەمە ڕەفز و ئەویان دەقەبڵێنێ دنیاش بە دوا خۆیدا بۆ هەلاکەتی و نیوە هەلاکەتی پەلکێش دەکات. زۆۆر جاران عالەموڵلای سادەفام دەحەپەسێن لەوەی ڕۆشنبیران بە خۆیانی دەکەن لە تەفرەقە و شڕی و دڕی لە کاری وەهادا کە سافیلکە بێ وەستان لەسەری دێتە ڕەدایێ و هەر چونکە سافیلکەکان بنگەی ئایدۆلۆجیای وەهایان نییە لە نرخاندنی بەرژەوەندی دنیایی کە عەمر بە جەزبەی قادری بپێوێت و بەکریش بە خلوەی

نەقشبەندی. باوەڕ ناکەم سیاسەت هیچ مەسەلەیەکی هێنابێتە مەیدان ئاشکرا و ڕوون بێت، هێندەی فەرمانی پێشخزمەتانی کوردایەتی کەوا ڕەنگە لە ماوەی ٦٨ ساڵی دوای شەڕی یەکەمەوە پاراستنی کورد لەنەمان بێت بە دەم تەقالاّی ژین دژی مەرگەوە. هەرچی ئایدۆلۆجیا هەیە دەبێ ورتەی لێوە نەیەت لە نێوان خەڵکی ناو کەشتییەکی خەریکە ژێراو بێت. لە هەموو سەیرێکیش سەیرتر کە هۆشی ڕۆشنبیری کوردی پێوە بەند نابێت ئەوەیە کە دێت لۆمەی ئەمیرەکانی کورد و دەسەڵاتدارەکانی دەکات کە لە کۆندا خەریکی دڕدۆنگی و ناتەفاقی بوون لە ئاست خەتەرێکی لە دەرەوەی کوردستانەوە هەڕەشەی مردنی لێ دەکردن کەچی ڕۆشنبیرەکە خۆی لە بیر دەچێت کە پتر لە ئەمیرەکانی کورد ڕۆچووە لە ناتفاقی و زڕبردن و یەکتر سەربڕین بەبێ هیچ هۆیەکی سەر بە بەرژەوەندی دنیایی و چارەنووسی گەلەوە بێت ئینجا ئەگەر عوزری ئەمیری کورد لە نەگونجان ئەوەبێ ترساوە دراوسێ بەهێزەکەی دەست بەسەر ئەنجامی ڕێککەوتنەکەدا بگرێت و بشکێشێتەوە بۆ خەتەری تێچوونی ئیمارەتەکەی خۆ ڕۆشنبیری کورد چ عوزرێکی لە دەستدا نییە مەگەر لایەنگیریی ئایدۆلۆژیەکەی بێت کە بۆتە دینێك نرخدارتر و شیاوتری خۆ بە قوربانکردنی بێت لە هەموو ئەو بەرژەوەندی نیشتمانی و قەومی کە گۆیا لە ئایدۆلۆژیەکەیەوە سەرچاوەی گرتووە. ڕۆشنبیر لە لایەن بەهانەی ناتفاقییەوە چەند جاران دەست بەتاڵترە لە کۆنە ئەمیری کورد. ئەو سەقافەتەی ئەمیر نەیبوو لە ڕۆشنبیر دەبێتە گلەیی، وا لە سەردەمێکیش دەژێت پڕە لە کەرەستەی هۆشکرانەوە کە چ عوزر بە دەست کەس نایەڵێت خۆی لە ئاست حەقیقەت کوێر بکات، ئینجا خۆی دەکاتە وەکیلی میللەت و بەگژ خۆیدا دێتەوە و دەبێتە گەورەترین هەلاکەتی بەرژەوەندی خەڵك، خەتەریش لەم ڕۆژگارەیدا پتر هەڕەشەی لێ دەکات لە چاو سەدان ساڵ پێش ئەمڕۆکەی، ئینجا ڕۆشنبیر چواریەکە ئیمارەتێکی ڕەجاڵیشی بۆ میللەتەکەی پێك نەهێناوە وەك ئەو ئەمیرە ڕەجالانە دڵی نیوە نووستووەکانی هاوڕەگەزی خۆیانیان پێ دەدایەوە.

ماوەتەوە ڕۆشنبیری پێشڕۆ داوای ئیمارەتێکی وەکو سۆران و بابانم لێ بکات هەتا لەسەر سەکۆیەوە پیت و بەرەکەتی قوتاربوون بەسەر خەڵکدا ببەشێتەوە، سا منیش پێی دەڵێم: تۆ کە لە ڕێکاری ئیفلاس و زگی برسییەوە سواری شەبەنگی ئایدۆلۆژیا دەبیت بۆ ملانێکردن لەگەڵ ئەوانەی وەك خۆت سواری چەرخوفەلەکی بیروباوەڕ دەبن ئینجا کە تێروتەسەل و لە خۆڕازی بوویت چەندت لێ خۆش دێت مجێزەت بچێتە سەربڕکێ

هەتا دەگەیتە ڕۆخی پووانەوە، ئەمەش شتێك نییە داوای بەڵگەم لێ بكات چونكە ئومێد لە پێشڕۆ ناكرێت بەر لەوەی زاڵ بی بەسەر نیگا تەسكی لایەنگیریدا و خۆی ڕابهێنێت بە فرەوانكردنی پشتێنەی بینینی تا بتوانێ بنەما دروستەكانی سوودی قەومیی بەدی بكات وەك كە لە واقیعدا هەن نەك لە پێچ و لۆچی بیردۆزییاندا. قسەش لەوەدا درێژ ناكەمەوە چونكە درێژ و كورتی وەك یەكن لە تەك مەسەلەیەكی زێدە ئاشكرای وەك ئەو میحنەتەی كوردی تێدا دەژیت. ئەمەش خەفەتە زلەكەی كە هێمام بۆی كرد و لە بارەیەوە دەڵێم: ئەو گیروگرفتە تایبەتمەندانەی كورد لە ژێری دەرزێتەوە و هۆشی تێدا گێژ دەبێت و حیسابی دەبزركێت و كیتابی دەفەوتێت و «نصاب»ی دەلەنگێت ڕیشەیان دەچێتەوە بۆ دواین سێیەكی سەدەمی شەشەمی بەر لە زاین كە تەرازووی چارەنووسی وەرگەڕا بە لە دەستدانی دەوڵەتەكەی «ماد» و ڕاگوێستنی دەسەڵات بۆ هاخامەنشییەكان لە فەرمان فەرماییی كۆرشی گەورەدا. لەو ڕۆژەوە، بێ سوود خەریكە پژاو كۆ بكاتەوە و ڕماو هەڵسێنێتەوە و شكست هەڵبەستێتەوە و هەڵوەشاو بچنێتەوە و كەلێن بگرێتەوە، كە برینیشی لێ بە قووڵدا چوو لە هەموو دەرمانان شیفا بەخشتر ئەوەیە وازی لێ بهێنیت لە خۆوە ساڕێژ بێت چونكە نە دەرمان هەیە نە پزیشك. لە هاوینی ساڵی ۱۹٦۰ ڕاستم كرد كە نووسیم: وا ئەمڕۆ لە گۆڕی مێژوو دەردێت، شڕی تۆزاوی، خوێن لە لەشی زامداری دەتكێت و لە بەراییی بیست سەدەوە و پتریش زنجیرەهای ڕۆژگار دەترنجێتە ناو ئێسكیەوە «لو اطلعت علیه لولیت منه فرارا و للمئت منه رعبا»(۷۱).

ئەمانە دەڵێم بە دەم مەنتیقی تەفرەقەوە و بانگەوازی سەربڕكێ بە بەهانەی جوداوازیی ئەوتۆوە كە لە تەك پێداویستی ڕێكی بۆ ڕەتاندنی هەڕەشەی مەرگ هێندەی گژنیژەیەك دەرناچێت لە تەك قەڵاتەكەی هەولێر. ئەمما لە لایەن نەمریی گەلەكەمانەوە، قسە لێوەكردنی دەبێتە كوتانەوەی بەڵگەنەویستێك ژووروەی دەمەتەقێیە قسەشم تێدا دوویات كردووەتەوە یەك لەوان ئەوەبوو كە لە گوتارێكی هاوینی ۱۹٦۰دا هات. گوتوومە «كورد ئەو دەورانانەی تێ پەڕاندووە كە تێچوونی میللەتانی لێ خۆش دەهات و تووماری دەسڕینەوە، وا ئەمڕۆكە حەقیقەتێكە بەرزترە لەوەی بەر فۆتان بكەوێت و لەسەرەخۆ بەرەژووری دەوامەدار دەچێت تا تۆقەڵەی ئەو لووتكەیەی كە هەموو جیهان بەسەریەوە دەبینێت وەك بڕیاری سروشت هەڵاتنی ئەستێرە دەبینێت»(۷۲).

بەڵام تەفرەقە هەر دەبێتەوە بە ڕێگەی بەرەو مەرگی گەلی پەرتوبڵاو، بەدترین پرژان و چرژانیش ئەوەیە بە قودسییەتی ئایدۆلۆژیانەوە بێت کە من لە بابەتی ئەوتۆوە گوتوومە: چاکترە مرۆ بێ تەفسیر بژیت نەك بە تەفسیرەوە بمرێت.

بەسمە بۆ دژاندنی تەفرەقەی مرێنەر لە پرسیارەکانی سەر بە چارەنووسدا کە ئێمەی کورد تا ئێستاکەش لە بەدیهییەکی وەك ئەلفبا و جۆری ڕستەی کوردی و ناوی ڕۆژانی حەفتە بیر بڵاوین و لە سەرەتاکانی دامەزراندنی نووسینی ئەدەبیمان خشکەی خلیسکبەران دەکەین، هەموویشی وردە حیسابی میحنەتە قەومییە کۆنەکەمانە دابەش بووە بەسەر لایەنە جوداکانی وجوودی شەپرە لێدرومان. ئینجا تۆ بڵێی جێی لۆمە بم، لە نێوان دار و پەردووی کەڵەکەکردووی بیست و پێنج سەدەییماندا چرایەك هەڵگرمەوە کە هۆشکولی بلەورەکەی شکاندووە و فتیلەی کوژاندووەتەوە بەڵام لە قەپێلکی هونەر و حیشمەتدا، ئینجا ئەگەر ژەنگی لێ بسرێتەوە «یکاد زیتها یضیء ولو لم تسمه نار– نزیکە بێ ئاگر زەیتەکەی هەڵایسێ» یادگاریشی تا ئێستاکە لە دارە پیرۆزەکەی دیار خەتێ دەگەشێتەوە کە هەر خۆی خاس سەرۆك و خاس بلیمەت و خاس مەردێکە.

***

وتوویژی دالەنگاوم لەگەڵ شەر[٧٣]

ئەی شەڕ! ئەی کیژی ئەهریمەنی پەنام لە دەروونداا ئەی زەنەی زووخاو لە کانی کوێرایی و گومڕاکاری و سەرسەریەتی! ئەی دروشمی تاربوون لە نرخ و ئاکار و ویژدان! وەی نەفرینی خوات لێ بێ! چ دزێوییەکی بێ فەڕیت تێکەڵ بە دڕندەیی و دڵڕەقی بوویت، بەزەیی و سۆز لە پشت هەزار پەردەوە خۆی لێ شاردوویتەوە.

هەرگیز لە نووسینمدا قێزوبێزم سەری نەکردووە وەك ئەوەی هەناوم دەهەژێنێ کە قەڵەم لە کردارە چەپەڵەکانت دەگێڕم، چەندی لە چیهرەی بزڕکاوت ڕوو وەردەگێڕم و چاو بە لایەکدا دەسووڕێنمەوە بەدایەتی تۆی تێ نەخزابێت بەڵکو لێرە وێژەیەك هەڵگرمەوە ولەوێ تەعبیرێك هەڵبەستم سێبەری دەردی بە بەردا نەکرابێت تا لە زەمینەی ئینساف و دەستخاوێنییەوە کوڵی دڵی خۆمت لێ دامرکێنم، سێڵاوی هار و نافرەجا و پڕ شوورەییت هەڵدەڕژێتە سەر هەستم هەر لەم ڕۆژەمەوە کە وەیشوومە بە تۆوە تا ڕۆژگارانی بەسەرچووی کە بەدڕندەییت سوورهەڵگەڕاون و بە بڵێسەت سەوز[٧٤] و بۆری[٧٥] زەردباون... بگرە، وێنەی ئەو کەتنانەی لێرە بە دواوە بە مەردمی دەکەیت لە فەلاکەتە ئەنباربووەکانی ناخمدا بۆ بەر نیگام هەڵدەچیت، نە خۆشاردنەوە لێت مومکینە نە ژوورکەوتنەوە لێت، کە تۆی چەسپی هۆشم و پڕی خەونم و خەفەکەری سینەم و زرینگێنەری بیسەرم... هەست دەکەم، ئاسنی توایەوەت دەڕژێتە خوێنم کە زەبری بەڵای هەمەگیری بە قەدەر شەو و ڕۆژت دەمکوتێت بە بیستنی شێوەن بەسەر شەهیدێکەوە یان خەبەری ڕەوێکی تازە یان ڕماندن و سووتاندن و زەدەکردنێك لە تۆوە دەمورووژێنێ بۆ دزاندنت. هەر لەو ڕۆژڕا باسی کوشتنی هابیل لە لایەن قابیلەوە دەماودەم هاتووە، چ کوشتن و سووتاندن و داپەڵۆسین لە لایەنێکەوە بۆ لایەنێك لە ڕابووردوودا بوو بێت و ئەوەی ئێستا و دوارۆژیش دەبێت دڵۆپێکی وەیشوومە لە دەریای وەیشوومەکانت... پێ بە پێی گەشەی چەکی ئاتۆمی و نەوەوی و کیمیایی و فرەپەنجەکانی وەك چڕنووکی شەیتانت، تەختە ڕەملی ملەچەرخێمان[٧٦] وەلای مەینەتە پەنامەکانت بەرینتر دەبێ. حەزی سەرشێتم لە دزاندنت دەیەوێ بە هەر پێوەرێك بێت دەروونم فەڕاحتر و فەڕاحتر بکەم تا تەواوی ئەو ڕقە لە خۆیدا بگرێت، ئینجا ئەگەر پێزی لێك کێشرانەوە کورتی هێنا توانای پتر خوشویستنی ئاشتی و

ئارامی و خەڵك و خوا دەمەزەن بکەمەوە بۆ پارسەنگ دانەوەی فرەییی کارەساتت هەر نەبێ لە گۆشەنیگای «اضعف الایمان– زرەئیمان»ەوە.

لە فەراقەییمەوە، بە پێی تەبیاتی تەمەنی شکلم کە دژی کوشتن و لە ناوبردن و وێرانکاری بوو، ئەی شەڕ تۆم دزاندووە، قێزیشم لە پووچاندنەوە و مرۆ کە لەتابلۆی خوولیامدا بەر لە هەموو تاوانە زلەکانەوە دەهات، بڕێوی دەدا بە پتر دزاندنت، کوشتنیش هەمیشە دروشمی شکۆی تۆ بووە بەسەر کەللەسەر و وێرانگانەوە. قەوارەی نافرەجات لە پێوانەی ڕەفزمدا بەسەر جووتە خەتێکی ڕێکەوە فراژی دەبوو: یەکیان ساڵ بە ساڵ ئامسانی پۆزاییی کارەساتەکانت، دووەمیان کرانەوەی کژ لە دوا کژی فامم بۆ چاکە و دروشمەکانی چاکە. وام دەزانی بە دەم ڕق هەڵگرتنەوەم لێت گەیشتوومەتە ئەوپەڕی توانا و پەرژانم کەچی ڕەحم و بەزەییم بە یەکەم کۆڕپەم لە ڕۆژی پێنجی سەرەساڵی ١٩٦٣ چەشنێك هەڵبەزینەوە داوەکانی میهرەبانی و سۆزی پەیسوەست بە ئادەمیزادەوە فرەتر کرد، ڕیشەم مەحکەمتر بوو بە مەزرا پیتمەند و بەخشندەکانی خاك و ئاو و ئاسمانی نیشتمانمەوە، بگرە بە هەموو خاك و ئاو و ئاسمانێکەوە پیت بەخشی چاکەی خاوێن بێ. بەمەشدا لە نوێوە سەرچاوەی بیری دژەشەڕ لە هۆش و گۆشمدا پژا، پێشتریش تەجرەبە تاڵەکەی تێکبەربوونی ناوخۆییی (عێراق) دوای شۆڕشی تەمووزی ١٩٥٨ کە بەولای ئەوپەڕی چاوەڕوانکردنی ڕشبینانەوە درێژەی کێشا، بژێوێکی ئەسڵیی سووتەمەنیی دەروونیم بوو لە ڕەفزی «ڕێ، سین، کاف»[٧٧] ڕەمزی ڕاکێشان و سووتاندن و کوشتن. چەندێکیش ئاسۆی نیشتمانم بە هەڕەشەکانت گرژ بووبێت تروسکەکانی هۆشم گۆشەی پەرستنی ئاشتی و تەقدیسی هێمنایی و چەسپاندنی برایەتیی گەشاندووەتەوە، ئیمانیشم لە دوو سەری دژ بە یەکەوە پتەوتر بووە: سەری خۆدانەپاڵ نەرمی و تێك گەیشتن و دۆستایەتی لە ڕووبەڕووبوونی هەر جۆرە گرفتێك بێت و سەری تاوانبار و حەرامکردنی دڕی و ستەم و پەرگیری بە کەم و زۆریەوە، دێرزەمانێکیشە گەیشتوومەتە دڵنیایی لە هەبوونی چارەی بێ هەڵپە بۆ هەموو ناکۆکییەکانی نێوان لایەنە پەرگیرەکان کە بە ڕواڵەت بێ دەرمانن چونکە هۆی چارە ناپەزیری، وەك زەهری مار، لە کەڵبەی نەفسی دڕندەی سەرسەختی گوناح پەسەندەوە زەنە دەکات بەر لەوەی جوداوازیی بەرژەوەند شوێنی لایەق بە خۆی و دەرمانی پێویست بۆی لە نێوان ڕاوێژکەراندا بدۆزێتەوە، هەموو ئەو هەنجەتە خۆڕاییانەی لە ڕاڤە و هۆکاری شەڕیش ڕەپێش دەخرێن لە ترنجۆکێکی

سەرپۆش تەنكی قسەی ڕازایەوە پتر نییە كە تەنیا پێزێكی پێیەوە بێت هەر لەوەدایە كە شەڕ هەڵدایسێت و بەس، ڕاستییەكەشی بەو هۆیانەی لە تەبیاتی مرۆدا پەنهانن شەڕ هەڵدایسێت دواتر ڕاڤەی غەڵەتوپەڵەت هۆیەكە دەباتەوە بۆ بەرژەوەندی ئیرادەكوژی مرۆ، ڕاڤەكەرانیش بین بە هووشەكاری (مبالەغە)یەوە دەنێن تا ڕاڤەكردن و دروستاندن (تبرير) تێك دەكەنەوە كەچی ڕاڤە و ڕەوایی لە لای هێرشبەرەوە بە دەگمەن نەبێ یەكدی ناگرنەوە. ڕاڤەكردن سنووری نێوان مومكین و حەتمی لە ناو دەبەن كە لەوانەن هێند لێكتر دوور بن بگەنە دژوەستان (تعارض) چونكە شەڕی ڕاڤەدار شەڕی ڕەوا نییە و مومكینیش حەتمی نییە وەك كە كەتنی عادەتیی ڕاڤەكراو جودایە لە هی ڕەوا مومكینیش جودایە لە ناچاری. كەسانێكی لە ناو تویێكڵی ڕووداوان باخەبەرن دەزانن چەند شەڕی مومكین لەمپەرێكی عاقڵانە وەیا سەنگرانەوەیەك بەربەستی كردوون هەرچەند هۆی هەڵایسانیان بە پێوانەی بەرژەوەند بەهێزتر بووە لە بەشێكی ئەو شەڕانەی ڕوویان داوە. وەها بووە بەریوانییەكی ژیرانە كارەساتی گێڕاوەتەوە یەكێكی گێلوویێڵیش خیلافی گەیاندووەتە تەقینەوە. قەناعەتی ئەوتۆیی كە شیرمژی بێ نەوبەرەی ڕووداوان و سروشتی دەروونانە لە مندا خەستتر بووەوە بەردەم ڕۆژگارەوە كە شریتەی كاروباری جیهان بە ڕاستی دەگێڕا، پتریش پێمەوە چەسپا تا بوو بە بەشێك لە مەعنەوییاتم بە هاتنی كۆرپەكوڕی دووەمم لە پازدەی ئابی ١٩٦٤ و هی كیژی تاقانەم لە یەكی ئابی ١٩٧١. خەپەتۆڵەكان، بەدوا یەكتردا، لە ئەفسوونی ساواییيان و بێ خەوشیی نیگایان و شیرینیی گاڵوبوغیان و دەستپاچەییيان و پێوەندایەتیی وجوودیان بە باوك و دایكیانەوە تۆڕێكیان بە دەورمەوە تەنی لە كڵافەی بەزەیی و سۆز، دڵمی بەستەوە بە دڵی هەموو ئادەمیزادەوە، لە هەر ڕەگەزێك دەبن بابن، بە هەزاران دەماردا پەسەنەدترین هەستمیان دەگەیاندنێ، با بڵێین بەتەمای پاداشتی دڵدەرەوە لەوانەوە بۆ سەلامەتی جگەرپارەكانم كە دەڵێن پاداشتی چاكە هەر چاكەیە... دەرگەم خستە سەر گازەرای پشت بە ڕووی هەموو خەڵكدا چ خزم چ بێگانە... دەسەڵاتدار و بێ دەسەڵات ورد و درشت، هەتا هەر كەسێكی ویستبێتی بمگاتێ لەمپەر نەبینێ لەو تەرزەی وەزیفەی بەرز دەیخاتە بەر هەنگاوی نیازمەندانەوە. نە ئیستیعلامات، نە پۆلیسی بەردەرگا، نە سكرتێری ژوان ڕێكخەر، هیچم لەوانە بەسەر ئیرادەی كەسەوە نەسەپاند كە دەیەوێ لێم بە ژوور كەوێت، بە خوازی خۆی بێ دەرگەلێدان دەهاتە ژوورەكەم وەك كە دەهاتە ناو دڵمەوە... ڕاستییەكەی، ئەم ڕێگایەش

لە دەمێکەوە هەموار بوو، پتریش هەموار بوو بە هاتنی منداڵەکانم کە موژدە بوون بە نوێبوونەوەی ژیانم لە ژیانی ئەواندا و بەردەوامیی وجوودم لە وجوودیانەوە پاش ماڵاواییم لەم جیهانە... موژدەکەش دەیهێنا سوپاسگوزارم بکات بە دووچەندان تێکەڵبوونی مرۆیەتیم بە مرۆیی موتڵەقەوە کە لە جەستەی تاکەکانی و کۆمەڵەکانی و گەلەکانی خەست دەبێتەوە... واش بووە لە دەمی هەڵچوونی ویژدانمدا نەفەسەکەم ڕوون و تەنك بووەتەوە و هەستم کردووە بوونم، وجوودم جمیوە لەگەڵ پەلکی دار لەراوەتەوە و بە باڵی پەپوولەوە گەشاوەتەوە، وای کە شەرەفدارن ئەو ترووکە دەمانەی هەستی تێر بە زاتی خۆ تێکەڵ بە هەستێکی سۆفییانەی شاعیرانە بە هەموو بوونەوەرەوە دەبێت و مرۆ خۆی جێ دەهێڵێت کە قەپێلکی تاکایەتیی خۆهەڵاوێر دەترازێت و هاوئاهەنگ دەبێ لەگەڵ جیهانی هەرە بەرینی هەرە دوور، لەوپەڕی ئەو سەرییەوە تا مێروولەی بە دەوری پەنجەی پێدا دەخوولێتەوە. لەو دەمە دەگمەنانەدا پەستایەتیی خۆویستی و ساختەکاری و کین و مەیلی ئازاربەخشی دەکەوێتە چاڵی نەبوونییەوە و لە هەست ون دەبێت وەك کە هەرگیز نەڕسکابێت... ئینجا هەناو مشت دەبێ لە ئارامی و ڕەزامەندی و مەلەکووتی ڕاستی و جوانیی بەربڵاو، تا ڕادەیەك توانای فەراحبوونی زات لە تەکیدا کورت دەهێنێت. ئینجا کە حاڵەتەکە تێ پەڕی و نەفس کەوتە باری عادەتیی ژینەوە وێنە گومبووەکانی تاریکایی و ستەم و خوێڕیەتی وردە وردە دەخزێنەوە نێویەوە... من هەرگیز بێ ئاگا نەبووم، لەو تەقڵەی نێوان ڕوونایی و لێڵاییدا، تا بە سەهوو بچم لە سەرچاوەی ئەو هێزەی دنەی زاتم دەدات بۆ ناو جیهانی وێنە «نموونە– مثال– Idieal» سەرچاوە زۆرن، بە ئەسڵ لە بنەمایەکەوە هاتوون کە «سروشت– تەبیات»ە دواتر بەسەر جۆرەهای خووکرددا دارەبەش بووە. لەوەی «سروشتی – تەنیاتی»یە پشکی ڕۆڵەکانم زێدە بەرچاوە کە بە پێی ژمارەیان سێ سروشتیان خستە پاڵ ئەسڵی سروشتم، ناشێ ئەو هەستەی لە هاتنی ئەوانەوە لێم پشکووت بە گیرەوە (مُکتَسَب) لە قەڵەم بدرێت چونکە هەستی ئەوتۆیی هی فێرکردن و ڕاهێنان نییە، باوکیش لە بەهانە بێ نیازە تا خۆی لە منداڵەکانیدا خۆش بوێت، ئەگەرنا چوێلەکە چۆن فێر بوو فەرخەکانی خۆش بوویت؟ دەمەتەقەش لەوەدا هەڵناستێ کە شەرەفی یەکەم و هەرە زلی باوکایەتی ئەوەیە داخوازییە پێویستەکەی خۆی بهێنێتە دی بەوەدا کە ئیمان بە موتڵەقی میهرەبانی زیاد بکات و دووچەندان موتڵەقی ستەم بدرێنێت. نە شانازی لەوەدایە باوك سۆزی هەر بە منداڵەکەی خۆی

ببەخشێت نە جێی بایببوونیشە ئازار هەر لە منداڵی خۆی دوور بکاتەوە چونکە بەوەدا دەبێتە سەرباز و پاسەوانی گیانی خۆی کە من هەرگیز ئەوە نەبووم... باوکایەتی لێی خۆش هێنام خۆشویستن و دزاندنم بەچوار دڵ بێت ئیتر وەهام شەڕ دزاند بە کەس نەکرێ مەگەر چوار دڵی لێ بدات. وام لێ هات دڕی و دڵڕەقی هەستم بڕووشێنێ وەك گرمەیەکی لە چوار لاوە بە میکرۆفۆن چوار هێندەی لێ هاتبێت... مامەوە بە دەروونێکی ڕێك لەگەڵ ئەم موعادەلە چوار خشتەکییەدا، لە هەردوو بەری یار و نەیارییەوە، داوێکی ڕوونیشم تێدا بەدی دەکرد دەگەشایەوە لە نێوان چەندین داوی نەخشەی ژیان کە بە لای ڕەنگی ڕەشدا دەچوونەوە، خۆ دەشێ مژگەی تاڵیش لەبەر چەژی باوکەتییەکی بە منداڵەکانیەوە شیرن بووبێت ئەویش شیرن بێت، هەر ئەمەیش بوو مامەڵەم لەگەڵ دیاریی ڕۆژانی ئاوس بە تالانی: بەڵێ ساڵان بە دوا یەکتردا هاتن بە دوو دەستە تەرازووی لەنگەر بەزیوی پەسەند و شوومیەوە هەتا ساڵی ١٩٨٥ سەری دەرهێنا لە کەلێنی نێوان لۆچەکانی چیهرەی گرژیڕا شێوە بزەیەك ڕۆژ لە دوا ڕۆژ تریفەی ئاشکراتر دەبوو، مانگ لە دوا مانگ شەبەنگی دەشلایەوە تا ئەو سفیدە دەمەی بەیانی لە کۆتاییی شەوی بیست و حەفتی ئەیلوول خەریك بوو هەناسە هەڵێنێت کە جەژنی هەرە پیرۆز لە دڵم و ماڵەکەم گەشایەوە بەهاتنی نەوەم لە یەکەم کوڕپەمەوە: ئامەد دەوەن مەسعوود، پێی بووم بە سێ ڕەحمەتە (مثلث الرحمة)[٧٨] و پێنج دڵە و ویژدان پڕاو بەسەر ڕووپێوی زێدە بەرین لە مۆڵگەی ڕەحمەت و ئەڤیندا... ڕۆشنەی بێ ژمار بۆ بینایی دەروونم کرایەوە واتای «ڕاستی و جوانی» تێڕا بخوێنێتەوە، چەند شاگەشکەی گیان بوو لە ڕێی ئامەدەوە ماوەی تەمەنی باقیم بەسەر ببەم لەگەڵ نۆبەرەی جیلێکی ئادەمیزاددا کە تێ هەڵدەچێتەوە لە دۆزینەوەی تازە بە تازەی هۆی ڕەسین و پێگەیشتنی مرۆڤایەتی بە هەموو ڕووکارێکدا، ئامەد خۆیشی وەکیلم دەبێ لە هەڵنانی پردی پێك گەیشتن لە نێوان مەردم لە پووچانەوەی ئەو وڕێنە لەوجڕەی دەیەوێ تەڵەکەبازی لە سروشتی مرۆڤ گرێ بدات ئینجا کەسێکی لەسەر دەستدرێژی سوور بێ ڕیسوا بکرێ بە تاوانی ڕیزپەڕی و گومڕایی و بێ ئەمەکی... هاتنی ئامەد ناوکێڵکردنەوەی گوڵستانی ناو خوێن و دەمارانم بوو، ڕەنگەکانی پێ گەشانەوە، پەلك و لکی تێرڕەنگ بوون، ڕەگ و پۆپەکانی پاراو... لە شەش مانگ دوو ڕۆژ کەمەوە تا دەمی داچۆڕانی ئەم دێرانە لە خامەمەوە پەلکەزێڕینە لە برژۆڵەکانم وێنەکێش دەکات، ئاهەنگی ئاسمانم لە بیسەر دەچرپێنێ، بە مەزاق دەمگێڕێتەوە بۆ تەمەنی خۆی و

سەرلەنوێ، بە بزە و نیگای، دەمکاتەوە شیرمژی مرۆپەرستی... وای کە فامکولم لە مەتەڵی بوونەوەر: ئەم بچکۆڵەیە چ زلە.

کە ئامەد هات دەستم دایە دزاندنی شەڕ و دڕی بە هەزار هەزار دڵ، نەفرینم لە شەڕ و شەڕفرۆش و سوور لەسەر شەڕ کردەوە بە هەزار هەزار زمان، هەموو ساوام بە نزا خستە ڕەحمەتی کردگارەوە پەنایان بدات لە حەرامە هەرە بەدەکەی سێ دەنگی «ش ە ڕ» کە هەرچی بەدایەتی لە مێشك و ورێنەدا تێپەڕبێت لە خۆیدا کۆی کردووەتەوە تا ئەوەی بلیمەت پەیدا نابێ بەدایەتییەك هەڵبستێ لە ناوەڕۆکی شەڕدا نەڕسکابێت.

مـن شەڕنـەویستـم لـەبـەر بـەدایـەتـی دیـاری و پـەنـامـی، هـی هـۆش دەرککردووی و وەهمزادی کە بە هیچ زەینێکدا تێپەڕنابێت، بگرە شەڕ وەها بە ڕقمەوە نووساوە هەندێ دەرفەتی شادیی پەیوەست بە شەڕ لە دڵمدا دەمرێت کە خەڵق پێی دەگەشێنەوە. زەنەی تاریکی و کین لە شەڕەوە بۆ هەرچی پێوەندایەتیی پێوە هەبێت هەموو گەشاییەکی دەبات و جوانی و چاکەی دادەلەنگێت بەوەدا وێنەی سەرکەوتن لە شەڕی دیفاعیش لەبەر نیگا و بیروباوەڕمدا پەتیارە ڕەنگ خۆ دەنوێنێت چونکە نیوەی هەرە نازدار و مەردانەی «شەڕی سەرکەوتوو» نوقوم بووە لە خوێن و ئاگر و وێرانی، نیوەی لە جەهەننەم بە سێیەکە زار و چواریەکە چاو و هەناسەبڕکێی خەفەکەر بزەی دێنێ، هەرگیز لە بیر ناکەم کە دروێنەی مەرگ حەتمی نییە وەك کژ لەدوا کژی ساڵ هەتا فەرامۆشی و خەندە و سەما بە دوایدا وەك گەشانەوەی بزە بێ لە شاییی بووکێنی و میهرەگانیی بەهار. سەماکەری ناو ماتەم سەمای نەدەکرد ئەگەر ماتەمەکە لە بیرەوەریی مەرگی خۆی بووایە، بە تەڕدەماغیشەوە هەڵنەدەپەڕی ئەگەر گەشەی سەرکەوتنی فاتیحەی بۆ گیانی کوڕە شەهیدەکەی خوێندبایە... ژیانی جگەرسووتاو لە ئاڵقەی سەماکەراندا ڕوویان دەرنەوە، لە خۆڕازییەکەیش هەڵپەڕکێ لە نێو ئاه و نزاداراندا دەکات. سەرلەبەری مرۆڤایەتی بە هەڵەدا دەچێت ئەگەر بەدوا شەڕدا مل لە ناز و فیز بنێت لەجیاتی خەفەت و پەرۆش، چەندێکیش خەڵق خۆگیری بکات لە کەفەڵ و کەمەربادان پشکێك لە دزاندنی شەڕ گل دەداتەوە مەنعی شەڕێکی دیکە یان دواخستنی مسۆگەر دەکات(٧٩). یەك لە دیمەنە سەیرەکانی زۆری و کەمیی خۆشبوون بەشکانی دوژمن لە دووحاڵی جودادا ئەوە بوو گەلی فەرەنسە بایەخی ئەوتۆی بە سەرکەوتنی سوێندخۆرەکان لە شەڕی جیهانی دووەم نەدا لە چاو ئەو شادییە شاگەشکەدارەی پێیەوە بەرەوپیری کۆتاییی شەڕی یەکەمەوە چوو، تومەز هاندەری

نەفسی لەوەدا کە سەرکەوتنی شەڕی دووەمی بە هی فەڕەنسە دانەنا، لە بیری بردەوە چ فەرقێکی بێ ڕەزا هەبوو لە نێوان ژمارەی کوژراوەکانی شەڕی یەکەمی و شەڕی دووەمی. من ئەگەر فەڕەنسەیی بوومایە لە دووەمدا پتر شاد دەبووم تا یەکەم، سەبەب بە کەمیی خوێنێکی تێیدا ڕژا بوو. ڕۆژگاریش سەلماندی کە مرۆی فەڕەنسەیی پاش شەڕی دووەم بەخۆدا ڕاپەڕمووتر و نازۆتر دەرچوو، پاڵپشتیشی ئابوورییەکی بە پێزتر و مەرکەزێکی نێودەوڵەتانی چەسپاوتر بوو. ڕەنگە هی وەها هەبێ بڵێ بەدیهە بڕیاردەرە لە ڕەوابوونی شادمانیی گەشکەدار لە کۆتاییی شەڕێکی سەرکەوتووی دادپەسنددا، تەنانەت لە سروشتی شتاندایە کە گەشەی مرۆ لە سەرکەوتنێکی خۆکرد تێرتر و زلتربێ لە سەرکەوتنێکی هەڤاڵکرد. منیش دەڵێم هەر چونکە ئەو بەدیهە و سروشتانە زۆر ئاشکران پتر سوور دەبم لەسەر لغاو گرتنە زاری شادیی سەرشێت لەو تەرزە بارانەدا چونکە هەر ئەو ئەفسانەی بەدیهە و سروشت خستنیە سەر باییبوون بە سەرکەوتنە دادپەسەندەکەیان هەر خۆیان بە بڕیاری بەدیهە و سروشت گوڕیان بەست بۆ باییبوون بە سەرکەوتنی ستەمکار، نە گەلی فەڕەنسە دوای شەڕی یەکەم دەستی شل کرد لە خەفەکردنی سووریە و هیندی چینی، نە گەلانی سۆڤێت، دوای شەڕی دووەم، لە خۆیانیان بە عەیب زانی جزیرەی سەخالین لە ژاپۆن داگیر بکەن وەیا خۆ بسەپێنن بە سەر هەموو ئەورووپای ڕۆژهەڵاتدا. یەك لە فەلاکەتە زلە نابەرچاوەکان ئەوەیە کە زۆرینەی خەڵق دەروونکوێرن لە ئاست تێکەڵبوونی پیرۆزیی دادپەسەند و ستەمکار کە حەق و ناحەق تێیاندا تێك دەلکێن، ئەو خەڵقە فەرمانبەر و خۆشجڵەوە بۆ قووتدانی تەبریری هەر بابەتێك بێت لێی خۆش دێت و هەرگیز هەستی بۆ قووڵاییی ئەو قمە شیرینە ناڕوات تا «زەهری ناو ڕۆن»[٨٠] ەکەی تێدا بدۆزێتەوە لەوڕا هیچ شەڕێك نەقەوماوە و ناقەومێت بێ ئەوەی دوو مۆری شەیتانی پێوە بووبێت، یەکێکیان ئەوەیە کە دەقەومێت تیزێکی زێدە کوشندەی لەگەڵدایە بە کارەساتی شەڕەکانی پێشووتر. دووەمیان ئەوەیە کە هەر لایەنێك شەڕخوازبێت بەتەمایە سەربکەوێت و زەرەرەکانی تێ بهێنێتەوە. (دەبێ بڵێم شەڕی بەسەردا سەپاو ناچاری بەر ئەم حیسابە ناکەوێت). ئاپۆڕەی وڵاتە یەکگرتووەکان خۆی نەخوراند کە حکوومەتەکەی دەستی دایە تێکەڵبوون لە کاروباری ڤێتنام، تا شەڕ درێژەی کێشا و خەتەری ئامسا بێ ئەوەی ئەسەری کۆتاییی پێوە دیاربێت ئەوسا، ماڵی ئاوا بێ، کەوتە خۆی بە نمایشت و تووڕەیی و ناڕەزامەندی و دوایش مجێزی کەوتە کار و پڕ بە دڵ چەپڵەڕێزانی گێڕا بۆ

کەوتنی نیکسن، چارەسازی شەڕی ڤێتنام، ڤێتنامی ئازادکراویش کە دەرفەتی بوو کەمبۆجیەی داگیر کرد بە بەهانەی ئەوتۆوە هەمووی لە ماوەی کورتدا پووچایەوە و مایەوە داگیرکارییەکی زۆردار لە بێ دەسەڵاتی دەکات و کردوویەتی(٨١).

زۆر دەگمەن کەسانێکی خەتی هەڵاواردنی شەڕی دادپەسەندیان لە ستەمکار دەرك(٨٢) کردبێت مەگەر ئەو شەڕەی لە نێوان دوو لایەنی بێگانەدا ڕووی دابێت و ستەمکارەکەیان تێدا تاوانبار کردبێت. لەوانەیشە هەستیارێکی زێدە هۆشیار ستەم و دادێکی دیتبێت لەو شەڕەی خۆی تێدا بەشدارە بەڵام ئەو هۆش و هەستەی خۆی لە بیر خۆی بردبێتەوە سەبەب بە دژواریی هەڵوەست لە تەرزە حاڵێکدا کە دەست شلکردن لە داوێکی ناو پەنجەکانی خەتەر بهاوێتە سەر ئەنجامی شەڕەکە یا ئەو دەست شلکردنەش هەمووی ڕەحمەت و داد بێت چونکە دوژمنی خەندەقی بەرانبەر لەوانەیە هەلی دەست شلکردنەکە بقۆزێتەوە بۆ پتر باهەڵدانی داوەکانی خۆی. زۆر بە سەیری ڕێکەوت وەها بوو ئامۆژگاریی بینەقاقە گوشین لە ئاشتیخوازێکەوە بێت کە کەڵەشاعیرێکی عێراقی بەم بەیتەی ڕووی داوای لە عەبدولکەریم قاسم کرد:

فضيق الحبل واشدد من خناقهم

فــربما كـــان في ارخـــائه ضرر

واتە:

پەت تەسك بکەوە و توندتر بینیان بگرە

لــەوانەیە شلکردنی زەرەربەخــش بێت

بڕیاری قەزا و قەدەریش سەیرتر بوو لە بەیتەکە بە دەوری ملی کەسانێکەوە تەنگ بووەوە کە شاعیر دەیەویست بیانپارێزێت بە لە ناوبردنی ناحەزەکانیان. ڕەنگە عەقڵ بیسەلمێنێت لەوانەبوو سەرەنجام سەلامەتتر بێت ئەگەر ئەو بەیتە و هی ئەوتۆیی لە دروشم و بەیت، بانگەوازی بەرەو ڕەحمیان کردبایە.

هەرچۆنێك بێت و چاویش دەپۆشین لەوەی گوترا لە بارەی شەڕی ڕەوا و ناڕەواوە، قەزا قەڵەمی لە چارەنووس کێشا و شەڕ هەڵایسا و دەوری هەشتا مانگێکە دەهاڕێت و شەلاڵ دەکات و تێك دەشکێنێت، شەڕ بەرپابوو و درێژەی کێشا و لە ئاسۆکانمان بوو بە هەور کە تیشکێك نادات ئەرز و ئاسمانێکی بێگەردی تێڕا ببینین تا لە ئاسۆی هەرە دووریشەوە کۆتاییەکی بەدەر بداتەوە چونکە ئێران مەرجێکی بۆ عێراق داناوە

قورستر و ئەستەمتر بێ لە شەڕەکە، مەرجەکەشی لەزەرفێکدایە پتر بە لای موستەحیلدا دەچێتەوە نەك مومکین، ئەو پیاوەی هەڵکێشانی بە مەرج گیراوە وەك نووسینێکە لە مەڕمەڕ هەڵکەندرابێت یان وەك نەخشێکە دابێتیەوە بەر و پشتی قوماش، ناسڕێنەوە مەگەر بە نەهێڵانی مەڕمەڕ و قوماشەکە... گریمان ئەو بابایە لەخۆوە مەرجەکەی سەلماند یان ویستی بێ مەرج و دەردی سەری لاتەریك بێت، لە کوێوە ئەو ئیمکانە دەدۆزینەوە بۆ خۆ دزینەوە و سڕینەوەی دەوری لە قیادە و لە کیانی عێراق کەوا دەڵێی پێکەوە تێك چرژاون، لەمەشدا درێژە پێدان بێ لزوومە چونکە لە خۆوە دەرگای داخراوە، بگرە دەرگە نییە بکرێتەوە یان داخرێت. شەڕەکە وەك دیارە شتێك نییە بێژەر لەسەر بنەمای بڕانەوەی بدوێت، کۆتایشی لە تەشبیهدا وەك مردن و ژینە کە هەر دەبێ ڕوو بدات بەڵام «اعمل لدنیاك كانك تعيش ابدا– بۆ دنیات بکۆشە وەك کە هەرگیز نامرێت». ئیتر چار ناچارە دەبێ مامەڵە لەگەڵ شەڕدا لەسەر بەردەوامبوونی بکرێت «حتى يقضى الله امرا كان مفعولا– تا خوا حوکمێك دەدا کە دەبێ بێتە جێ» هەرچی گەشبینییەکی بەرەو فەرەحنایيشەوە بکرێت کە لەسەر ڕاستییە بەرهەستەکان هەڵنەستابێت دەبێتە پسۆککردنێکی ترسناك لە عەزمی خەبات بە چ دۆعایان تێ نایەتەوە. کە شەڕ وەها بە وجوود و چارەنووسمانەوە بەند بێت نەك بە پەڕاوێزی ڕەنگین و فش هەڵاتووی باییبوونی بەتاڵ و حەتاڵ و بابەتی تەڕدەماغییەوە، دەبێ پێوەندیم بە ڕاستییەکی دەمەتەقە هەڵنەگرتوو مێشکۆڵەی پەیکەری قسانم بێت تا ئەگەر لەبەر هۆی گرینگی بەرژەوەندیی نیشتمانی دەربڕینی ڕاستی وەزەحمەت کەوت لێی ڕەت دەبم بۆ مومکینی دیکە و هەرگیز وەستایی بە خەرج نادەم ئەوەندە بتڵە تێکەڵ بە قسەم بکەم کە دەربڕینی ڕاستییەکەی پێوە ئاسان بێت، شکۆی هەڵکەوت و قودسییەتی ئەمانەت ژووررووی هەموو چاودێرییەکەوە دێت پەکی مومکینبوونی قسانی لەسەر کەوتبێت.

لێرەدا ڕووی وتووێژم وەلای گەلێك سەروبەری شەڕ و تێدا هەڵسووڕانی پسپۆڕانەیەوە دەچێت کە هەست دەکەم پێویستە کام بیروڕای بە پێوانەیە بیخەمە ڕوو، چەندێکی پێشم بکرێت کنە لە کاکڵی شتی پەردەپۆش بکەم «ولاتحسب الشورى عليك غضاضة– ڕاوێژ وەرگرتن لە خۆت بە عەیب مەگرە». من لە سەروبەری پلانسازیی هەڵسووڕاندن و نەخشەکێشکردنی تەکتیك و ستراتیجدا نیم تا ناڕازییەك یەخەم بگرێت بەوەدا من خەریکی شتێکم لێی بەڵەد نیم چونکە ئەو لایەنانەی پێوەندییان بە

سەرلەبەری شەڕ و هەمواركردنی كۆسپەكانی و لەگەڵیدا ڕاهاتن و شریتەی پێكەوە بەسترانی حاڵوباری نێومال بە خەتی ئاگرینی زۆرەملێیەكەوە هەیە گەلێك سەرەباسی تێدان بۆ یەكێكی وەكو من كە لە چل ساڵ پترەوە بەشداری ڕەوتی تێكڕایەكی وڵات بووم بە نائاشنا دانـاندرێن. ئینجا ئەوەی دەیڵێم تۆبزی لە كەس ناكات ئەگەر بیروڕایەكی دروستم دەربڕی لە دەرخستنی شكستێك یان گردۆكۆییەكی پەسەند یان وەلاخستنی خەتەرێكی لەبیركراو ڕەتكردنەوەی لە دەست بڕیاردەراندا دەبێت بەوەشدا خەتەر و زەرەرێك لە قسەكانمدا نامێنێت. بۆیە دەڵێم:

یەكەم ڕاستیی بنەڕەتی لەوەی پێویستە بگوترێت و جێی باوەڕ بێت ئەوەیە كە ئێمە ناتوانین شەڕ بدۆڕێنین و پێشمان ناكرێ بچینە ژێر باری دۆڕاندنیەوە شیمانە (احتمال)ی لە گوین ئەوەیە عێراق هەڵدەوەشێت(٨٣) و بڕبڕ دەبێت و بە تالآن دەچێت:

– فەرەنسا شەڕی ١٨٧٠ و ١٩٣٩ی دۆڕاند و هەڵنەوەشا.

– ڕووسیا شەڕی ١٩٠٤ و ١٩١٤ی دۆڕاند و هەڵنەوەشا.

ئەڵمانیا دو شەڕی جیهانی دۆڕاند و شان بە شانی دەوڵەتە زلەكان ڕاوەستا.

– ژاپۆن شەڕی ١٩٤٥ی دۆڕاند و لە هێزە ئابوورییە تۆقەلآكان دەژمێردرێت.

چانس لە تەرازووی شەڕدا بەپێی حاڵوباری دەوڵەتان دەگۆڕێت و دەشێ لە ڕۆژگارێكەوە بۆ ڕۆژگارێك جودا بێت. هەرچی چانسی عێراقە لە سەرپشكبوونی سەركەوتن و دۆڕاندن چانسێكی سنووركورتی بەرتەسكی هەناسەسوارە و تەنیا خوازی سەلامەتیی لە دەستدایە یان بە ئاشتی یان سەركەوتن یان شەڕ تا ساڵی دوو هەزار و بەولاتریشەوە. من ناڵێم و ڕەفز دەكەم بڵێم «لنا الصدر دون العالمين او القبر– یان لە بەرایی هەموو جیهان یان گۆڕستان» بەسمانە عێراقمان هەبێت، بێ ئەو هەر قەبرە بەختمان.

ئامانجی «سەلامەتی عێراق» پێویستە، لە پێداویست و ناوەڕۆكدا، هەموو ئامانجێك بە خۆوە بگرێت، چ زۆر چ كەم لەوانەی سیاسەتی دەوڵەتان دەخەرێكێنن، لزوومیش نییە ئامانجە جوداكان بژمێرین با بڵێین سێنە یان هەزارن، حەزی دەكرد چوار جۆر و دوو هەزار جۆر بێت، مەرج ئەوەیە، كەم و زۆری خزمەتی ئامانجی «سەلامەتیی عێراق» بكات. گەلێ جار دەبیسین و دەخوێنینەوە: هەموو شتێك بۆ خاتری مەعرەكە... سەركەوتن ژوورووی هەموانە... بەلآم قسە دەرپەڕاندن و دروشم هەڵكردن خۆی لە

خۆیدا کارێکی هیچ لە خۆ نەگرتووە تا دەبێتە کردەوە. گومان لەوەدا نییە، ئەو مەسرەفە و ئەو پارەیەی لە دە هەزار دروشمی موناسەبەیەکدا خەرج دەکرێت بە مەیدان کەم سوودترە لە کڕینی ئەمبولانسێك یان فەراحکردنی ژوورێکی نۆشگەی سەربازان یان بۆ کارخانەیەکی دوو چەرخان. ئینجا ئەگەر هەموو ئامانجێك بخرێنە ناو ئەو تاکە ئامانجە گرینگەوە، پێی ناوێ بڵێین مجێز و کەیفە لە نەخشەکێشکردنی پلانی ئابووری و سیاسەت لە هیچ رووکارێکدا جێی نییە و نابێتەوە. ئێمە پێویستمان نییە ببینین وەزیرێك یان پارێزگارێك ئاپۆڕەیەك دەوری داوە لە دەمی هەڵبڕینی شریتی گوشادکردنی پڕۆژەیەك بایی ئەوەی پێویستمان هەیە پڕۆژەکە خۆی خزمەتی ئەرکی جەنگاوەریمان بکات، بە ئیشە نەك بە ڕیش. پڕۆژەمان دەوێن وزەمان لە شەڕگەدا بەردەوام بکات. گەردەنی بەرپرسی زل لە ئەرکی شریت هەڵبڕینەوە ئازادبێت. مەبەست لەم قسانە بێ فەرکردنی هاتوباتی عادەتی نییە لە موناسەبەی خۆیدا بەڵکو مەبەست هێمایە بۆ حەزە پەرەسەندووەکەی جیهانی سێیەمە بۆ ڕواڵەتپەرستی کە بریتییە لە دابڕان لە نەبزی ڕۆژگاری سەردەم و وازهێنانە لە کاری گرینگ بۆ کاری بێ فەڕ. لزووم نابینم چی دیکە لەم بارەوە کنە بکەم بایی پێویست لە خۆوە ئاشکرایە.

دوای ئەم دوو ڕاستییە کەوا شەڕ بە بەریەوە هەیە درێژخایین بێت و ناشتوانین بیدۆڕێنین ئەو ڕاستییە دێت کە ئێران سوورە لەسەر دەوامەی شەڕ نەك چی دەیکات چاوەڕاوە.

بەڵێ، مەنتیق ناسەلمێنێ مرۆ خۆی لە شوێنی غەیردا دابنێت و پێشبینی لە کردە و نەکردەی دواڕۆژی بکات، بەڵام حەقیقەتی لە ڕوودانەوە بۆ ئەو ئامانجە بچێت کە دەشێ مەبەستی ڕووداوەکە بێت، ئینجا ئەگەر لە سەرجەمی ڕەفتاری ئێران پەی بە عەزمی ئێران ببەین لەسەر دەوامەدان بە شەڕ بەڵگەدۆزییەکی دروستمان کردووە دەشێ ببێتە بنەمای کار، بگرە دەشێ لە هێمای کاروباری ناو ئێران لە دوای ڕمانی شا و بەسترانەوەی چارەنووسی ڕژێمی سەرچەرمگ بە بردنەوەی شەڕ و دۆڕاندنیەوە، وێڕای سروشتی ئایدۆلۆژییەکەی کە لەسەر بنەمای تەنینەوە و بڵاوبوونەوە هەڵنراوە، لە هەموو ئەوانەوە تێ بگەین ئەوەی ئێران دەری دەبڕێ بە ڕاوێژی ڕەسمیی گردەبڕ لە ڕەفزی ئاشتی، هەڵوەستێکی هەرە دواین و سەلمێنراوە بە پێی فەرمانی بارودۆخی زەق و زۆپ کە سەرپێچی تێدا ناکرێت.

ئێران سوورە لەسەر بەردەوامبوونی شەڕ لێی ناوەستێتەوە مەگەر هێزی جووڵەی پێ

نەمێنێ چ لەبەر وشکایی هاتنی وزەی بێت و چ بە دەست تێوەردانێکی هێزی لە خۆی گەورەتر بێ چارە بوەستێت.

چوارەم ڕاستی ئەوەیە کە خاکی ئێران چوار هێندەی عێراقە و دانیشتوانیشی سێ ئەوەندە (بگرە زیاتریش) بەوەدا قووڵاییی ستراتێجی بەشەری جوگرافی فاکتەرێکی بنەڕەتییە لە پێداگرتنی ئێران لەسەر دەوامە پێدانی شەڕ بە دەم ئومێدێکەوە کە بەندە بە مەنتیقی ژمارە. بێگومان بە کەم زانینی تەفاوتی وەها زل کاری عەقڵ نییە. دەبێ هەمیشە تێی بخوێنینەوە کە دوژمن چوار هێند و سێ هەند خاك بەرینتر و ژمارە فرەترە، بەڵام ئەم هەڵکەوتە دەچێتە بەر فەرمانی ڕاستیی دواوە. ڕاستی پێنجەم دەڵێ، ئێران دەوڵەتی هێرشبەرە. ئەگەر هێرشبەر و خۆپارێز لە چەك و ئیرووییی و تەیاری پێکەڵپێك بن ئەرکی سەرشانی هێرشبەر و قورستر دەردەچێت تا خۆپارێز.

ئەم ڕاستییەیان یەکێکی دیکە لە خۆیدا هەڵدەهێنێت کە تایبەتە بەم شەڕەوە بریتییە لەوەی ئێران پەکی بە مەرگی سەربازەکانی نەکەوتووە و بێ پەروا شەڕ بە گۆشتیان دەکات. لێرەشدا دوو کاریگەر هەن: کاریگەریی خەرجی شەڕ و کاریگەریی گیان بە فیڕۆدان کە بە هەردوویان بەشی زۆری کەمی و فرەییی چانسی عێراق و ئێران لە زەوی و مرۆ تێ دەبات. هەر لەم ڕاستییەیشەوە ئەم بەدیهییەیە دەفامینەوە کە فاکتەری «مرۆ» لە سوپای عێراق هێندەی پارەی نایاب نرخدارە، زەکای کومەندانی عێراقیش لە مەعرەکەدا بەوە تاقی دەکرێتەوە تا چ ڕادەیەك قوربانیدان بە هەند هەڵدەگرێت بۆ وەرگرتنەوەی «راقم»ێك وەیا داگیرکردنی سوپێرێك و بردنەوەی تێك هەڵقرژانێك. ڕەنگە لەوەشدا نیسبەتی «یەك بۆ سێ»ی زەرەری گیانی بۆ ئێمە و ئەوان لای هەرە کەمی لەبارببێ بۆ ئێمە چونکە لووسرۆییی[٨٤] مرۆ وەك لووسرۆییی پارە لە ژمارە سەددا زووتر وشکایی دێت تا ژمارە سێسەد، قسەش لێرەدا لەسەر ڕواڵەتی حاڵوباری بەشەریی هەردوو وڵات و توانای هەڵگرتنی زبانی بەشەرییان هەڵدەستێت کە چۆن عەکس دەبێتەوە سەر هەڵوەستی عەسکەریی هەردوو لا. وردە حیسابی دیکە هەن پێوەندییان بە ژمارەوە نییە وەك تەدبیری ژیرانە لە ڕێکخستن و هاوجۆرکردن و خەتی شەرگە کورتکردنەوە و بژاردەکردنی شوێنان و شتی ئوتۆیی کە تێکڕایان دەخلیان دەبێت لە نرخی ژمارەی دانیشتووانی وڵات و سەربازەکان.

ڕاستیی شەشەم ئەوەیە، فاکتەری کات دژی هێرشبەرە چونکە خۆپارێز تا گیانی لەبەردابێ ناچارە خۆی و ماڵ و منداڵی بپارێزێت کەچی هێرشبەر لە کارێکدایە

پـێوەنـدیـی بـە مـانـەوە نـییـە، لـە ئـەسبـابـی گـوزەرانـیش حـیساب نـاکرێت و پێبـەپێش قورساییەکەی زیاد دەکات کە ساڵەوساڵ کاری نەیاری لێ بەدەر دەداتەوە. لە حاڵی ئەوتۆیشدا خوازی بەردەوامبوونی لە دەستدا نابێت وەك کە خۆپارێز ناچارە بەردەوام بێ لە دەستکردنەوەدا ئیتر سەیر نییە ئێران شێوازی خۆکوژی بەکاربهێنێت بۆ ئەوەی لە فاکتەری «کات» ڕزگار بێت وەك کە بێت لە حەفتەیەکدا قوربانی بایی ساڵێك بدات بۆ یەکلاکردنی هەڵوەست. عێراق چونکە نایەوێ بە هێرش(٨٥) شەڕ بباتەوە پێویست دەکات شارەزای شەڕی بیندرێژ بێت ئەویش هونەرێکی فرەلکە وەك کە ساختمانی حکوومەت و خەڵکیش فرە ئەژمارن.. فاکتەری نەفسی و شعووری گشتیی تیرێژەکانی سوپا لە پلەی یەکەمدا و هی سەرلەبەری گەل لە پلەی دووەمدا دەبێ مامەڵەی زیرەکانەی لەگەڵدا بکرێت، سەرباز بەردی بناغە و بنگەی بنگان و کەمەر و سینە تا دەگاتە دوو شانی پەیکەری دیفاعکردنە لە وڵات و نامووس، کوشندەترین گیانکوژی هەڵمەتیش ئەو سەربازەیە بە دڵێکی لەرزۆك و دەروونێکی گوماناوی بۆ شەڕی مەرگ و ژین دەچێت کە دڵنیا نەبووبێت لەوەدا ئەو واقیعەی تێیدا دەژیت و خۆی دەکاتە قوربانی لەپێناو بەردەوامبوونی بۆ منداڵەکانی و خزمانی و تێکڕای گەل، ئا ئەو واقیعە هێندە بە نرخە خۆی بۆ شەهید بکات. با لە بیر نەکەین، مزەخۆرێکی حکوومەتی کە سەرۆك دایەرەکەی لە تەرفیعی دواخست بۆ یەکێکی بەرەژێرتر، بایی داڕووشانی شعووری لەو غەدرەی لێی کرا خۆ لە سەربازی دەشارێتەوە، کە لە شەڕیشدا ڕووبەڕووی مەرگ بوو هەست دەکات بایی غەدرێکی لە وەزیفەدا لێی کراوە خوێنی بە فیڕۆ ڕۆیشتووە، ئەگەر گیانی هەڵگەڕانەوە دژی غەدر لە مرۆدا نەبزوێت لە سەرەتاوە نە شۆڕش و نە ڕاپەڕین پەیدا دەبێت. دوای کەمێك دەگەڕێمەوە بۆ ئەم قسەیە.

هەرچی لایەنی حاڵوباری ناو هەردوو وڵات و مەرکەزی ئابوورییان و پێوەندییان بە دەوڵەتانەوە لە گۆشەنیگای تەئسیریان لە ئەرکی حەرب و هەڵوەستی عەسکەرییەوە هەیە، قسەیان لێوە ناکەم لەبەر هۆی جۆراوجۆر یەکیان ئەوەیە باری ئێستاکەی زۆر شتان سەراحەت هەڵناگرێ و بە بەرەوە نیشتنیشیان لە ڕادەبەدەر درێژخایێنە و گەلێك تێبینیی دیکەش هەیە لە ڕۆژنامەاندا(٨٦) جێی نابێتەوە، لە سەرەتای نووسینیشدا گوتوومە وتووێژی لەنگەر دالەنگاو...

ئەو ڕاستییانەی باس کران هێندێکیان بابەتەکی (موضوعی) بوون وەك ژمارەی دانیشتوان و پانایی زەوی، هێندێکیشیان پێوەندیی بە سەرجەمی حاڵوباری خەڵکەوە

هەبوو چ لێرەو چ لەوێ، لەوانەش بوو حاڵوبار جۆرێکی دیکەش بێت لە چاو هی ئێستا. بەڵام حاڵوباری وەها خزم لەگەڵ تێبینی، بەو شێوەیەی خستمە بەرچاو، وەك ڕاستییەکی ئەزموو[٨٧] خۆی دەنوێنێ و دەشێ متمانەی پێ بکرێ لە هەڵنانی موعادەلەی سەر بە شەڕ و ملانێ و شتی ئەوتۆوە. هەر لەبەر تیشکی گرینگی ئەو ڕاستییانە و پایەیان لە وزەی خەباتدا بیروڕای خۆم دەڵێم لە جۆری ڕەفتارێکی لایەق و بە خێزانی ناو ماڵەوە بێت، خوێنەریش لە قسەکانمدا شتێك ناخوێنێتەوە پەنجە درێژ بکات بۆ ئەو ڕاستییە بنەڕەتییانەی عێراقی بەسەرەوە ڕاوەستاوە. چی دەیڵێم مافێکی سەر بە هاونیشتمانییەتی و واجبێکی ئەمەکدارییە بۆ نیشتمان خۆی کە لە جغزی ئازادیی تەعبیرەوە دەچێتە پێش لایەنێکی ڕەسمی کە دەزانێ چ جۆرە بابەتێك بڵاو دەکرێتەوە خۆ نەشرەی نهێنی نییە بە دزییەوە دەرچێت. پێی ناوێ بڵێم، بیروڕایەکی دەری دەبڕم لەو بابەتە گرینگەی کە شەڕی عێراقە لەگەڵ ئێران دەبێ پالاوتەی بەرهەمی تەجرەبەم بێت لەگەڵ گرفتەکانی سەردەم و کێشەی فیکری و ڕۆشنبیرییەکانی و لەگەڵ ڕووداو و ڕاستییەکانی ژیانی نێو وڵاتی و ڕێڕەوە ڕامیارییەکانی و هێزە کاریگەرەکانی تا ئەگەر هەڵسووکەوتیان بە ناوهێنان نەدرکاندران دەبێ دەورێکیان بووبێ لە پێکهێنانی بیروڕامدا، شتێکیش نییە ژووررووی لایەنی مرۆڤایەتیی هاونیشتمان بێت تا بەر ڕەخنە و نرخاندن نەکەوێت، لە عێراقدا تاکە مرۆیەك لە سەرووی قیادە چەپارە دەدرێت لە ڕەخنە، باقی خەڵق ئادەمین و ئادەمیش خۆڵنژادە و تێکڕاشمان هاوچارەنووسین. ڕاوێژی قەڵەمیشم دوو پاکانەی هەیە یەکەمیان کە من تاکێکم دوور لە دەسەڵاتی ڕەسمی و دوور لە حیزبایەتی و دوور لە هەموو ئیعتبارێکی تاکی عادەتی جەب دەدات لە گلەمەندی. لەمەوە پشت بەستنم بە هێزی ڕاستی ڕوونەوە و لایەنی بەرژەوەندی گەش لە قسەکانمدا تاکە پەنای منن، ئۆباڵی دڵ و دەروونی گومانکاریش با لە ئەستۆی مندا بێ ئەگەر بۆ زێدە متمانە قسەکانمی نایە بەر عەیارەی هەرە گومانخوێنەوە، شتێکی تێدا نادۆزێتەوە بە زەرەری دوژمنی عێراق تەواو نەبێت.

پاکانەی دووەم ئەوەیە کە من بۆ پاراستنی بەرژەوەندی خۆم قسە بۆ بەرژەوەندی گشتی هەڵنانێم چونکە ئەوەی لە خێراتی وڵات بە من دەگات کەمترە لە موعەدەلی داهاتی تاکێك کە سەرجەمی داهاتی وڵات دابەش بێت بەسەر ئەندامانی خێزانەکانی هەموو عێراقدا، بەوەدا من لە عەیارەی بەرژەوەندیدا بابایەکی بێ مزە و خۆ لە بیرکردوو

دەردەچم لە ئەرکی بیروڕای نازگیراو و خەریکبوون بە داڕشتنی دروستەوە و چوونە ژێر باری زێدە قورس لە ورد دەربڕینی سازشتدان و ڕاستکردنەوەی شتی گرینگدا.

لەم ڕوونکردنەوەیەدا، جگە لە چاو کردنەوەیەکی تێیدایە، دەمەوێ وەڵامی بەشێك لە ڕەملگرەوەی بەدنیاز بدەمەوە کە پرسە پرسیانە بە دەوری شێوە سەراحەتێکی لە نووسینەکانمدا هەیە، بە لایانەوە بۆ ئەوەی یەکێك بوێرێ سەریح بێت ئەوەندە بەس نییە باوەڕی بە خۆی هەبێت و لە بەرپرسان و خەڵقیش ڕاپەرموێت پەسندبین بن، نەخێر دەبێ ئەم کاسەیە نیو کاسەیەکی تێدا بێت هەتا یەکێکی وەکو من بتوانێ لە سەراحەت بێ ترس بێت. منیش لە لای خۆمەوە باوەڕم هەیە دەبێ مرۆ ڕاستبێژ بێت لەگەڵ خەڵق و لەگەڵ هەرچی پێوەندیی بە بەرژەوەند و کاروباری گشتییەوە هەبێت، هەر ئەمەیش بیروڕام بووە لەوەتەی دەستم داوەتە قەڵەم، لەوەشدا تووشی تەنگەتاوکردن و ڕەنجاندن نەهاتووم[٨٨]، بگرە لە ڕۆژانی ئێستاکەشمدا بە ڕاشکاوی باوەڕی خۆم بڵاو دەکەمەوە و لە هەندێ نووسینمدا پشتیوانیی «مەعنەوی» و دنەدانم لە بەرزترین دەسەڵاتی دەوڵەتەوە دیتووە، ئەویش لەبەر سەراحەت و ڕاستیی نووسینم و ڕێکهاتنی لەگەڵ پێداویستی بەرژەوەند (ی گشتی) ئیتر چۆناوچۆنی دەشێ بیروباوەڕ بشارمەوە مادەم دەربڕینی مومکین بێت؟

ئەگەر لە داراییی دنیا شتێکم شك بردبایە و چەکێکم لە دەستدابایە، غەیری قسە دەمکردە بەشداری لە منەوە بۆ بەهێزکردنی سەنگەرەکانمان و پتەوکردنی ڕێزەکانمان بەڵام تەنیا یەك دەمانچەی مەیلەو بێ فیشەکم هەیە بەدەستیەوە سەغڵەت دەبم تا حەڵاڵزادەیەك ئیجازەکەیم بۆ نوێ دەکاتەوە. وا لە منەوە بۆ گەلی عێراق تا بچووکترین ساواکەی... بۆ خاکەکەی تا نوختەی ناوەندی زەوی... بۆ ئاسمانەکەی تا بورجەکانی و ئەوجی ئەستێرەکانی... بۆ ئاوەکەی تا ئەو ماسییەی ژێر گایە مەوهوومەکەیە... بۆ هەموان گەرمترین ئەڤین و ناسکترین سڵاوو ڕاستترین ئاوات و دڵسۆزترین نزا و ئومێد و ڕوونترین باوەڕی گەشم پێشکەشە بە وشەی ئەتۆوە کە دەبوو بە حەق بگەشێتەوە و بە یەقین بدرەوشێتەوە و ڕووەو پەرستگەی ڕاستی پرشنگ بداتەوە بە ڕووناکی و ورشەی دڵبەستەیی و وەفا «یکاد زیتها یضیء ولو لم تمسسە نار– زەیتەکەی خەریکە بێ ئاگر مەشخەڵ بدات». ئینجا کە ئیمکان کورتی هێنا و وزە پەکی کەوت و توانا خەفە بوو با نیازی پاکم بەسەر پردی عەزیمەتەوە زەنە بۆ مەرەکەبم بکات، دڵۆپ دڵۆپ وشەی خاوێن و ڕێزپارێز بتکێنێت، ئەمەیشە دواینی توانام و

ئەوپەڕی هیمەت لە بانگەوازمدا و دەڵێم:

ناشێ نە سستی و نە خاوی و نە وەخران هەبێ لە بەجێهێنانی فەرمانی هەرە شکۆدار و پیرۆزی خۆپاراستن لە فۆتان و زێد چەپارەدان لە هەڵوەشان. ڕێگەی ئەو کارەش بە گوڵ و ئاوریشم فەرشپۆش نەکراوە لە ڕووبەڕووبوونی دوژمنێکی دڕی مەرگنەواز و پشوودرێژ لەگەڵ نارەحەتی و بردەباریی قورسایی تا ئەوەی بەشی زێدە زۆری بە هەوەس مەرگیان لاخۆشترە تا ژیان. هەزاران نموونەیان تێدایە دەروێشەکانی «حسن الصباح»ی قەلای «الموت» بە بیراندا دەهێننەوە کە بە جووڵەی ئەنگوستێك وەیا بە نیگای گۆشەیەکی چاوی مەعبوودەکەیان هەناوی خۆیانیان بە ئاگر داغ دەکرد و خۆیان لە شاخ هەڵدەداشت. هەر گوتەیەکی ناجۆریش بێت لەگەڵ ئەم ڕاستییەدا خۆدزینەوەیە لە حەقیقەتێکی تاڵ بۆ وەهمێکی تاڵتر کە دەزانین هەرگیز ئاسن بەوەدا شل نابێتەوە بگوترێ نەرم و تەنکە، ئاکامی خۆتەفرەدانیش بە کەمکردنەوەی سەرزارەکی لە هێز و پێزی دوژمن و هەر دەکێشێتەوە بۆ خاوبوونەوەی هەڵمەت و خووگرتن بە بێباکی چونکە خەڵك ناچێتە ڕاوە ڕێوی بە ئەیزاری ڕاوە گورگەوە، ئینجا کە زانرا نێچیر گورگە نەك ڕێوی و کەروێشك دڵشکستەیی و بەدوا ئەویشدا بەرتەکی نەیار[٨٩] سەر هەڵدەدات. ئاخنینی مێشکان بە ئومێدی قەناعەت هێنان بە بێ هێزی و بێ ورەیی دوژمن لە حاڵێکدا سوودی دەبێ کە ئەو ڕووداوانەی لەگەڵ بێ هێزییەکە ناگونجێن سەرپۆش بکرێن، ئەمەش لە ئیمکاندا نییە. عێراق ئەو ترسنۆکە نییە لە تەنگانەدا بشێوێ ئەوەندەش ئازایە بەرگەی زەبر بگرێ، ئەو توانەش هی عێراقی بێت یا هی خەڵقی دیکە دادەلەنگێت بایی ئەوەی لە مامەڵەتکردندا پشتی پێ نەبەستریێت. بەڵام سەراحەتی بێ سنوور لە تێکرای ئەو کارانەی خۆشیبەخش نین شتێکە سیاسەتی گەلان پێی هەڵناگیرێت لە گۆڤارێکی ئەمریکایی گوتارێکم خوێندەوە بە سەر ناوی Right not to know «مافی نەزانین» لە لایەن «معلق سیاسي» والتەر لیپمانەوە لە بارەی حاڵەتی ئەوتۆوە کە دەبێ هەندێ ڕاستی و ڕووداو لە میللەت بشاردرێتەوە کە زانینی زەرەربەخشە. ئەم تەرزە بابەتانە بە هەردوو لادا، درکاندن و شاردنەوە، دەدرێتەوە وبە دروستبینی و وردقرساندن، چی گرینگیشە لەوەدا ئەوەیە کە میللەت بە جۆرێك بئاخێورێ باوەڕی پێ بهێنێت و هەست و هۆشی، لە نەزەر خۆیدا، ڕێز لێگیراو بووە. حاڵ لە چەقی شەڕگەدا هەرچۆنێك بێت سەرباز بە چاوی خۆی دەیبینێت و ئازایی و ترسنۆکیی دوژمنەکەی لێ ڕوونە ئیتر چ سوود هەیە لە

بەرواژکردنی حاڵوبار بۆ بەرچاوی بەقاڵ و مەلای بانگدەر و ئاسنگەری شار.

شاردنەوەی هەڵکەوت یەکجار بە سوود دەبێت ئەگەر فێڵی پێ لە دوژمن بکرێت، لەوەشدا نموونەیەکم دێتەوە بیر لە ڕووداوەکانی پاشکەوتنی فەرەنسە لە شەڕی دووەمدا کە بەریتانیا جاسووسێکی ئەڵمانیای مێواندارى کرد کە ڕای نواندبوو بازرگانێکی ئیسپانیایی یان پۆرتوگالییە، بەریتانیاش لەوپەڕی بێ هێزیدا بوو، وزەی شەڕی کەم بووبوو، ئیتر گەشتێکی بۆمێوانەکەی ڕێك خست کە دیدەنییەك بە فڕۆکە لە سکۆتلەندە بکات، چەند پۆل (سرب– squadron)ێکیشی لە فڕۆکی شەڕکەر تێ گەیاند لە هاتوچۆدابن بە نزیك فڕۆکەی مێوانەکەوە هەتا وابزانێ فڕۆکەکان لە ژمار نایەن بەوەشدا ئەڵمانیا دەستخەڵەت بدرێت بەو ڕاپۆرەی کە بێگومان کابرای جاسووس بۆ ئەڵمانەکانی دەنێرێت لە بارەی زۆریی فڕۆکەی شەڕگەری هەرەباشی ئینگلیز بەڵکو عەزمی ئەڵمانیا دەشکێ لە داگیرکردنی بەریتانیا. چیرۆکێکی دیکەش هەیە لە چیرۆکەکانی سەر بە هێزی پارێزگاری ئاسمانی بەریتانیاوە لەوەی پێی دەگوترێ مەعرەکەی بەریتانیا ئەویش وێنەکێشی «درۆی سوودبەخش» دەکات بۆ ناوەوەی وڵات کە ڕۆژێکیان وەها دەنگ بڵاوبووەوە هێزی فڕۆکەی ئینگلیز «وێڕای هێزی تۆپی دژەتەیارە» ١٨٦ فڕۆکەی ئەڵمانیای خستووە بەوەشدا شەپۆلێك لە تەوژمی گیانی نیشتمانی و باوەڕ بە سەرکەوتن لە شەڕ هەموو بەریتانیای گرتەوە و زەنەشی کرد بۆ دەوڵەتەکانی کۆمۆنوێڵث و دارەتی بەریتانیا لە پشت بەحرانەوە. مستەر چێرچل (دواتر سێر چێرچل) لە یاداشتی خۆی بەرانبەر ئەو ڕۆژەوە دەڵێ: پاشان دەرکەوت بە پشکنین و توێژینەوە ژمارەی تەیارەی خستراو ٣٦ بوو بەڵام ژمارە ١٨٦ کاری خۆی کردبوو کە قمێکی وزەبەخشی زلی نۆشاند بەو نەفسە سووتاوانەی تینوو بوون بۆ سەرکەوتنێك بەسەر دوژمندا پاش ئەو هەموو تێشکانانەی تاڵ و قورس کە نایەنە گوتن.

ڕەفتاری سەراحەت ئامێز و پەردەپۆش لەگەڵ خەڵکدا کارێکی هەستیارە، قاڵبوونەوە و شارەزایی گەرەکە هەتا ئاکامی پەسەندی هەبێت، بەڵام ئەوەی جێی متمانەیە لەم کارەدا بێفەڕیی پۆشینی حەقیقەتە مادەم خەڵك زانیبێتی چونکە ڕەفتاری وەها عەزمشکێن و باوەڕکوژە لە تەنگوچەڵەمەدا.

بەڵام گرینگیی ئەوەی گوترا لە تەك شێوازی مامەڵەکردن لەگەڵ سەربازدا دەبێتەوە چونکە هەرچی چارەیەکی سەر ئەرز و پەندی ناو مێشکی فەیلەسووفان و چەندێك

مەعلانی لە فەندی ڕاگەیاندن (اعلام) هەیە بێ کەڵك دەبێت ئەگەر دەروونی سەرباز نەحەسابێتەوە بەوەدا کە قەناعەتی هەبێ جانفیداییەکی دەیکات باشترین شتێکە دەیکات، گیانێکی کە هیچ هاونرخی نییە لە ماڵ و کوتاڵ و ناز و فیز و پەیکەرێکی دوای مەرگی لە زێڕ بۆی دابڕێژێت. گیان ببڕای ببڕای هاونرخی نییە مەگەر تاکە شتێکی ئیعتیباری کە بریتییە لە باوەڕهێنان و قەناعەتکردن بەوەی کە ئامانجی ڕوح فیداکردنەکە زلتر و نرخدارتر و عەزیزترە لە ڕوحەکە، ئینجا ئامانجەکە چی دەبێت بابێت، وەك ئەبووجەهلێك خۆی بە قوربانی شکۆی «لات» بکات وەیا تەماعکارێك کوڕی خۆی بکوژێت لە پێناو پارە یان شەیدایەك خۆی بهاوێژێتە مەترسییەوە بۆ گەیشتن بە یارەکەی. بەڵام سەربازەکان، هەموویان، لە تاکە فەرمانێکدا دەگەنەوە یەکتر ئەویش پاراستنی مەفتەنە لە دەستدرێژی دوژمن. ئینجا ئەگەر فەرمانەکە نەگەیشتبێتە ڕادەی باوەڕێکی بنەڕەتی لە ناخدا، سەرباز لەخۆوە بەرەو پیری خەتەرەوە ناچێت و مەرگ پەسند ناکات مەگەر هیچ چارەی نەمێنێ، چ دەردیشمان تیمار نابێ و کەلێنی شکستی نەفسی پڕ ناکەینەوە بەوەدا پێی بڵێین خائین و ترسنۆك ئەوەندە نەبێ کە ئەو تەرزە ناتۆرەیە لە خەسارەی مەرگەکەی زیاد دەکات، باشترین مۆژدەیەکی بە بووکی ببەین بۆ ناحەز لیستەی دوورودرێژە بە ناوی سەربازە ڕماوەکانمان. دەبێ بزانین، بەڵکو بە تەواوی دەزانین کە «الجود بالنفس اقصى غاية الجود– بەخشینی گیان هەرە ئەوپەڕی بەخشینە» چونکە هیچ شتێك لە سێبەری مەرگدا بایەخی نامێنێت. کاتێك یەکێکمان دەردی لێ تیر بوو یان تەنگەتاوی بێوەریی کرد هەست دەکات نرخی شتان دەپوێتەوە و نوقمی هیچایەتی دەبێت ئینجا چۆن نرخ بە شتێکەوە دەمێنێت کە لێی بێ ئومێد بوو، چ ئومێدکوژێکیش نییە وەك مەرگ. بەر پتر لە هەزار ساڵ شاعیرێکی عەرەب لە غەیری مەیدانی شەڕ و خۆقوربانیکردن بێژەیەکی نموونەیی گوتووە لە بارەی بێ ئومێدبوون لە شیرنترین ئاواتی دڵی شەیدا:

اتت و حياض الموت بيني وبينها

وجادت بوصل حيث لاينفع الوصل

کە هاتە لام هەرێمی مەرگ لە نێواندا بـــوو

وەسڵی پێ بەخشیم کە کەڵکی پێوە نەمابوو

سەربازێکی لێشی چاوەڕوان دەکرێت بەرەو مەرگەوە بڕوات دەبێ گومان‌دار و

دڵکرمێ نەبێ لەوەی کە خەریکە خۆی بە قوربان بکات، ئامانجیش هەرگیز جودا نابێتەوە لەو حاڵوبارەی تێك هەڵکێش بووە لەگەڵیدا، بەڵێ مەفتەنویستی دوو عاقڵ تێیدا دژ ناوەستن بەڵام واتای نیشتمان هەر خاك و ئاو و هەوا و گیا و کارمامزی لەوەرگان نییە، بەڵکو ئەمانە و چی پێوەندیی بەوانیشەوە هەیە لە کەلەپووری سەر بە رابووردوو و بەندیوارییەکی خۆرسکی نێوان خەڵق و ئارامییەکی ئۆقرەی پێوە دەگیرێت و کەرامەتێکی بەندە بە گوزەرانەوە وێرای حاڵوبارە بێ ئەژمارەکانی کۆمەڵایەتیی ڕەسمی و ئەهلی، هەمووی هەر نیشتمانە و چ کەمایەتییەکی پەیدا بێ لە پشکی سەرباز لەو لایەنە ئیجابییانەدا بەدیار دەکەوێتەوە لە ڕژدبوونی بۆ جانفیدایی، ئینجا ئەگەر «کەمایەتی» بوو بە داشکاندن پتر خاو دەبێتەوە تا ئەگەر داشکاندن بوو بە سووکایەتی ئەوسا سەرباز بەسەر خەتی نێوان خیانەت و ئەمەکدارییەوە دەوەستێ و هەر ترسی سەرکەوتنی دوژمن دەمێنێتەوە چەپارەی بدا لە خیانەت. مامەڵە لەگەڵ سەرباز لە چارچێوەی بەرفرەوانی هاونیشتمانییەوە و لە سەرەتای منداڵی قوتابخانە و گەرەك تێ هەڵدەکێشێت بە پێپلکەی تەمەندا بەرەو ئەو مەیدانانەی پتر بەرپرسییەتییان پێوەیە بە تایبەتی دایرەکانی حکوومەت کە یەکێکیان قوتابخانەیە و تەنیا خۆشخولقیی کاربەدەست تێیاندا کەرامەتی تاك دەپارێزێت. بەڵێ ڕاستە بڵێین خەڵکیش وەکو سەرباز بەرانبەر شکۆی دایرەی ڕەسمی بێ دەسەڵاتن، بەڵام ئێمە قسەمان، لە پلەی یەکەمدا، ڕووی لە سەرباز و شەڕ و پێوەندیی هەردوویان بە حاڵوباری مەیدانی مەدەنییەوە و لە ئەسەری ئەو حاڵوبارەی لە سەرباز بەدەر دەداتەوە هەرچەند دەزانین عەیارەی پەسندی ژیاری (حضاری)– کە ڕەفتاری پێ دەنرخێندرێت– لەو ئاووهەوایەی نامزەدی سەربازەتیی تێدا دەژیت چاکە بە هەموو کۆمەڵ دەگەیەنێت– نەك هەر بە سەرباز– بەڵام قسەی تێدا درێژ ناکەینەوە.

نامزەدی سەربازەتی شیرمژی ئەو کۆمەڵگەیەیە کە تێیدا دەڕەسێت و بەرهەمی پەروەردەبوونی لەگەڵیدا فراژی دەبێت. لەم ڕۆژەشدا هەزاران هەزار سەرباز هەن کە لە سەرەتای شەڕدا مێردمنداڵە بوون ئەو سەربازانە بە ناچاری ڕژاونەتەوە قاڵبێکەوە کە هەڵکەوت بۆی دارشتوون. گریمان لەوانەبێ مرۆ سەرلەنوێ لە قاڵەب بدرێتەوە، خۆ ئەو سەربازانە لەبەر تەوژمی شەڕ دەرفەتیان نەبووە لە نوێوە دابڕژێنەوە یان ڕێنموونییەکی خەستوخۆڵیان لەگەڵدا بکرێت، دیارە خوویان بەو جۆرە ژیانەوە گرتووە کە لە چەندین ساڵی شەڕدا[٩٠] بەسەریان بردووە... زۆر بە سەیری تێکەڵبوونی مرۆ

لەگەڵ دەوروبەرەکەی وەها ڕەوا دەبینێت کاریگەریی نایەتی (سلبی، نەرێتی) قسەش لەوەدا درێژە، هەر ئەوەندەی تێدا دەڵێم کە لەوانەیە تاکە ڕووداوێك هێندە ئاکامی نایەتیی پێوە بێت بکێشێتەوە بۆ شێوان یان کەسایەتیی لەرزۆك یان گومانـاویبوون یان یەك لە نەخۆشییەکانی فۆبیا. چەندێکیش کۆمەڵایەتیمان ژیوەر بێت ئەو نەخۆشییە نەفسی و ئاکارەکی (اخلاقی) کە بە شێوەیەکی گشتی ئەسەری لە داڕشتنی کەسایەتی سەرباز و خەڵکی دەردەکەوێت، ئاسانتر دەسڕێتەوە هەرچەند دەزانین بەرپرسایەتی ژیاری ئەمانەتێکە بە ئەستۆی هەموو کەسێکەوەیە کە لە سێبەری ئالآیەکی بە هەوا شەکاوەیەدا دەژیت بەڵام بەرپرسایەتی لەم و لەودا خوار و ژوور دەکات بە پێی توانای هەر کەسە لە ڕاستکردنەوەی چەوتی و لەبارکردنەوەی نالەباری. بێگومان بەرپرسایەتیی مامۆستایەکی زانکۆ زلترە لە هی چاودێرێکی دارستان و لێڕەوار، هەروەهاش لە پارێزگارێکەوە بۆ کاتبێکی دایەرەی نفووس. لەو ناوەشدا خەتێکی زێدە بەرچاو هەیە لە نێوان جۆرەکانی بەرپرسایەتی ئەویش خەتی سنووری نێوان حکوومەت و گەلە. لێرەشدا سەرگوزەشتێکی بە سفتوسۆ هەیە لێ لادانی مومکین نییە: لە کۆنی کۆنەوە گەلان، بە تێکڕایی و هی جیهانی سێیەم بەتایبەتی، هەتا ئەم سەردەمەش ترسیان لە حکوومەت هەبووە و هەیە، بەردەوام دیوارێکی زلی زراوڕژاوی هاونیشتمانی عادەتی دادەبڕێت لە تێکڕای موزەفان و خاوەن دەسەڵاتەکانیان بە تایبەتی. سوڵتەی حکوومەتی تەنیا لە حاڵەتی مەنعی دز و ستەمکار نەبێ، هەمیشە هۆی ترس و بێ ئۆقرەییی خەڵق بوو، تەنیا چارەیەکیش لەوەدا هەبووبێ مجێزی فەرمانڕەوا بووە و بەس هەر قسەیەکی پێچەوانەش بکرێت بە هەزار وێنەی تەجرەبەی ڕۆژانە بە درۆ دەخرێتەوە. خەڵك و خوا، بە عادەت، لە ناچارییەوە نەبێ سەر بە دایەرەی حکوومەتدا ناگرن مەگەر کەسانێکی تەمای قازانجی ناڕەوایان هەبێت یان یەکێکی دۆستایەتی و خزمایەتیی بە مووەزەفێکەوە هەبێت بە سەردان یا لە موراجەعەدا بچێتە لای... لەو وڵاتانەی شۆڕشیان تێدا بقەومێت سەبەب بە قودسییەتێکی وەپاڵ حکوومەتی شۆڕش دەدرێت ترسی بەردەوامی حکوومەت لە دڵاندا زیاد دەکات. تا ئەگەر بەرهەڵستیکردن لە حکوومەتی پێش تەمووز (ی ١٩٥٨) بە وەتەننەوازی لە قەڵەم درابێت هەموو موخالەفەیەك لە ١٩٥٨/٧/١٤ ڕا بە خیانەت یاخود بە تاوان ژمێردراوە. ئەمەش ڕاستییەکە– عەرەب گوتەنی– دوو بەرانی لەسەر نایەنە شەڕەقۆچ. ئێمە لە هەڵوەستێکدا نین حاڵوباری

ولآتی شۆڕشاوی هەڵسەنگێنین و چارەی ئەو گرفتانەی بدۆزینەوە کە زادەی شۆڕشن چونکە ئەو باسە بە بەر خەریکبوونی ئێرەمان ناکەوێت، بە دمەوە نیشتنیشی دەمانگێڕێتەوە بۆ شۆڕشی فرەنسە و سەرلەنوێوە بەو شۆڕشە زل و چووکانەدا بێینەوە تا ڕۆژانی سەردەم و ئەو نەتیجەیەی لێ هەڵێنجین ئەویش زێدە ترسە لە حوکمی شۆڕشگێڕ لەبەر گردەبڕبوونی بڕیارەکانی و خێراییکردن لە بەجێگەیاندنیان و نەبوونی لایەنێکی سێیەم هانای ببرێتە بەر. ئێمە قسەمان لە دیواری ترسی نێوان فەرمانڕەوا و ئاپۆڕەی خەڵك ناچارمان ناکات بچینە ناو شیتەڵکردنی بابەتی شۆڕشانەوە و ئەوەندەمان بەسە لە حاڵوباری عالەمی سێیەمەوە کە سووربین لەسەر پێداویستی ئاووهەوایەکی مرۆی عادەتی بتوانێ تێدا ژیان و هاونیشتمانیەتی خۆی، بێ دەمارکیشتی و قوتاغبوون، بەسەر ببات بەڵکو بشێ وەچەی ئێستا و دواڕۆژ پەروەردەیەك بکرێت کە ئاکاری زێدپەرستی و هەستی بەرپرسایەتیی تێدا پسۆك نەبێ لەبەر زێدە تەقیە و ترسی لێپرسینەوەی کردەوەکانی. ماڵم هەقە ئەفراندنی کۆمەڵگەی ئەوتۆیی لە زەمانێکی چاو تێی بڕ کات مومکین نییە بەڵام وازیش ناهێنرێ لە سەرلەبەری شتێك کە هەمووی نایەتە دەستەوە «مالایُدرك کلّه لایُترك کلّه» هەمیشەش ئەفراندنی سەربازێکی گیان پتەو بە کەمکردنەوەی هۆی چپاندنی شەخسییەت بە پێویستێکی زەرووری دەمێنێتەوە، شەڕ و پێداویستییەکانیش لە بەیندا نەبن ئازادکردنی وەچەی نەوباو و فەراقە لە گرێی وشتبوون بە مل کەسانێکەوەیە کە سیاسەتی گشتی هەڵدەسووڕێنن. چارەی یەکسەری ئەم نەخۆشییەش لە دەست مەئمووران بە تێکڕایی و دەسەڵاتدارەکانیان بەتایبەتیدایە، گەیشتنیش بە حاڵەتێکی کە هاونیشتمانی لە دیتنی پۆلیس و کەسانێکی جلکی دەسەڵاتدارییان لەبەرە، نەتۆقین کارێك نییە بەند بێ بە نامومکینەوە، بگرە دەبێ هاونیشتمان لە هیچ شتێك ترسی نەبێت مادەم تاوانێکی نەکردبێ. لە ولآتی پێشکەوتووی وەکو سویسرە و سوید پۆلیس بە خۆیدا دێتەوە ئایا هەڵەی کردووە یان نا، هاونیشتمانیش بە خۆی و مافە قانوونییەکانی تەواویەوە چاودێرە بەسەر بەرپرسی گشتییەوە.

لە سەردەمی ملووکیەت گوتەیەکی بەربڵاوم هەڵدەگێڕایەوە و دەمگوت «پارلەمان بەرپرسە لە لایەن حکوومەتەوە، چونکە زۆرینەی ئەندامەکانی لە ئەندامەتییان قەرزداری حکوومەت بوون.

بەسەر ڕاگەیشتنی ئەو بژێوەدەرە مەعنەوییانەی ئەسبابی کرانەوە و وێك هاتنەوە

دەرژێننە ناو دەروونی مرۆ کارێکە بەولای ئیمکانەوە. بەڵام ئەگەر پەیبردن بە جۆرەها چارەی ئیجابی تا وەك قومە دەرمانی زەقوزۆپی لیٚ بێت زۆر زەحمەتیش بیٚ، خۆ تەیاربوون دژی سەلبییەت کە شتێکە لە بابەتی خوپارێزی بەولای ئیمکانەوە نییە، هەرنەبیٚ سەبەب بە ئەوەی کە لە شکەفت و حەشارگەی زات و هۆشی ون (عقل باطن)دا چورتمەکانی دیواری ترس ئاشکراترین و خەتەرترین هۆی وێکهاتنەوە و چوونە قەپێلکن ئیتر دەشیٚ هۆی ترس بنەبڕ بکرێت یان لە ئەسەری کەم بکرێتەوە مادەم چارەسەری ناسرا. لە نموونەدا دەڵێم ڕەنگە بزانین یان نەزانین فلانەکەس بۆچی لە تاریکی دەترسێت بەلاٚم دەزانین بۆچی لە پارێزگار (محافظ) تۆقیوە، بەو پێیە چارەی ترسی تاریکی بیٚ دەرمان دەبیٚ هەتا پزیشکێکی نەفس هۆیەکەی دەدۆزێتەوە، ترسی پارێزگاریشی دەشکێت کە دیتی دەرگەی ژوورەکەی کراوەتەوە و پۆلیسی بەسەرەوە نییە و بزەیەکی بیٚ فێڵیش بە دەوری سمێڵەکانیدا دەشەنێتەوە. ڕەنگە مجێزی خوێنەر لە گوتارەکەم خۆش بکەم بەوەدا نوکتەیەکی زراوڕژاوی ترسی سوڵتان لە دلاٚندا بۆ ئێرە ڕاگوێزم: ڕۆژگارێك تورك فەرمانڕەوا بوون لە میسر کە یەکەم جار پیاوێکی میسری بوو بە «متصرف» لە ئەسکەندەرییە ئاپۆرەی خەڵقی شار، ڕۆژ لە دوا ڕۆژ، سەریان لیٚ دەدا و بە دەوریەوە دەمانەوە هەتا لێیان وەتەنگ دەهات. پیاوێکی تورکی سمێڵ بابڕی زراوتۆقێنی هەبوو ڕاوێژی پیٚ کرد و لەگەڵیدا بڕیاری دا کە سبەینیٚ دیوانەکەی پڕ بوو لە هەواڵپرسان لێیان بە ژوورکەوێت دەریان کات و بەوەدا لێیان ئاسوودە بێت. سبەینیٚ لە دەمی وەعدەدا یاوەر بە خۆی و قەمچیی زلی و چاوی دەرپۆقیوی و چیهرەی گرژییەوە لێیان چووە ژوورەوە و نەعرەتەیەکی لیٚ دا دەچنە دەرەوە... موتەسەڕیف بەر لە هەمووان بۆی دەرچوو و هەلاٚت.

قسە لە بارەی هەڵگرتنی دیواری ترسەوە لە پۆرگی ئەم گوتارەدا جێی نابێتەوە. دایەرەی ڕەسمی سەرەتای هەیە و کۆتایی نا، پلەی بیرۆکراسیش لەمیان بۆ ئەویان خوار و ژوور و لێکتر جودان، بەپێی پێداویستی خۆپاراستن لە کاری سەر بە «تەخریب»، جیهازی واشیان تێدایە تا بڵێی فرەهێزە لە تۆڵەستاندنەوە خۆشی دەورەکێش دەکات بە شوورەی بیٚ تیك لە ئەسبابی خۆپارێزی.

لەوانەیە مامەڵەیەکی ڕەسمی لە دایەرەیەکی حکوومەت بە ڕیسێکی گرێیاویدا تیٚ پەڕێت لە جۆرەها «صلاحية» و لیژنە و ڕاوێژکاران خاوەن بەرژەوەند تێیدا گوم دەبیٚ، ڕەنگە تەڵەبخوازێك ڕووبەڕووی گوتە نەمرەکەی «دوای حەفتەیەك سەربدەرەوە» لە

چەندین ژووری تاك یەك دیوان ببیستێت، بارەها وابووە تەڵەبخواز لە «استعلامات» تێپەڕی نەکردووە بۆ هیچ یەکێك لە بنگە سەلاحییەتدارەکان.

لەوانە هەموویدا هاونیشتمانی عادەتی بارقورس دەبێ بە هەستێکی وەڕەسکەر لە چاوەڕوانکردنی حاڵەتی ناڕەحەت کە غەیری لێ وسکت بوون و کشانەوە چارێکی تێدا نابینێت. ئینجا کە من درفەتم نەبێ بۆ بەیانی چارەی «ئاسانکردنی زەحمەت» و ئەو واجیبەش با ناچاری بکەوێتە زیمەتی بەرپرسە هەرە گەورەی پیاوە ڕەسمییەکان بە ویژدانێکی ئارامەوە دەڵێم واجیبی دایەرە ڕەسمییەکان بریتییە: لە سنووری ڕژدی (حزم) دەرنەچن بەرەو تۆقاندن و ترساندن. دەبێ کە هاونیشتمانی دەخرێتە دایەرەیەکی حکوومەت هەست بکات دەچێتە شوێنێکی ئەمین نەك شکەفتێکی چیا کە مۆڵگەی غافڵگیرییە.

بێگومان، لێرەدا دەتوانین پێ داگرین لەسەر هێندێ کە ئازادیی دادگە و بوونی بە ساختمانێکی پەنادەر، کە ژووری هەموو تێوەڕامانێك بێت، گەورەترین بارمتەی ڕێز ڕاگرتنی ماف و هەست و کەسایەتی هاونیشتمانە دژی دەستدرێژی لە هەر لایەنێکەوە بێت. سەربەخۆیی دادگە خۆی لە خۆیدا دروستترین عەیارەیە بۆ پێوانەکردنی مەودای ژیاریی هەرچی وڵاتێك بێت.

مەسەلەیەك هەیە سەر بەو شتانەی گوتران لە لایەن سەلامەتیی جەبهەوە لە ڕواڵەتدا پێوەندیی بە شەڕەوە نییە، مەبەستیشم زەویداریی فەلاحە، بە تایبەتی لە شریتی سەر سنوور و لە هەر کوێیەك ئیحتمالی تێك هەڵقژان لەگەڵ دوژمن بە بیردا بێت چونکە مرۆ باشتر و بەهێزتر و ڕژدتر دیفاع لە شتێك دەکات یەکسەر و بێ تەئویل بە هی خۆی بزانێت نەك پشکێکی لە مڵکی عموومیی خەڵك هەبێت. گەلێ جار لەو بابەتەوە دەمەتەقەم بووە لە دەمی باسی ئەو حاڵەتانەی فەلاحی وڵاتی ئیشتیراکی ڕموودەی داسەپاندنی «تعاونیات» نەبووە، گوتوومە و دەیڵێمەوە ئەگەر شۆڕش لەو وڵاتانەدا دامێنێت لەوەدا کە بەرژەوەند لە تەبایی ناوخۆیی بێ خیلاف و یەکتر کوشتن بدۆزێتەوە دەسا ئەو دامانە هەرچی داوایەکی شۆڕش کردوویەتی لە تێگەیشتنی مێژوو و کۆمەڵایەتی و ئابووری و بەرژەوەندیی پرۆلیتاریا هەمووی بە درۆ دەخرێتەوە ئیتر چۆن تەکلیف لەبەر وەرزێری نەخوێندوو دەنێ کە حیکمەتی زێدە پەسندایەتیی مڵکایەتیی تێکڕایی لە مڵکایەتیی سەربەخۆی لە زەوی و زار بسەلمێنێت، خۆ ئەوپەڕی مڵکایەتیی تێکڕایی لە باشترین ئیحتیمالدا هەر ئەوەیە پشکی وەرزێر لە تێکڕایی

پـێکـهڵـپـێك بـێت لـهگـهڵ پشکی لـه هـی تـایبـهت بـه خـۆی کـه دهزانـین هـاتـنـهدیـی ئـهم ئیحتیمـالـه هۆش و بـهدیهه و تـاقیکردنـهوه بـهدرۆ دهخـاتـهوه کـهسیش لزوومـی پێی نییه و زهرووره‌ت داخوازیی ناکات چونکه ملّکداریی وهرزێر شتێك نییه عهقڵ نهیسهلمێنێ و نـاشێ کێڵگه لـه فـهلاح عـهزیزتربێ. سکرتێری حیزبـی دهسهڵاتدار لـهو وڵاتـانـهدا ڕازی نـابـێ دهسهڵاتـهکـهی تـێکڕایـی بێت لـه نـێوان خـۆی و هـهڤـاڵـهکـانـی ئـهنـدامـی لـیژنـهی ناوهندی کهچی لـه بهکارهێنانی ئهو دهسهڵاته دهیهکی دهیهکی ماندووبوونی فهلاح به زهویـیـهوه مـانـدوو نـابـێ ئـیـتـر بـۆ دهبـێ فـهلاح بـه کـهمـزانـیـی خـۆیـهوه مـهعـلان بـێ لـه تـێگـهیشتـنـی ئـهو فـهلسهفـانـه و بـیـردۆزیـیـانـه و بـێ نـهوبـهرانـه کـۆمـهڵایـهتـیـیـانـهی خـاوهنـایـهتیی دهوڵـهت لـه پـارچه ئـهرزهکـهی فـهلاح ڕادهشکێنن بـهسهر خـاوهنبوونـی خۆی لهو ئهرزهدا. مهسهلهکهش هێند ئاشکرایه نهبێتهوه... سهلامهتیی جهبههی شهڕیش له هێرشی بێگانه وا داوا دهکات ئهو ئهرزهی دراوسێی سنووری دوو دهوڵهته ملّکی فهلاح بـێت هــهرچــهنـده بــهوهشدا جـووتـهوهری (ازدواجیة) لــه یــاسادا پــهیـدابـبـێت، خـۆ جووتهوهریی زۆر و زهوهندمان ههیه له شێوهی دیکهدا که لزوومـمان پێی نییه و لێرشدا جێی به بهرهوه نیشتنی نییه.

قسه لهم بوارهوه درێژه، وازی لێ دههێنم بۆ دهربڕینی بیروڕام له بارهی چۆنیهتیی مـامـهلـهکردن لـهگـهڵ سـهربـازی ژێر سیلاح. هـهرچـهند بـایی پێویست ئـاگـادار نیم سـهربـاز چۆن پهروهرده دهکرێت دیسانهوه ڕهنگه تێبینییهکانم سوودیان پێوه بێت «وذکر ان نفعت الذکری».

دیاره ئهگهر خهریکبوونمان به لهبارکردنی حاڵوباری ژیاری و ئاووههوایهکی نـامـزهدی سهربـازی تێدا دهرهسێت بـه نـیـازی ئـهفـرانـدنـی سهربـازێك بێت لـه وشتی و گرێوگاڵ ڕزگار بووبێت و دوودڵی نهکات له جانبازی خۆ حاڵوباری دهمی خزمهتی فیعلی و مهیدانهکانی ههنگامه بهولا تهریقهوه دهبێ تهیارتر بن به ئهسبابی له خۆ ڕادیتن و قوربانیدان. بۆ نزیکخستنهوهی مهبهست دهڵێم ئهگهر بابایهك ههزار دیناری (ساڵی ١٩٨٧) خهرج کرد له داوهتێکی شاهانه و به مێوانانی گوت: فهرموون ئهی گێله پیاوهکان بخۆن لهو نیعمهتهی لێتان زیاده، داوهتهکهی بهو قسه لهوجهڕه، سهرلهبهری ئیفلاس دهکات.

کهم شارهزاییم ڕێم نادات به دوای تهفسیلات بکهوم، به کورتی دهڵێم: له پێویست

پـێویستتره کـەرامـەتـی سەربـاز بـپـارێزرێت و هـەرگـیز نـاشێ زەپـتـورەپـتـی عـەسکـەری بکێشێتەوه بۆ تەنگەتاوکردن و چ سوودێکیش لەوەدا نییه ڕاهێنان و خوو پێگرتن و خستنه ئەمر و گوێی سەرباز بیکات بەو ئالەتەی بە پێی بادانی سویچ بزەقسێت، خۆ جەبهە پڕە لە جۆرەها ئالەتی بێ هەست و هۆش دەیەوێ کارگێڕێکی خاوەن ئیرادەی ڕوونبین بە چاك لە کاریان بهێنێت.

تەجرەبەیەکی زیندووم هەیە لە پێکەوە ژیان لەگەڵ سەرباز و پلەکانی لەشکر و زاپتەکانی، ئەویش لە ڕۆژانی نێوان ٦–٦–١٩٦٣ تا ٢١–٦–١٩٦٣ کە لەگەڵ سێ هەڤاڵی دیکە مێوانی لیوا بیست بووین لە ڕانیە بە پێی داخوازی حاڵ.

بە چاوی خۆم دیتم چۆن مامەڵەتکردنی سەرۆك لەگەڵ بەردەستەکەی لە یەکێکەوە بۆ یەکێکی تر جودا دەبێت و لێك دەترازێن تا ڕادەی دژوەستان. لە ڕەفتار و ئاکامی زەعیم روکن– ی ئەو ڕۆژە– «سعید القطان» و لە ڕژدی و خۆ لە بیرکردنی مودیر ئەمنی کەرکووك– ی ئەو ڕۆژە– «نوری الخیاط» نموونەی وەهام دیت هەرگیز لە بیری ناکەم و هەمیشە وەك رووپەڕەیەکی گەش جلوە دەبەستێ و وەك سەر مەشقێك دێتە بەرچاو لە چۆنیەتیی ڕەفتاری بەرپرسی گەورە کە هێوێنی ئینسانییەت بە لای خەڵکەوەی خۆشەویست دەکات و دەیانهێنێتە ڕیزی هەوڵدان بۆ سەرخستنی تەقەلّلای. لە بیرمە بڕیار درا من و مەرحووم کاکەحەمەی خانەقا و مەرحووم مودیر ئەمن بچین بـۆ کـۆبـوونـەوە لـەگەڵ ئـەو چـەك هـەڵگرتـووانـەی عـەشایـەری کورد کـە لـە سەردەمـی عەبدولکەریم قاسمەوە دژ بە حکوومەت هەڵستابوون، دەشبوو کۆبوونەوەکە بە شەو لە جێگەیەکی ناو شاخی سەخت بکرێ کە بەشێکی ڕێگەکەی بە ولاغ و بەشێکی بە پێیان دەبڕا، لە بەرپرسی عەسکەریی لیوا بیستەوە دەنگدانێك هات بۆ مودیری ئەمن کە متمانە نەکات و بەرەو مەجهوول نەچێت کە خۆی بەرپرسێکی زلە. وەڵامی دایەوە کە خۆی بەرپرسایەتیی خۆی ڕەچاو دەکات، متمانەی بەو دوو هاوڕێیە (کاکە حەمە و منی مەبەست بوو) هەیە و تا بنی دنیا لەگەڵیاندا دەڕوات. سەد ڕەحمەتی لێ بێت.

زۆرن ئەو فاکتەرانەی پەسند و بەد کە بەشدار دەبن لە داڕشتنی سەرباز. یەك لە ڕووەکانی توافەتی ئەرکی ئایەتی و نایەتی ئەوەیە، کاری سەلبی چیی تێ ناچێت نە لە ماڵ نە لە کردەوە، ئەو هەوایەی کە مرۆ لە هەناسەدا دەیهێنێت و دەیبات دەشێ ببێتە وشەی لەوجەڕ و هەڕەشەی عەزمپسێن و ڕێزشکێن:

جراحات السنان لها التئام

ولايلتأم مــاجــرح اللسان

برينی تیغ ســارڕێژ دەبێت

برینی زمان سارێژ نابێت

کـەچـی ڕەفـتـاری ئـایـەتـی بـە زۆری هـەرە زۆری ئـەرکـدارە هـەرچـەند وشەی ئابڕووداریش بێ ئەرك حەسانەوە دەبەخشێت. بۆ ئەوەی هۆڵی خواردەمەنی پاك بێت ماڵین و سڕینەوە و قاپوقاچاغ شووشتن و ڕێکخستنی مێزی گەرەکە وێڕای کڕینی کەلوپەلی زۆر کە هەمووی نرخدار و شکستخۆرن کەچی پیسبوون هەر ڕێك نەخستن و پـاك نـەکردنـەوەی دەوێت. ئـەمـە دەڵێم بـۆ ڕوونکردنـەوەی زەرەری بێزاریـی مـایـەکی (مادی) و گیانەکی (روحی)یە کە وشەیەکی نالەبار و ڕەفتارێکی بێجێ دەیبەخشێت. دەوڵەت بە لای قازانجدا دەچێتەوە ئەگەر لە بری وشەیەکی بڕندە سێ کورسیی لێ بشکێت چونکە ئەو وشەیە هەرچی سوودی تێکڕای کەلوپەل هەیە دەکوژێت نەختێکیش بەخۆنازینی لەگەڵدا بێت. لێرەدا بێ سوود نابینم قسەیەکی مارشال ڕۆمێل ڕاگوێزم، پێوەندیی بە بتوونکردنی کەسایەتیی سەربازەوە هەیە، لەگەڵ بابەتی وتووێژیشمدا دەگونجێت.

لە کتێبی Romel papers کە خێزانەکەی دوای شەڕ بڵاوی کردەوە، بە پێشەکییەکی تێر و تەسەلی پسپۆڕی عەسکەری ئینگلز، لیدل هارتەوە، ڕۆمێل لەبارەی سەربازی ئینگلیزەوە دەدوێت کە سەربازێکی نموونەییە لە ڕاپەڕاندنی فەرمان و گەیشتن بە ئامانجێکی پێی سپێررابێت بەڵام سەرپەرشتەکانی ڕای ناهێنن و هانی نادەن بۆ دەردەستکردنی زێدە سوود لەوکارەی جێبەجێی کردووە. لەبارەی سەربازی ئەڵمانەوە دەڵێ لە لایەنی زێدە سوودەوە لە سەربازی ئینگلیز چاکترە بەڵام ناگاتە پلەی پێویست بۆ سەربازی نموونەیی لەوەشدا وێنەیەك لە وێنەکانی هەنگامەی «سۆم»ی دەمی کەوتنی فەرەنسە لە ١٩٤٠ دەگێڕێتەوە کە چۆن ئامانجی بۆ سەربازەکان نەخشەکێش کردووە لە داگیرکردنی فلانە پرد بەسەر فلانە رووبارەوە لە تاریکی شەودا و کە بەیانی سەری لێ دان دیتی پردیان بە ساغی گرتووە و لێی وەستانەوە بێ ئەوەی ساغڵەمیی پردەکە بەکاربهێنن بۆ پەڕینەوەی زرێلییەکانیان و داگیرکردنی شوێنی ئەولاترەوە. گوتەی مارشال ڕۆمێل لەناو توێژی مەعنادا ئەوە دەبەخشێت کە سەرباز

بۆی هەیە سەرکەوتنی خۆی بەکار بهێنێت تا ئەگەر شکستی لەو هەوڵەدا هاتەپێش گلەیی نەیەتەوە شەر. ئەگەر ئەمەی لە مەبەستدا نەبێ قسەکردن لە زێدە سوودی سەرکەوتن مەعنای پێوە نامێنێت، دەبێ بە یەك نیگا سەیری هجوومی بنەڕەتی و هی سوود وەرگرتن لە سەرکەوتنی دواتردا بکرێت چونکە شکست لە حیسابدایە بۆ هەردوو حاڵەتەکە و ناشێ سزا لە حاڵەتی دووەمدا قورستر بکرێت دەنا قسەکردن لەو بەکارهێنانەی سەرکەوتن دەپووچێتەوە.

ڕێم نییە بدوێم لە جۆری تەدریب و بژاردەکردنی چەك و خۆراك و پۆشاك و ئەوەی دەلوێت و نالوێت لە خافڵان و پشووی حەسانەوە و ئیجازە... کە ئەمانە شتی ڕۆتینین لەوانەن بە عموومی یەکچوون بن یان نەبن دەخلێکم بەسەریانەوە نییە، نە لە کەم و نە لە زۆری، هەموویشی بەرپرسی خۆی و ئەرك هەڵگری هەیە. دەزانین چەکی عێراق فرە و چاکیشە، لە زۆر سەرچاوەی لێکتر جوداشە و قسە دەبیەین لە لایەن جۆری بەکارهێنانیەوە یەکدی ناگرنەوە، کە من کارم پێیەوە نییە مەگەر بایی ئەوەی پێوەندیی بە لایەنی نەفسی و ورەی خەباتی سەربازەکانمانەوە بێ. سەربازێکی گیانی لەرزۆك نەکرابێت هێندە لە خەم جۆری خۆراکی هەنگامەدا نابێ کە پێشتر دڵنیابووە ئەو خۆراکەی پێی دەدرێت باشترین جۆرە لە ئیمکاندا بێت یاخود پشووی ئیجازەی کە لێ مەنع کرا دەزانێ کە لە ناچارییەوە بووە. فلانە سەرباز مامەڵەی تایبەتی لەگەڵدا کرا، خاترانە نەبووە و هەڵکەوتنێکی دەگمەن داوای کردووە. ئیتر لەم بابەتە... بەڵام لە حاڵەتی لەرزۆکبوونی گیانی کارەکە بەرەواژ دەبێ، چاکە لە مجێزیدا دەبێتە خراپە. ڕاستییەکەی، هەر جۆرە لەنگەر بەزینێك هەبێت لە ڕەفتار و لە کردار گورج دەنگ و سەداکەی دەگاتە ئەوپەڕی هەرە دوور چونکە سەرباز پێوەندییان پێکەوە هەیە، خزمیان هەیە و خزمیشیان دۆستیان هەیە، کۆمەڵگە بە تێکڕایی وەك ئێستگەیەکی زلی بڵاوکردنەوەیە هێندێکی هێندێکی تەیار دەکات بە دەنگوباس.

لێرەدا پێویستە هێما بۆ ڕاستییەکی گرینگ بکەین، لە شەڕ و ئاشتیدا ڕاست دەگەڕێ و مەرجەکانی پێکهاتن هەموو حاڵەتان دەگرێتەوە و لە ڕێی لێکدانەوەش پالاوتە دەکرێت، زۆر وا دەبێ هەوڵێکی پڕ لە هەڵە سەردەکەوێت و وەها دێتە بیرانەوە سەرکەوتنەکە قەرزداری ئەو شێوازەیە لە هەوڵەکەدا پێڕەوی لێ کراوە کەچی سەرکەوتنەکە دژ بوو لەگەڵ شێوازەکە نەك قەرزداری بوو وەك کە یەکێکی زەهر بخواتەوە و پێی نەمرێ ژیانەکەی لە چاکەی زەهرەکەوە نییە، یان یەکێك خۆی لە

بانێکەوە هەڵداشت و ملی نەشکا سەلامەتیی ملەکەی لە هونەری خۆهەڵداشتنەکەوە نەبوو. چینیش کە دوای شۆڕشی سەقافی مایەوە بە دەوڵەتێکی زل هەر ئەوە دەبەخشێت کە هێزی وێرانکەری شۆڕشە سەقافییەکە مرێنەر نەبوو، نەك چین ژیانەکەی قەرزداری ئەوە. ئاکامی ڕەفتاری دروست و هی سەکەت تا بڵێی لێکتر دوورن تا ئەگەر بشێ خەیاڵ لە مرۆڤایەتییەك بکەینەوە کە مێژووی خاڵی بێ لە کارەسات و شەڕ و دەرد و قاتوقوڕی و بوومەلەرزە و لێشاوکە و جودایی بیروباوەڕ و شتی ئەوتۆیی لەوانە بووین واقیعێك بە خەیاڵدا تێپەڕێنین وێنە بەهەشتێك بێت لەچاو واقیعێکی بەدوا ئەو فەلاکەتانەدا کە مێژوومانیان هاڕیوە و هەر دەشیانهاڕن. چەند سەیرە ئەم حەقیقەتە زل پەنهان بێ لە بینینی زۆرینەی خاوەن فەلسەفە و فێرگەی فکری بە پێی ئەو موژدە خۆشکەلانە پێمانی ڕادەگەیەنن تا ئەوەی دێن پێشکەوتنی مرۆ دەبەنەوە بۆ بنەمای «تناقض– هەڵوەشێنە» کەچی ڕواڵەتی زەروریبوونی هەندێ لەو تەناقوزانە وەك زەروریبوونی ڕیخۆڵەکوێرەیە بە لەشی بنیادەمەوە خۆ ئەگەر منداڵ، بێ ئەو ڕیخۆڵەیە، زابایە(٩١) بۆی باشتر بوو. گەلێ جار فەیلەسووفەکان دەرکەوتنی تەناقوز لە هەڵوەستاندا دەدەنەوە بە فەرمانی سروشت و داخوازی شتان کە پێچەوانەکەی ڕاستە بەوەدا کە گەلێ چەشنی تەناقوز و ناڕێکی و ملانێ دژی سروشتی شتان سەر هەڵدەدا وەك داخوازیی بەرژەوەندی فەلەستین لە نەبوونی دڕدۆنگیی نێوان سەرۆکەکانیاندایە نەك لە پێویستبوونی هەر هەتا براکوژیی دوای دڕدۆنگییەکە ببێتە کاری سەلمێنە (بدیهی، مفروغ منه) لە بابەتی ئەو جۆرە نوقسانی و هەڵەیەی بێ لزووم ئەوەیە کە دڕی و تیژی لە ئارداوێژ و هەڵوەستی بەرپرسی عەسکەریدا هەبێ کە پێوەندی بە تیرێژەکانی سپاوە دەکەن. پەندێکی درەخشانی قورئان لەم ئایەتە پیرۆزی «ادفع بالتی هی أحسن فاذا الذی بینك وبینه عداوه كأنه ولیّ حمیم»دا هەیە بۆ نەرمونیانی لە پێکەوە هەڵکردن و چەپاندنی پرووشکی بەردەستێی وشەی دڕ کە هەناوی گوێگرەکانی دەئایسێنێ. سەرباز وەك قوتابیی سەرەتایی شەیدای ئەفسەرێك دەبێت کە لە پێوەندیی پێیەوە دڵڕاگربێ، قوتابیش وەهایە لەگەڵ مامۆستایەکی نەرم تەبیاتی ڕێزی خۆی و خەڵکیش ڕابگرێت. مرۆ لە دێرین زەمانەوە شەیدایە لە شکۆی پێشەواییدا بتوێتەوە، هی وەهاشیان تێدایە هەند گێل دەبن تا ئەوەی خۆ دەکوژن ئەگەر پێشەوا ئازارێکی گەیشتێ. ئەمەش ڕاستییەکە هەموومان دەیزانین، لە بەرەی شەڕیشدا ڕاستتر خۆ دەنوێنێت کە کار لە نێوان مردن و ژیندا جۆلانەیەتی و لە تەکیدا پێوانەی

هەرزەکارانی شەیدای ئەلڤیس پریسلی و عەبدولحەلیم حافز نابوود دەبێ. ئەو زاپتە مرۆیەی هاوهەستی سەرباز و هەڵگری ئەرك و هەرەشەی شەڕ بێ لەبەرچاوی سەربازدا دەگاتە پایەی قارەمانەتیی موقەدەس، ئەفسانەیی، خەڵقەندەیەکی ژوورووی ڕەخنە. لە وەزعی ئێستاکەماندا ڕووبەڕووی دوژمنێکی دڕ، پێویستمان بەو جۆرە زاپتە هەیە و ئەوانیش پێویستیان بە جۆری ئەوتۆیی لە زاپتە زلەکان هەیە. دڵنیام ئەگەر حاڵوبار لە مەیدانی کۆمەڵگەی خەڵك دروست بێت، پاش هەڵگیرانی دیواری ترس و سەربازی بێ گرێوگاڵ بۆ جەبهە چووبێ و بەزەییی دوولایی لە نێوان قیادە و تیرێژەکانی سوپادا بەردەوام بێ، حیسابی خەرمان گەلێك لە موژدەی پەرێز تێپەڕ دەکات «جاء حساب البیدر فوق یبشر بە حساب الحقل» ئەمەیش حەقیقەتێکە زاڵە بەسەر ئێمە و هەموو جیهاندا.

لایەنێکی دیکەی دەخلی هەبێ بەسەر نەبوونی گرێوگاڵ لە نەفسی سەربازدا ئەوەیە کە دەبێ جۆرێ لەنگەر بەستن هەبێ لە نێوان حاڵەتی جەبهەی پڕ لە ئەرك و خەتەر و فیداکارییەکی بە دەم شەڕەوە هەیە لەگەڵ وێنەی حاڵوباری ناوەوە لە ڕووی چاودێریکردنی هەستی شەڕکەران بە پارێزیکردن لە دەربڕینی بێباکانەی شادی و کەیف. بێگومان خەڵك و خوا لە ڕووی ڕووەت و دارایی و دەسەڵات و شکۆوە خواروژوورن، ئەو تاقمە خواپێداوانەش لە هەموو وڵاتێکدا لەسەریانە بە پێی شوکرانی نیعمەت ئەدەب و شایستەیی و داخوازیی حاڵ بپارێزن بە شێوەی لەزەت بردنیان لەو نیعمەتەی گەل و وڵاتیان بۆی ڕەخساندوون یان لە خەوەکوتکەی ڕۆژگاردا بۆیان کۆبووەتەوە. ئێمە لێیان داوا ناکەین واز لە کەیف بهێنن یان بچن بۆ هەنگامە و گیان فیدا بکەن، پێداویست ئەوەیە خۆگیر بکەن لە داڕووشاندنی شعووری خەڵك بە هەڵکردنی ئاڵای بینبرکێ لە کردنەوەی بوتڵی وێسکی و توند ڕاگوشینی کەمەر و لەشولار و مشتنی لێوان چونکە دەنگوباسیان بەربڵاوە، بە دەم گوتنەوەشدا لێی زیاد دەکرێ، ئەو هێندەی لەوەدا ڕاست و بێگومانە زۆر لە لزووم زیادە کە عەقڵەمەندان گوناحباری دەکەن تازیەدارانی ناوەوە و نامزەدانی مەرگ لە جەبهە فێی قێزبوونەوە بیانگرێت... ئەو دەمەی لەشکری موسوڵمانان لە شەڕی «ئوحود» گەڕانەوە دەنگی شێوەنی تازیەداران و ڕۆڵە کوژراوان بەرز بووەوە، چاوەکانی پێغەمبەر تەڕبوون ئەو قسە هەست بزوێنەی کرد کە گوتی «ولکّن حِمزَةَ لا بواکيَ لە– حەمزە کەسی نییە بۆی بگریەت». ئەمڕۆکەش لەوانەی پێیان دەڵێن «الأکرمین» هەزاران قوربانیمان هەیە لە

تەمەنی گوڵدا کوژراون کە ژێر پێی هەر یەك لەوان بە شەرەفترە لە تۆقەڵەی سەری هەرچی بێ پەردەی دنیا و قیامەت هەیە. ئەگەر نیشتمان لە ناز و فەخرێکی بیکات قەرزداری قوربانیدانی ئەو «اکرم»انەیە خۆ خاوەنشکۆ و دارایی پشکی هەرە گەورەیان لە بەرهەمی جانفیداییی ئەو قوربانییەی وانەوە هاتووە، چ دەبێ ئەگەر لە ڕووی ڕەحم بەخۆکردنەوە شعووری خەڵك دژ بە خۆیان نەبزوێنن، خۆ لە کەیفیان کەم نابێتەوە ئەگەر پەردەی پەنجەرەی ژوورە ڕووناکەکانیان دابدەنەوە.

لەوەی دەیڵێم مەبەستم نییە ئاپۆرەی خەڵك لە ڕووتینی ژیانی عادتییان بابدەنەوە، نە عەقڵ و نە ئینساف دەسەلمێنێ ساڵ لە دوا ساڵ لغاو بخرێتە دەمی مەیلی ئاسایی و نەفسیش لە حەز و ئارەزووی مەنع بکرێت کە دەزانین لە تەنگەتاویدا، کە درێژەی کێشایەوە، خەڵك پتر حۆجەی هەناسەی ڕەها دەبێت. چ لزوومێکمان نەبوو بەوەی چەندێکی دوژمن ڕەوی هێنا بەرنامەی .T.V و ڕادیۆ بگۆڕین. فایدەی چی بێ «العلم للجمیع» بقەتێ و جێگەکەی بەدووبارەکردنەوەی فیلمێکی یەك لە مەعرەکەکان پڕ بکرێتەوە، حیکمەتێکیش نییە لە ڕاگرتنی ئەو «مسلسل»انەی خەڵك لە چاوەچاویاندایە هەتا موسەلسەلی «البیت الصغیر» یان فیلمێکی کاوبۆی یان شڕە فیلمێکی حەربی ڕووسی و ئەمریکایی شوێنیان بگرنەوە. «روحوا القلوب ساعة بعد ساعة فان القلوب اذا کلت عمیت– دەمنادەم دڵان بحەسێننەوە. دڵ کە کول بوو کوێر دەبێت» (حەدیسی پێغەمبەرە). زۆرینەی خەڵك ناتوانێ بۆ دیتنی فیلمی سینەما لەماڵەوە دەرچێت، ئەوپەڕی تواناشی لە دوو جاری مانگانە تێپەڕ ناکات، هەر دەمێنێتەوە .T.V لە ڕۆژەکانی دیکەی مانگدا دڵدەرەوەی بێت. خەڵك لە شار و دەشت خەریکی شەڕە تۆپ نین هەتا موسەلسەلی میسری عەزمیان بشکێنێت و فیلمی کاوبۆیش ئازاتریان ناکات. لەمەش بترازێین، زێدە پاڵەپەستۆ بەسەر هەستە دەماراندا بۆ تاقیکردنەوەی ورە بە نیشاندانی ڕۆژی یەك بابەت کارێکە عەکسی ئەو مەبەستەیە کە ڕەچاوکراوە چونکە بەرتەك (رد فعل)ی عادەتی لەو حاڵەتەدا هەر ئەوەیە .T.V دابخرێت لەبەر وەڕسی.

چ خەتەرێك و زەرەرێك و سەخڵەتییەك لەوەدا نییە حاڵوباری ئیعلام، چ دیتراو و چ بیستراوی بەردەوام بێت بە تێبین لایەنی حاڵیکردنی بینەران و بیسەران لە گۆڕانی وەزعی جەبهە، هەروەها زەرەریش لەوەدا نییە بە پێی حاڵ کەمتاکورتێك زیاد و کەمی لە بەرنامەی ئیعلامدا بکرێت بە مەرجی خەفەنەکردنی. زەرەر لەوەوە دێت کە هەندێك،

بەڵکو زۆر، لایەنی ئابووریمان بێ بەرنامەیە بە گوێرەی داخوازیی حاڵی شەڕ. با واز لەو شتە بهێنین کە هەر ئابوورییە و ڕەنگە هەموو دەوڵەتێك تێیدا بە سەهوو بچێت، با دەست گیر بکەین لەو حاڵەتانەی کە مجێز و ئاسوودەیی و ژیانی ئاوریشمین زاڵە بە سەر بەرژەوەندی گشتی و ئابووریشدا، دەبینین یەك خەرمان هەڵدراوەتەوە لە دەسکە بەهانە و هۆی فشەڵۆك کە سڕینەوەیان زەرەر بە کەس ناگەیەنێ مەگەر سوودمەندی لاخۆر.

کارێکی لە مجێز بوو کە ڕێ درا بە خەڵك بۆ حیسابی خۆیان شتومەك لە دەرەوە داخوانی وڵات بکەن بەڵام چ تامی پێوە نییە داخوونکەر بە ئارەزووی خۆی بفرۆشێت تا ئەوەی، بە پێی بیستنم، قازانجی چەند هەندەی سەرمایە بێت، عەقڵ قبووڵی ناکات ماڵێکی داخوونکراو حکوومەت بە دە دیناری بفرۆشێت داخوونکەرێکیش بە سەد دینار، لە حاڵێکدا جەبهە ئاگرە و هەشتا مانگە جگەرگۆشەکانمان لە بڵێسەیدا هەڵدەبرووکێن، لەوانەیشە هەشتاکە درێژ بێتەوە بۆ دووسەد. ئەرێ کەی ویژدان چاوێك هەڵدەگلۆفێت؟ یان لە لێرەوارێکدا دەژین هەندێك گیاندارەکانی «يأكل لحم اخيه ميتا– گۆشتی برای مردووی خۆی دەخوات». بە هەرچی ئازیزی سەرخاك و موقەددەسی ئاسمان هەیە سوێند دەخۆم، بابایەکی ویژدان بێگەنیو کە للف لە سوودی حەرام دەدات، بێ تێربوون و بێ کۆتایی، ئەوەندەم ناتۆقێنێ و قێزم هەناستێت بایی هەزار یەکی خەفەتم بێت لەو بێ ئینسافی و بێ هیچ مەعنایەکی مرۆڤایەتی و ڕەحم و شەرەف و کەرامەت لەو بارە سەرەوبنەی کە گەنج گیانی تێدا دەدۆڕێنێت و تەماعکاری حەرام و بێ ناموسی، بە نازەوە، تێدا مەست دەبێت. ئەو خنکاوانەی گومڕایی و کەسانی چوون ئەوانیش کە وەك زێلوو لە هەموو مەیدان و کێڵگەیەك و بە هەموو وێنە و وەسیلەیەك کە بە وەهمی مرۆی سافیلکەدا نایەت، خوێنی شەهیدان دەمژن، با ئەم ئامۆژگارییەم لێ ببیەن بۆ دوارۆژیان(٩٢): کە شەڕ دەست لە گوناحەکانی دەکێشێتەوە، سوپای عێراق بە سرکردایەتییەوە کە بێگومان ئاگاداری هەموو شتێکە دەست دەداتە «الجهاد الاكبر» و یەخەی هەموو دزێك دەگرێت و لێی دەپرسێت: ئەمەت لە کوێ بوو؟ بۆی دەخوێنێتەوە: «كتابا كان منشورا(٩٣)... کتێبەکە شایەدیان لێ دەدات، بەر لە چەند ساڵێك چەندیان هەبوو؟ لە چەند ساڵێکدا چۆن هەزاران هەزار جار کەڵەکەی کرد؟ ئەوسا زیادییەکەیان لێ دەردەهێنێتەوە... لەبری خوێنی قوربانییەکان و وێرانیی ئاوەدانییەکان و فۆتانی بەرهەمەکان و شەرەفی

نیشتمان و کەرامەتی ئینسانەکانی زمانیان لە پشتی سەریانەوە دەردەکێشێت. وا دەزانن لە هیچە ڕەها بکرێن؟ با ڕەحمێك بکەن بە خۆیان و وەچە و خزمانیان کە شەریکی حەرامەکانیانن... با سەروەتیان دەربهێنن بە دزییەوە لە ترسی ئابڕۆچوون و بیدەنەوە بە خەزینەی دەوڵەت... کەسێکی سەد ملیۆن یان پەنجا ملیۆن یان دە ملیۆنی داکردبێت تاکە ملیۆنێکی گل بداتەوە. بەشی خۆی حەرامخۆرەکانی پاش خۆی دەکات تا ڕۆژگار دەفتەریان ڕەش دەکاتەوە... ملیۆنێك بە قازانجی قانوونی لە بانك حەفتا هەزار[٩٤] دیناری سالآنە دەداتێ، بێ ترس و ماندووبوون، گریمان پاش زەریبەی داهات چل هەزاری بۆ مایەوە، ئەرێ بەس نییە؟ هەر دینارە لەو چل هەزارە بە سەد ڕۆحی وەك ڕۆحی چڵێسی جەمباراشی ئەو هەیە کە لە خوێنی شەهیدانی پاڵاوتە کردووە، بە زێر و زیو، بۆ ناو قاسە گومان زڕاندووەکەیەوە. شوبهە نییە، چی بەرهەم دێت لەم کردەوەیە کە لە مەعنادا دەبێتە پاکانەی گوناحان، بایی خەرجی ساڵێکی شەڕ دەکات و جەبهە ڕادەگرێت بە چەك و جبەخانە بێ ئەوەی حکوومەت فلسێکی لە نەوت و مەوت دەست کەوتبێت، با ئەم چاکەیەش ببێتەوە کەفارەتیان لە گوناحی وەها زل کە بەخشینی بۆ نییە مەگەر لە تەرازووی ئەو دادکارەی کە هەموو شتێکی گرتووەتەبەر ڕەحمەت. هۆی ئەو چاوپۆشییەش کە لە قبووڵی کەفارەتیان دەکرێت لەوەدایە کە نییەت پاکییان بە ئاشکراکردنی سەروەتیان و ڕاگوێستنی لە ساردا‌وەکانییەوە بۆ خەزینەی حکوومەت حەرامەکە دەکاتە حەڵاڵ وێڕای سەلامەتیی گیانی گەنجەکانمان و بەهێزکردنی جەبهەکەمان تێکڕای دەبێتە چاکە لە نوختەی ناو چەقی بەدایەتییەکەیان کە وا بە شکست هەڵبەستنەوە لەحیمی قەڵەشین و چارەی چڕژان و گرتنی کەلێن لە قەڵەم دەدرێت نەك وەکو تۆڵە بژاردنێکی عادەتی کە فەرامۆشیی ئازاری لێ چاوەڕوان دەکرێت. ئەگەر خۆیان خنکاند بۆ دوای شەڕ هۆی لێبووردنیان پێوە نامێنێت و وەك بەسەرگرتنەوەی ماڵی دزیاری لێ دێت.

لەم شوێنەدا ڕێبەدێیی لە پەندێکی کۆن وەردەگیرێ کە دەڵێ: خوا مۆڵەت دەدات و خەمسارد نابێت «ان الله یمهل ولا یهمل» بە لامەوە ئەمە تاکە ڕێبازێکی تێڕا ڕۆیشتنە، ئەگەر کەس توانی یەکێکی دیکە بدۆزێتەوە من نایدۆزمەوە.

ڕەنگە نەشێ بێ دەنگ بین لەوەدا کە شەڕەکەمان بە قادسیەی دووەمی ناو دەبەن دەرگا دەکاتەوە بۆ پرسین لە کەسانێکی وا لە سێبەری ئەمان و ئارامی و ئاسوودەیی و دوور لە خەتەری شەڕ بەسەردەبەن لە کوێوە وەك ئەسحابەکانی مەدینە دەشوبهێنن

بە دەوری ئیمامی عومەرەوە، شەو و ڕۆژ چاوەچاوی حاڵوباری هەرا و خەریکی عیبادەتی تێکەڵ بە ڕوحپاکی و زمان خاوێنی و پاکدامەنی بوون. دەستەودوعا لە خوای بەرزی توانا دەپاڕانەوە ئیماندارن زاڵ بکات بەسەر بێ ئیمانانەدا، ڕەنگە نیوەڕۆژەی هەر یەکێکیان کەرتە نانێك شامیشیان کەرتەکەی دیکە بووبێت و بە ئاو نەرمیان دەکردەوە تا لە ئەوکیان نەمێنێ. ئێمە وامان لێ هاتووە کارێکی مزەی لێ وەردەگرین لە شانمان خۆش نەیەت، ئەگەر گەڕۆکە شەنگەکەی حکوومەتی هەڵمان دەگرێت سەکەتییەکی لە کۆندیشنەکەیدا هەبێت، ئیتر کوا لێکچوون لە نێوان ئەمە و تەقالای قادسیە بە سەر پێیانەوە لە گەرمەی نیوەڕۆژی هاویندا و کوشتنی فیل بە ڕمب و کوتەك؟ سپامان تا ئەم ڕۆژە بەرانبەر هەر ڕۆژێکی قادسیە (ی یەکەم) ساڵێکی سەرلەبەری بە جانفیدایی بردە سەر تاکو کەڵەکەکردنی خۆبەختکردن لە جەبهە و سنووربەزاندنی شادی و کەیف لە سێبەری تەلاردا نیسبەتی دوو دەستەی تەرازووی یەکجارەکیی شێواند. هیچ کەس شتێك شك نابات لە بری شەهیدبوون بیکاتە دیاری بۆ شەهید مەگەر بە ڕەفتاری مەردانە حورمەتی یادی بگرێت نەك بە قسەیەکی بەزم و پلاولۆغانی بە دوادا بێت. ئەم قسەیە لە پلەی یەکەم تا پلەی پێنجەم و دواتریش خواپێداوە زلەکانی خاوەن داهاتی زل و پۆز دەگرێتەوە کە لە دەستیان دێت خواردەمەنی و نۆشەمەنی لە بنی دنیاوە جەلب بکەن و هەتا ڕادەی هەنگڕان سڵسڵە و پلپلە لەخۆ ببەستن. چ گلەیی ناچێتەوە سەربابایەك داهاتی ئارەقەی نێوان چاوانی لە دڵخوازی خۆی خەرج بکات، چ زەرەرێکیش لەوەدا نییە چاو بپۆشین لە شاعیرێك و هونەرکارێك و ڕەوانبێژێك و خاوەن بەهرەی ئەوتۆیی مزەی مەدحی قادسیە وەربگرێت و بەوەدا کمێك لە شۆرەتی زیاد بێت و بڕوا بۆ شوێنێکی بە دڵی بێت و مجێزی پێ بکرێتەوە. چی بە مەبەستی دەگرم ئەوەیە بە سوکی سەیری هەستی دڵ بریندار نەکرێ، برین لە خۆی بێ یان لە خۆشەویستەکانی بێ، ئەوەی نازکردووی گوناحانیشە بسەنگرێتەوە لە داسەپاندنی هەوەسی خۆی بەسەر ئامۆژناکیی تازیەدار و هەتیم و ڕۆڵەکوژراواندا. کە من دێم قادسیەی یەکەم بەبیراندا دەهێنمەوە لەوەوەیە کە ئەوانەی دەتوانن بەڕۆچوون لە لەزەتی دڵپەسند قادسیەی یەکەم لە بیر بکەن دێن قادسیەی دووەم سەردەبڕن بە سووربوون لەسەر گوێ نەدان بە هەستو هۆشی تێکڕا و تاکی خەڵك دەنا لە دەمی بێ پەردەییاندا لەبەرچاوان ون دەبوون یاخود دەچوونە هەندەران بە دڵی خۆیان کەیفی تێدا بکەن یان هەر شتێکی تر بێت عەورەتیان

بپۆشێت. بەڕاستی کارێکی سەفیهانەی شەرمهێن و هیچوپووچانەی قێزهەڵستێنە مرۆیەکی لە ئادەمزادان خۆنموونی بکات بەسەر هاوڕەگەزەکانیدا و بەزەلیلگیری کەرامەتی کەسێك بشکێنێ و هەستی داڕووشێنێ هەر چونکە لە دەستی دێت: «انك لن تخرق الارض ولن تبلغ الجبال طولا– ئادەمی! نەدەتوانیت زەوی دووبەدەر بکەیت و نە هێندەی شاخانیش بەرز دەبیت (یان درێژ دەبیتەوە). ئەوان کەسانە نە ئاکاریان هەیە نە بە ئادەمیش لە قەڵەم دەدرێن مەگەر لە لایەن لەشەوە ئادەمی بن، تێکڕاشیان لە جۆری ئەو ساوایەن کە ڕێنموونکارەکەی مووسا پێغەمبەر، بە پێی ڕیوایەتی قورئانی پیرۆز، کوشتی نەکا بە کفر و لە خۆدەرچوون باوك و دایکی کەنەفت بکات. کەسانێکی لە دەمی ئاگر تێبەربوونی سنوور و بە دەم داکردنی سەروەتی حەرامەوە و بەدیار هەزاران خانەوادەی جەرگ سووتاوی شەهیدەکانیان ڕۆدەچن لە بێ شەرەفی هەقیان بوو مردەزاد بن یان دایکیان پێیانەوە ئاوس نەبوونایە چونکە بە کفر و پێ لێ هەڵبڕین میللەتی خۆیانیان شەکەت کردووە، لا حول ولاقوة الا بالله. ئەی خوای ئادەمزاد و وڵات: «لێت داوا ناکەین قەزا و قەدەرت بگێڕیتەوە»(٩٥) کە بە دەرچوونی ئەوانە لە نرخی ئینسانییەت تیری قەزاکەت لە کەوانە دەرچووە، «ئەوەندە داوا دەکەین لوتفێکی لەگەڵدا بێت» بەوەدا «کە ئەوان تاربووانە گاڵتە بە شعووری خەڵك نەکەن. تۆ لە دەستدایە ڕێنموونییان بکەیت، چاکەی تۆپەرستانیش»(٩٥) لەوەدایە نەختێك زەرەریان بۆ تێ بێتەوە ئەگەر ویژدانی ئەو گومڕایانە بە خەبەر بێت و بابدەنەوە بۆ مرۆڤایەتی بەڵکو دڵیان نەرم دەبێت وەك ئەو بەردەی لە کتێبی خۆتدا باس کراوە کە دەقەڵەشێت و ئاوی لێ هەڵدەڕژێت. بەس نەبێ بۆ وڵاتمان کە هەندێ دەوڵەتی عەرەب خۆی دایە پاڵ دوژمنەکەی بە یارمەتیی تێروتەسەل ئینجا ڕۆڵە تاربووەکانی خۆیشی بە ڕووشاندنی شعوور و کەلێن خستنە هیممەت یارمەتیدەری بن بەو شێوەیەی ڕەجاڵی ڕیزپەڕی و بێ پەردەیی و بێباکی کە هێمای بۆ کرا، چاوەچاوی هیممەت بووین لەو دەوڵەتانەی عەرەبەوە کە بەرژەوەندیان لە سەلامەتی و سەرکەوتنی عێراقدا بوو، قسەش لەوەدا درێژ ناکەمەوە چونکە بەتەما نین و وشەیەکی ڕێڕەو لە گوتارێکی ڕێڕەودا یەکێکی داوەستاو ببزێوێت کە بەرژەوەندی خۆی نەیبزاوتبێ لەو مووە درێژەی هەشتا مانگیدا، خۆ جیهانیش بە ڕواڵەتیدا دیارە بریتییە لە حیساباتی ڕامیاری و ئابوورییەکی خاوەنەکەی بنەمایان بۆ ڕەچاو دەکات، زۆر جارانیش تێیدا بە سەهوو دەچێت تا ئەوەی کەلێنەکەی بۆ پڕ نابێتەوە. شاعیری میسری لە بارەی میسرەوە گوتی:

أنا ان قدر الاله مماتي

لاترى الشرق يرفع الرأس بعدي

ئەگەر لە تەقدیری خودادا بوو من بمرم

شەرقێك دوای من نابینیت سەر بەرزکاتەوە

ئاخۆ «عروبة» بۆ عێراق چ دەکات؟ چەند هەوڵی عەرەب و خوێنی عەرەب بە یارمەتی عێراق دراوە هێندەی ئەو خوێنە نییە کە کوردی عێراق داویەتی، چ ماڵیشی نییە پێشکەشی بکات خوێنیشی بەسەر شاخ و دەشتدا چۆڕایەوە بۆ جوداییکردن لە نێون خاکێك و خاکێك. من لەوەدا نامەوێ هونەرێکی کورد بچەسپێنم بە بەخشین بژمێردرێت چونکە بەرگری لە خانەی خۆی دەکات، بەڵام سەیر و سەمەرە لە دروشمی «من المحیط الی الخلیج» و چارەنووسی سەرلەبەری عەرەبەوە هەڵدەستێت، ئاخۆ ئەم دروشمە کەنگین تەرجەمەی کردەوە دەکرێت، ئێوە ناڵێن هەمووی یەك خاکە و جودایی لە نێوان خۆڵی ئەم و ئەودا نییە؟ کە سەردانی عێراق دەکەن ئەدی ناڵێن واین لە ماڵی خۆمان و نێوان کەس و عەشیرەتمان؟ وا وڵات و عەشیرەت و خزم سنوورێکی هەیە گڕی تێ بەربووە، بۆچی بەشداری ناکەن لە کوژاندنەوەی؟ خاوەن ئینسافەکان! ئاگری وڵاتتان بکوژێنەوە وەك کە کورد دەیکوژێنێتەوە.

هەموو حەربێکتان بە خۆشی! دەك لەعنەتی خوا و لەعنەتی هەموو نەفرینکارانیشی لێ بێ تا ڕۆژی قیامەت.

هەزار هەزار فرمێسك و حەسرەت و بێ ئۆقرەیی بۆ هەر دڵۆپی پاکی شۆڕشگێڕی هەوڵدەر لەو خوێنەی دەستی سەفیهی و نەزانی و غەڕایی بێ نرخی دەکات کە هیچی دیکەمان نییە لەو شەرافەتمەندتر و عەزیزتر و کەرامەتدارتر بێت. سڵاوت لێ بێ ئەی شەهیدی لە خوێنی خۆتدا مەلەکردوو، ڕێزم بۆت، خوێنیشت بڵێسەیە لە ناخی تەحەمولدا...

لقد نفض اللیل منك الیدین

وادرك فیك النـــهار الــوطر

شەو دەســـتی لێت شــوشت

ڕۆژ لێت بـــە ئاوات گەیشت

خافڵ بە سوود و سەفاهەتییەوە لێت خافڵا، بێ نیازیش لێت داوی فەرامۆشیی بە دەوری ناو و وێنەتدا تەنی، جۆرەها و بۆرەها لە تەپوتۆزی شەهیدی و ئازادییتدا بە دەم بەیتی شایەران و دەجەلی شەعبەدەبازان و پەیکەری پەیکەرتراشانەوە بە هەرەمەیی لەوپەڕی پاکییەوە تا ئەوپەڕی مەرایی هەڵپەڕکێیان کرد. زەمانەش وێنە و یادی تارماییت بەسەر سیاسی و سپایی دووڕووی شەو و ڕۆژاندا دەبات بۆ ئەو شوێنەی وەها دوور کە هەموو شتێك تێیدا دەبێتە تەنکە سەرپۆشێکی تەمی چاوتێبڕ نەکردوو. ئینجا کە قرچۆکی دڵان و دەروونانی گرتەوە تا یار خۆی نەناس کرد لە یار، بێ ئەمەکی وەها تیر بوو مەحاڵبوونی فەرامۆشیی دایك و باوکتی گێڕا بە مومکین، دوو ئاشناکەت کە دەزگیران و دۆستت بن بە سووکی لە گەرمایی ویژدانت تاربوون... تۆ ئەی شەهید لە فرگەی خوێنمدا دەجمیت... دەرژێیتە ناو دڵم... شۆڕش لە هۆشمدا دەکەیت ئیتر وەك بورکان دەتەقیتەوە و وەك فرەتەنە هەڵدەرژێیت... پێتەوە دەلاڵێمەوە و ئاگرم بۆت گەش دەبێتەوە و فوو لە پۆلووی خەفەتم دەکرێ بۆت، لە هەناومدا دایسێیت... نە سەبر و نە قەرار... کە تۆیت یەکەم پەرۆشم و داماویی وڕکردووم و برینی هەرە خوێناویم لە هەرچی خەسارەتێکی کەوتبێت و پیرۆزییەکی چروك دەرچووبێت، هەموو نشیوێك هەورازێکی هەیە و هەموو ساتمەیەك هەڵستانەوەی بە دواوەیە تەنیا تۆ نەبیت. چ شەهید چ ئەسیر، جێگیر نییە شوێنت پڕ بکاتەوە، چ هاوتایەکیش لە تۆمان نادزێتەوە.

وەها شیرن و نرخدار و بەرز بوویت تا لە «سدرة المنتهی» بە باوەشی فیداکاریتەوە و بە مردوویی عەزیزتر بوویت تا زیندوویت... پەژارەیی مەزاق بە هۆشم دەکات و لە خۆتم خۆشتر ویستیت... بەلامەوە لە خۆت خۆشەویستتر بوویت کە هەرە خۆشەویستیشی... گیانم بە شوێنتەوەیە لەو هەوارانەی بەرز و دووری خۆشەویستیدا تا گیانت بەبەر دێتەوە یان بە ئازادی دەگەڕێتەوە و لە تەرازووی فاممدا دەبێتەوە ئینسانێکی دروست وەك هەموو ئینسانان.

چ بڵێم و چ سوود هەیە لە گوتن، وا ئایەتی مەرگ ئایەتی ژینتی کوژاندەوە، چراکەشت دواینترووسکەی خۆی نقاندەوە و دوو پێڵووی بەسەر بیناییتدا هێنایەوە و بیبیلەی چاوتی تیرە کرد کە پڕاوپڕ بوو لە جوانیی خاك و زیبایی ئاسمان، وا لەبەر گوێشت نرکەی نەمان دێت کە ئیرادەی مان تێی ئالاوە لەسەر سینەی نیشتمانت. چ بەیان کەم لەو هۆشبەدەرەی بە دڵتدا هات کە فامی خاوەنەکەی لێی حاڵی نییە و

ماڵاوایی پێ لە دنیا دەکات و ئومێدێکی پێ دەسپێرێ بازووی بڕوات بە خۆیەوە ناگرێت و قاچی هاڕدراوت ناتگەیەنێتێ... چ ڕێی بەیان شك نابەم مەگەر ورتەی دڵی بە تۆوە کۆست کەوتووم لە گیانی بە بەر من گەڕوات بچرپێنێ و نزام بۆت بەرز بکاتەوە. بایی قوڵایی و بەرینایی شکۆی دەمی مەرگت... بە پێوانەی بێ ڕەزایی شەرەفی شەهادەتت تۆ گەورەیت و گەورەیت لە هۆشمدا، ڕۆچوویت و ڕۆچوویت لە هەستمدا، متورفەیت و متورفەیت لە باوەشی ڕوحمدا ئەی پاکترین «نطفە»یەکی یزدان لە خۆیدا گرتبێت، وەی هەناردەی زەمین بۆ ئاسمان، ئەی شەهید.

بەغدا ٢/٢٠/١٩٩٥

پەراوێزەکان

لە پەرۆشەکانی ژیان

١– فروسمان، فروسماندن: پتر لە نێوان دەستنیشینانەوە ئەم وشە بەکاردێت وەك بڵێین: ئەم خەرمانە جۆ لێی نەفروسماوە نەسووتێ... تۆ لێیان فروسماندووی وەها دڕ بیت؟ مەرحووم زەبیحی کە وشەکەی لێ بیستم توێژینەوەیەکی لێ کرد، دواتر پێمی گوت، لە هەرێمی باڵەك و دەوروپشتی ڕەواندز دەڵێن: فلیسمان. وشەکە دەلالەتی سەر بە عەیبی پێوەیە. فریسمانیش هاتووە.

٢– تەجرەبە و لێکدانەوە و میرات «التجربة والتصور والارث» – لە عەرەبیەکەدا بە لای باوەڕی نووسەرەوە سێ بنەمای هەرە کۆن و هەرە بنەڕەتی پێشکەوتنی مرۆن.

٣– بەرتەما: مأمول لە جۆری بەرهەست، بەرکوڵ، بەردەست.

٤– «مثل کلمة طیبة کشجرة طیبة أصلها ثابت»: بەشێکە لە ئایەتێکی قورئان.

٥– «تناقض و وحدة الأضداد»: بۆ ئەم دوو مەفهوومە وشەم نەهاتووەتە پێش چاو لە نووسینی کوردی. ڕەنگە بە زاراوە «هەڵوەشێنە و یەکیەتیی دژان» خراپ نەبێ.

٦– لە نووسینمدا ڕوونم کردووەتەوە، تێك هەڵقژان و بژێو قەپاندن و هەرای گوزەران هەرگیز هۆی بەرەوپێشچوون نەبووە، وەك کە هەرگیز پشیلە و ڕێویشی بەرەوپێش نەبردووە.

٧– بەربارببوونی: ألتزام.

٨– هەژەند: کارثة.

٩– فرەبەرەیەکی بە قیاس لە دووبەرەکی بۆ «خلافات» هاتووە. فرەبەرەکێ دەبێتە «لعبة الخلافات».

١٠– لێرەدا مەبەس تەنگوچەڵەمەیەکە داڵدەی «تناقض» و جوداوازیی بەرژەوەند پەیدا دەکات.

١١– کشتی: ئەزمە.

١٢– سەبارەت بە: سەبەب بە... چ پێوەندی نییە لەگەڵ «نیسبەت...» وەك ئێستا کەوتووەتە برەو. بەیتی فۆلکلۆری شایی هەیە دەڵێ: سەبارەت بە تۆ من لێرە بەندم.

١٣– بە ملی کەچەوە جزیە دەدەن: هێمایە بۆ ئایەتێکی قورئان لە سوورەتی (توبة) «حتی یعطوا الجزیة عن ید وهم صاغرون».

١٤– هۆشپەسەندی: عقلانیة Rationalism هۆشپەسەند: عقلانی Rationalist .

١٥– فرۆشەمەنی: بابەتێکی بۆ فرۆشتن داندراوە. سلعة.

١٦– ژیار: حضارة. ژیاری: حضاری.

١٧– ڕێکار: مستوی. ڕووکار: جهة.

١٨– عابد، زاهد (لاپەڕە ٢١٢ کتێبی زاراوەی پێوانە).

١٩– وەڵامەکەم ئەوەبوو کە گوتم: لێرەدا مەسەلە زۆر و کەمی نییە، خۆت دەبینی پاپۆڕێکی هێندەی کەرتە شارێك بە جڵەوێکی هێندەی بێژەنگێك بەملاو بەولادا دەسوڕێتەوە جوزئی ئیختیاریش هەمان کار دەکات.

٢٠– پێخۆشبوون بە واتای «شماتە» دێت.

٢١– یەکجار ڕاستە نەك یەجگار.

٢٢– بەولاتەریقەوە: ئەم زاراوەیە کە لە «طریق الاولی» هاتووە بەسەر زمانی مەلایانەوە بوو لە کوردیدا دەیانکردە بەو لاتەریقەوە. بە ئەسڵ «قیاس بطریقة الاولی، من باب اولی»یە کە بریتییە لە قیاسێك بەڵگەکەی بەهێزتر بێ لە قیاسی ڕاستۆکی (عادەتی) وەك ئەوەی کە قورئان دەفەرمووێ لە ئاست باوك و دایکدا: ولاتقل لهما اف، واتە وشەی «اوف»ی وەڕسبوونیان لە ڕوو مەدە، ئاشکرایە کە ناشێ دەستیان لێ بوەشێنێت لێرەدا حەرامبوونی دەست وەشاندنەکە بە «قیاس من طریق الاولی»یە نەك هەر لە قیاسی عادەتی. لە نموونەدا دەڵێم: کە جنێودان حەرام بێ بەو لاتەریقەوە کوشتن حەرامە.

٢٣– هەڵاوێر: مزیة، ممیز. ئەم وشەیە وەکو «توانا» بۆ ناوی واتا abstract و ناوی کارا subject دەڕوات.

٢٤– لە بووزدان: تخریج.

٢٥– ئیروویی ئابووری: تکامل اقتصادی.

٢٦– دروستاندن: تبریر.

٢٧– وشەی «لەگوین» بەرانبەر «مرجح» دێت. داڕشتنەکەی کۆنە وەکو وشەی «لەبار».

٢٨– سەلمێنە: مسلمات axiom .

٢٩– کەتن: جنایة.

٣٠– «لە ڕۆژێکی ستەمکاری باغڵ دەرگەی...» ئەو دوو دێرەی نێوان کەوانە تەرجەمەی تەعبیرێکە هەر لەو زمانەدا خۆشە کە بۆی بووە بە قاڵب، وا لێرەدا بە دەقی خۆی ڕای دەگوێزم «فلیس واحد منهم بناج من یوم یطرق فیە المنجبر بایە ویکشر لە فانە ویطلبە من شرائع الغابة ولات ساعة مقدم والنواح من مأتم».

٣١– «بلغت التراقی»: بەشێکی ئایەتێکی قورئان لە باسی ڕوح کێشاندا «اذا بلغت التراقی

وقيل من راق وظن انه الهزاق».

٣٢– «فرض الكفاية»: لـه شەرعدا ئـەوەيـە، وەك نـوێژی سەر مـردوو، ئـەگـەر كـەس نـەيكرد هەمووی تێدا تاوانبارە.

٣٣– «ذلك ان خلو التاريخ من...» ئەم عيبادەتە چڕوپڕە دەبێ مامڵەتی تابلۆيەكی هونەريی لەگەڵدا بكرێت چونكە تەرجەمەی دەقاودەق هەڵناگرێت. مەبەس لێی ئەمەيە: پێويستە «باطل» و بەڵگەكانی بپووچێنەوە نەك هەر بەڵگەی چەسپاندنی «حق» ڕەپێش بخرێت چونكە باطليش بارتەقای حق بەڵگەی خۆی سازداوە بۆيەيە پووچاندنەوەی «باطل» بڕينی نيوەی ڕێگەيە بەرەو بەڵگەی بێ كەلەبەر دەنا «حق» نيوەی هێزەكەی پێوە نامێنێ لە هەوڵی تەسەلكردنی.

٣٤– تـێبـنـووسی لـە ڕاكـێشانـی كـەوانـی... تـيرهـاوێژ بـە پێی دووريـی نـيشانـە ژێی كـەوانـە ڕادەكێشێت تا ئەوەی هەردوو سەری كەوانەكە بە يەكتر دەگەنەوە.

٣٥– هێمايە بۆ ئەوەی، لە هيچە، نێوی نرا «ايلول الاسود– ئەيلوولی ڕەش».

٣٦– ئيشارەتە بۆ «حاميها حراميها».

٣٧– ئەم سەرگوزشتەيە لە سوورەتی «الكهف»دا هاتووە كە مووسا پێغەمبەر دەبێتە هاوڕێی «خدری زيندە» بە مەرجی ڕەخنە نەگرتن. لە جاری سێيەمی بێ مەرجيدا خدر لێی جوا بووەوە.

٣٨– بە كورتی دەڵێم: لە كورديدا دەرەبەگ بۆ هەموو زەويدارێك ڕۆيشتووە كە خۆی زەويەكە نـاكـێڵـێ و مـزەی لـێ وەردەگـرێ... ڕاسـتـيـيـەكـەی كوردەواری Feudalی بـە مـەفـهـوومـی ئەورووپای نەبووە خۆ كورد هەرگيز ڕێژيمێكی نەبووە لەو ژێردەستايەتييە مێژووكردەی كە وەك شەپرە بۆی بوو بە دەردی بێ چارە.

٣٩– سەرمـايـەداری: خـۆزيـا كـورد سەرمـايـە و ژێرخـانـی سەرمـايـەداريـی دەبـوو. بـە هـەمـوو عومری تاكە «صراف»ی لێ پەيدا نەبوو چ جايی بانكی كوردی و كارخانەی كوردی و فرۆكەخانەی كوردی...

٤٠– ئەم نووسينە هی ساڵی ١٩٨٨ە.

٤١– ڕەهاندن: ئەميش وەك دروستاندن بە واتای «تبرير» دێت.

٤٢– شۆڕشی بەرهەڵست: ثورة مضادة.

٤٣– دەوڵەتە فراژييەكان: الدول النامية.

٤٤– لە دەقە عەرەبيەكە «جماهير الكادحين والمادحين» هاتووە، لە بەرانبەردا «زەحمەتكێش و هەڵبەستبێژ» هاتنەپێش.

٤٥– وەزیرەکە مەرحووم سەعید قەزاز بوو.

٤٦– ڕاستترە بڵێین: دەوری دوو ساڵ.

٤٧– ڕەشاوێژ: نیشانە لە تاریکایی گرتن کە دەکاتە وەهمی شەو.

٤٨–پێوەر: معیار، مقیاس (لە گۆڤاری سروە ٧١ لاپەڕە ٧٤ دێری شەشەم).

٤٩– داهاتانە: ضریبة الدخل، وەك مانگانە، ڕەزانە، ئەملاکانە.

٥٠– تاوتوێژبینی: استکناه، وشەی «ناوەڕۆکبینی»ش دەست دەدات بۆ ئەو واتایە.

٥١– کروتەون: ساختار، ساخترمان: گۆڤاری سروەی هێما بۆکراو و دێری ١٣ ستوون دووەم

٥٢– ئەورووپای ١٧٨٩ لە بەتالاًییەوە فکری گۆڕانکاری و شۆڕشی بەسەردا نەباری، سێ سەد ساڵێك بەسەر کۆپەرنیکۆس و سووڕانەوەی ئەرزییەوە تێ پەڕیبوو، کەچی خۆم لە سەرەتاکانی هۆشکرانەوەمدا بیروڕای ئەوتۆم خوێندەوە کەسێکی باوەڕ بە خڕیەتی ئەرز نەك بزووتنی بهێنێت، کافرە. ئەورووپا لە هونەر و سنعەت و زانست و ئابوری و زانستی لەگەڵ خۆیدا برد. هیروگلێفیشی بۆ میسر خوێندەوە. ئەورووپای بەر لە سەد دوو سەد ساڵ دەستی کرد بە هەڵێنانی مەتەڵی پێنج هەزار ساڵەی مێژووی ڕۆژهەلاًت... هتد.

٥٣– ئایەتێکی قورئانە لە مژدە و هەڕەشەی سەر بە قیامەت.

٥٤– زەمینەی پەیدابوونیشی پەیدا نەبوو.

٥٥– کۆمیونیزمێك مەبەست لە ئاکامی بەرەوپێشچوونەوە نەك بە کوشتن و بڕین ببێتە ئاکامێکی ئاسایی.

٥٦– دیکتاتۆرایەتیی عەسکەری (و حیزبیی چەکداریش) بەر ئەم قسەیە ناکەوێ.

٥٧– لاخۆر: طفیلی طعام وەك لاکێش، بابایەکی جگەرەی خەڵك بکێشێ.

٥٨– حمر مستنقرة فرت من قسورة: ئایەتێکی قورئانە.

٥٩– ڕەفزی ئەوتۆیی بە مەعنای حەرامکردن دێت نەك نەویستنی عادەتی.

٦٠– دەبیەمەوە، بیروڕای ئەوتۆ هەیە مزدەك بە جۆرێکی جودا لە قەڵەم دەدات. من سەرچاوەی ئەوتۆم نەخوێندووەتەوە.

٦١– فراژووتن: نمو وەك پشکووتن، پشکاوتن، ئەنگووتن، ئەنگاوتن.

٦٢– چکاو: مەبەست لە وشکە خوێنە.

گەردماڵێك لە تەوڵی خۆر

٦٣– معرفە: زانیار نەك زانیاری کە نیسبەتە. زانیار وەك پرسیار، بڕیار، دزیار هەمووی

(ناوی مەعنا وەیا abstract)ە، کرپیار وەکو فرۆشیار پاشگری «یار»ی پێوەیە یەك لە دوو «ی»کانی سوارە.

٦٤– ورشە: لە لیستەی زاراوەکانی کۆڕی زانیاری کوردا لە بری (اشراق) هاتووە، کە دەکاتەوە دیتنی بێ واسیتە.

٦٥– سروشتبەدەر: ما وراء الطبیعة.

٦٦– وشەکانی: بەرهەست، بەرفام، پالاوتە، زەینشکێفە، سۆسەگر، پەنامپۆش لە جێی وشەکانی: محسوس، مفهوم، مستخلص، مستکنە، مستشعر، مستتر هاتوون، تازەکردن لە نووسینی کوردی بۆ ئەو مەفهوومانە بەکار نەهاتوون.

٦٧– چاردەرێیان: ئەو شوێنەیە کە دوو کۆڵان پێکدا تێ دەپەڕن و چوار کۆڵان پێك دەهێنن. لەبەر قورسی دەربڕین نەگوتراوە چوارڕێیان.

٦٨– فرەواندن: توسع. لێرەدا توسع دەگەیەنێ.

٦٩– مەلای خەتێ دوو مەدرەسەی هەبووە، یەکیان زستانە لە دێی خەتێ، ئەوی دیکە هاوینە لە دێی شەقڵاوە، حاجی مەلا ئەسعەد و حاجی مەلا عەبدوڵای باپیرم لایان خوێندووە. حاجی مەلا عەبدوڵا بە ڕەفاقەتیی حاجی قادر. حاجی مەلا ئەسعەد لە شەقڵاوە لای خوێندووە.

٧٠– «تنوء بە العصبة اولو القوة»: کۆمەڵەی هێزداران پێوەی شەکەت دەبن، ئەمە بەشێکە لە ئایەتێکی قورئان لە باری قورساییی کلیلی خەزێنەکانی قارونەوە کە بە چەندین کەس هەڵنەگیراون.

٧١– «لو اطلعت علیه لولیت منه فرارا والملئت منه رعبا»: ئەمە دەقی ئایەتێکی سەر بە (اصحاب الکهف). تەنیا «منهم» لێرەدا بووەتە «منە». ئەم چەند ڕستەیە هەر لە «وا ئەمڕۆکە لە گۆڕی...» هەتا ڕستەی «لملئت منه رعبا» لە ناو توێژی چی پێی گوترا «حملة توطید الاخاء العربي الكردي» هاتوون، دوای ئەوانیش نۆ دێڕی دیکەی سەر بەو حەملەیە کە لە کتێبی (من هموم الحیاة)دا دووبارە بووەتەوە لزووم نەدیترا و وەرگێڕدرێتە سەر کوردی.

٧٢– ئەم سێ دێرەش وەك ئەوانی دیکەی سەرووتر لە هەمان گوتاردا هاتوون.

وتوویێژی دالەنگاوم لەگەڵ شەڕ

٧٣– وشەی شەڕ کوردییەکی ڕەسەنە لەگەڵWarی ئینگلیزی و querreی فەڕەنسەییدا یەك ڕیشەن. کە دەگوترێ «گەڕم پێ دەکا» مەبەست لێی شەڕ پێ فرۆشتنە. گەڕ querre مکەیە بە واتای شەڕ.

٧٤– سەوز: رووەك.

٧٥– بۆر: زەوی.

٧٦– ملەچەرخێ: لە عەرەبیدا زاراوەی «انتحاء» یان بە نوێیی بۆ داناوە بە پێی لیستەی زاراوەی نـوێ لـە لایـەن «المجمع العلمي العراقي»یەوە. ملـەچـەرخێ مل بـادانـەوەی بەردەوامە وەلای شتێکەوە یان بە ئومێدی دیتنی شتێکەوە.

٧٧– زاراوەی س،ح،ق لە ١٩٥٩ بە عەرەبی پەرەی ستاند لە ڕەمزی سحل، حرق، قتل کە بە هەر سێیان دەبنە «سحق» بە واتای وردکردن. لە کوردیدا دەبنە ڕاکێشان و سووتاندن و کوشتن: ڕ،س،ك.

٧٨– مثلث الرحمة دەچێتەوە بۆ «ثالوث»ی مەسیحییان. لێرەشدا باپیر و کوڕ و نەوە دەبن بە سێ پشت.

٧٩– ئەو ئێوارەیەی کۆتاییی شەڕی عێراق و ئێران بڵاو کرایەوە خەڵکی بەغدا ڕژانە کووچە و شەقام و کۆڵانان بە سەما و ئاوپرژێن و هەلهەلە. من گوتم ئەگەر تۆسکاڵێك هەستیان هەبایە دەبوو لەم دەمەرا تازیە دابنێن... زۆری نەبرد شەڕی «ام المعارك» هەڵایساوە.

٨٠–زەهری ناو ڕۆن زاراوەیەکی عەرەبییە لەو تەرزە شوێنانەدا بەکار دێت.

٨١– دواتر ڤێتنام ڕووی خۆی سپی کردەوە کە بە پیاوەتی لە کەمبۆچیە دەرچوو.

٨٢– دەرك وشەیەکی کوردیی ڕەسەنە، لە کۆندا «دەرش» بووە وەك لە ئاڤێستادا بە کەڵەباب گوتراوە «پروودەرش» بە واتای «زوو بین» کە بەر لە مەلی دیکە ڕووناکیی بەیان دەبینێت.

٨٣– تورکیا چاوی لە کۆنە ویلایەتی موسلە و ئێرانیش تەمای بە باشووری عێراقەوە هەیە.

٨٤– لووسرۆیی: سیولە وەك لووسرۆیی پارە: سيولة النقد.

٨٥– ئەم نووسینە لە دەمی شەڕدا بڵاوبووەتەوە «ساڵی ١٩٨٨» ئەوساش دەمێك بوو عێراق وازی لە هێرشبردن هێنابوو.

٨٦– ئەم نووسینە لەسەر داخوازی ڕۆژنامەی «الثورة» بوو بەڵام عوزری هێنایەوە لە بڵاو نەکردنەوەی.

٨٧– ئەزموو: تەجرەبەکراو. لە پەندی کوردی هەیە دەڵێ: ماستی ئەزموو چاکترە لە نەزموو.

٨٨– ئەم نووسینە هی سەردەمێکە خەتەری داگیرکردنی عێراق هەرەشەی دەکرد، قسەش ڕووی لە گەلی عێراقە. چەپییەکان لە ١٩٧٥ چەکیان بۆ دەوڵەت هەڵگرت زۆریشیان لە ڕەشوڕووتی بێلایەن بە کوشت دا. بە هەموو عومرم لای هیچ حکوومەتێك نەبووم، ئەو ڕۆژە ڕەشانەی تێیدا وەزیر بووم کاری ناچاری بوو. دووەم فەلاکەتی سیاسییە لە ژیانمدا.

٨٩– بەرتەکی نەیار: رد فعل سلبي.

٩٠- ئەو چەندین ساڵە لە گوتارەکەدا بە هەشتا مانگ قرسێندراوە.

٩١- وشەی «زا» بۆ دایك و مەلۆتکەکەشی دروستە چ لە فارسی و چ لە کوردی. حاجی قادر دەڵێ: هەر کەسێ زا بە ناعیلاجی مرد. فارس گوتوەتی: تو گوئی کە اصلا ز مادر نەزاد.

٩٢- ئەم ئامۆژگارییە قاڵبێکی شادیەی بوو لە سەر ڕووداوەکانی دەمی شەڕ. خوێنمژ و حەرامخۆرەکان هێندەی کە خوێنی شەهید بە فیرۆ دەچوو ئەوان لووتبەرز و نازۆ بوون.

٩٣- بەشێکە لە ئایەتی قورئان کە دەڵێ «سنخرج لهم یوم القیامة کتابا کان منشورا»، مەبەستیشی لێی ئەو کردەوەیەی مرۆیە کە فریشتەی سەر شانی چەپ و ڕاست تۆماری دەکەن بۆ ڕۆژی ڕەستاخیز.

٩٤- حەفتا هەزار دیناری ئەو دەمە بەلای کەمەوە سەد هێندەی ئەمرۆکەی دەکرد.

٩٥- چی لە نێوان جووت کەوانەدان تەرجەمەی حەدیسی پێغەمبەرە.

***